

Secția de Științe Sociale, Economice, Umanistice și Arte a
Academiei de Științe a Moldovei
Universitatea de Stat din Moldova

DIALOGICA

REVISTĂ DE STUDII CULTURALE ȘI LITERATURĂ

Anul VII, nr. 1, ianuarie-aprilie 2025

Categoria B⁺

Dialogica

Revistă de studii culturale și literatură

Revista noastră vizează fenomenul cultural contemporan ca produs al gândirii și creativității și se manifestă în planul științelor socioumane și în cel al artei. Prin urmare, ne vedem încadrați în paradigma dialogului interdisciplinar, al relațiilor între abordările diferitor discipline. Vom înlesni articolele cu preocupări teoretice și interpretative din aria studiilor culturale, unde literatura, spre exemplu, e un fenomen cultural ca oricare altul în contextul timpului său. Totuși, pentru a crea un pandant la reducerea numărului de studii literare, care au generat prin transformare de sine și împrumut de metode noua și extrem de prolifică direcție de cercetare, am rezervat un loc aparte, în titlul revistei și în spațiul unor rubrici, literaturii și promovării ei. Promitem să facem gesturi similare și în cazul celorlalte arte.

APARE DE TREI ORI PE AN
Anul VII, Nr. 1, 2025

DIRECTOR DE PROIECT ȘI REDACTOR-ȘEF

Aliona GRATI, doctor habilitat în filologie, profesor,
Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău.

COLEGIUL DE REDACȚIE

Natalia PROCOP, doctor în studiul artelor și culturologie,
Secția de Științe Sociale, Economice, Umanistice și Arte a
Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău.

Ghenadie SÎRBU, doctor în istorie, Universitatea de Stat din
Moldova, Chișinău.

Diana DEMENTIEVA, doctor în filologie, Universitatea de
Stat din Moldova.

Rodica GOTCA, secretar de redacție, doctor în filologie,
Universitatea de Stat din Moldova.

COMITETUL ȘTIINȚIFIC

Liliana CONDRATICOVA, doctor habilitat în istorie, doc-
tor habilitat în studiul artelor și culturologie, Academia de
Științe a Moldovei, Chișinău.

Bogdan CREȚU, doctor în filologie, profesor, Facultatea
de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași,
România.

Aurelian DĂNILĂ, academician, Academia Europeană de
Științe și Arte, Salzburg, Austria, doctor habilitat în studiul
artelor, Secția de Științe Sociale, Economice, Umanistice și
Arte a Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău.

Nicolae ENCIU, doctor habilitat în istorie, conferențiar cerce-
tător, Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova,
Chișinău.

Aurelia HANGANU, doctor habilitat în filologie, conferen-
țiar, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău.

Adrian-Silvan IONESCU, doctor în științe istorice, cerce-
tător științific gradul I, Institutul de Istoria Artei „George
Oprescu”, București, Academia Română.

Katica KULAVKOVA, academician, profesor universitar,
Academia de Știință și Artă din Macedonia, Academia
Europeană de Științe și Arte, Salzburg, Austria.

Mircea MARTIN, academician, profesor universitar,
Academia Română, București, România.

Gheorghe MUSTEA, academician, Secția de Științe Sociale,
Economice, Umanistice și Arte a Academiei de Științe a
Moldovei, Chișinău.

Ileana Alexandra ORLICH, doctor în filologie, profesor,
Universitatea de Stat din Arizona.

Milko PALANGURSKI, doctor habilitat în istorie, profesor
universitar, Universitatea „Sf. Chiril și Metodie” din Veliko
Târnovo, Bulgaria.

Ioan-Aurel POP, academician, profesor universitar,
Academia Română, București, România.

Ioan OPRIȘ, doctor în științe istorice, profesor, Universitatea
„Valahia” din Târgoviște, România.

Ion SIMUȚ, doctor în filologie, profesor, Universitatea din
Oradea, România.

Mariana ȘLAPAC, membru corespondent al Academiei de
Științe a Moldovei, doctor habilitat, Secția de Științe Sociale,
Economice, Umanistice și Arte a Academiei de Științe a Mol-
dovei, Chișinău.

Alina TOFAN, doctor în filologie, Institutul de Romanistică,
Universitatea din Leipzig, Germania.

Elena UNGUREANU, doctor habilitat în filologie, conferențiar
cercetător, Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”, Chișinău.

Cornel UNGUREANU, doctor în filologie, profesor,
Universitatea de Vest din Timișoara, România.

Nicoleta VORNICU, doctor habilitat în arte vizuale, cerce-
tător științific gradul I, Centrul Mitropolitan de Cercetări
T.A.B.O.R., Iași, România.

Diana VRABIE, doctor în filologie, conferențiar, Muzeul
Național al Literaturii Române din Iași.

Tudor ZBÂRNEA, academician, Academia Europeană de
Științe și Arte, Salzburg, Austria, Muzeul Național de Artă al
Moldovei, Chișinău.

Concepție copertă: N. PROCOP; Pictură: Ivan KAVTEA, „Masă moldovenească”, 2002, ulei, pânză, 115×100 cm.

Responsabilitatea opiniilor exprimate în paginile revistei aparține autorilor.

tel.: +373 22 221181, email: dialogica.asm@gmail.com, site-ul web: <http://dialogica.asm.md>

Dialogica

Cultural Studies and Literature Journal

Our journal focuses on the contemporary cultural phenomenon as a product of thought and creativity and manifests itself in the field of socio-human and art sciences. We see fit in the paradigm of interdisciplinary dialogue, of the relationships between approaches of different disciplines. We will, therefore, facilitate articles with theoretical and interpretative concerns from the area of cultural studies, where literature, for example, is a cultural phenomenon like any other in the context of its time. However, in order to create a pendant in reducing the number of literary studies that generated self-transformation and loan of new and extremely prolific research methods, we reserved a special place in the title of the journal and in the space of some columns, for literature and its promotion. We promise to make similar gestures and for other arts.

APPEARS THREE TIMES A YEAR

Year VII, No. 1, 2025

PROJECT MANAGER AND EDITOR CHIEF

Aliona GRATI, PhD in Philology, professor, Moldova State University, Chişinău.

EDITORIAL BOARD

Natalia PROCOP, PhD in the Study of Arts and Culturology, Department of Social, Economic, Humanities Sciences and Arts Section of the Academy of Sciences of Moldova, Chişinău.

Ghenadie SÎRBU, PhD in History, Moldova State University, Chişinău.

Diana DEMENTIEVA, PhD in Philology, Moldova State University, Chişinău.

Rodica GOTCA, editorial secretary, PhD in Philology, Moldova State University, Chişinău.

SCIENTIFIC BOARD

Liliana CONDRATICOVA, PhD in History, PhD in the Study of Arts and Culturology, Academy of Sciences of Moldova, Chişinău.

Bogdan CRETU, PhD in Philology, professor, Faculty of Letters, "Alexandru Ioan Cuza" University from Iaşi, Romania.

Aurelian DĂNILĂ, academician, European Academy of Sciences and Arts, Salzburg, Austria, PhD in the Study of Arts, professor, Department of Social, Economic, Humanities Sciences and Arts Section of the Academy of Sciences of Moldova, Chişinău.

Nicolae ENCIU, PhD in History, scientific researcher, Institute of History of the Moldova State University, Chişinău.

Aurelia HANGANU, PhD in Philology, associate professor, Moldova State University, Chişinău.

Adrian-Silvan IONESCU, PhD in Historical Sciences, professor, "George Oprescu" Institute for Art History, Bucharest, Romanian Academy, Romania.

Katica KULAVKOVA, academician, professor, Macedonian Academy of Sciences and Arts, European Academy of Sciences and Arts, Salzburg, Austria.

Mircea MARTIN, academician, professor, Romanian Academy, Bucharest, Romania.

Gheorghe MUSTEA, academician, Department of Social, Economic, Humanities Sciences and Arts Section of the Academy of Sciences of Moldova, Chişinău.

Ileana Alexandra ORLICH, PhD in Philology, professor, Arizona State University.

Milko PALANGURSKI, PhD in History, professor, "Saints Cyril and Methodius" University of Veliko Tarnovo, Bulgaria.

Ioan-Aurel POP, academician, professor, Romanian Academy, Bucharest, Romania.

Ioan OPRIS, PhD in Historical Sciences, professor, "Valahia" University of Targoviste, Romania.

Ion SIMUȚ, PhD in Philology, professor, University of Oradea, Romania.

Mariana ŞLAPAC, correspondent member of the ASM, PhD in the Study of the Arts, professor, Department of Social, Economic, Humanities Sciences and Arts Section of the Academy of Sciences of Moldova, Chişinău.

Alina TOFAN, PhD in Philology, Institute of Romance, University of Leipzig, Germany.

Elena UNGUREANU, PhD in Philology, scientific researcher, "B.P. Hasdeu" Municipal Library, Chişinău.

Cornel UNGUREANU, PhD in Philosophy, professor, West University of Timişoara, Romania.

Nicoleta VORNICU, PhD in Visual Arts, scientific researcher, Metropolitan Research Centre T.A.B.O.R., Iaşi, Romania.

Diana VRABIE, PhD in Philology, professor associate, The National Museum of Romanian Literature Iaşi.

Tudor ZBĂRNEA, academician, European Academy of Sciences and Arts, Salzburg, Austria, National Art Museum of Moldova, Chişinău.

Bookbinding's conception: N. PROCOP; Painting: Ivan KAVTEA, "Moldovan Table", 2002, oil, canvas, 115×100 cm.

The authors hold sole responsibility for the views expressed in their texts.

Phone.: +373 22 221181, email: dialogica.asm@gmail.com, web site: <http://dialogica.asm.md>

DIALOG

Aliona GRATI, Mihai CIMPOI Eminescu, lumea valorilor și noi, postmodernii 6

INTERTEXT

Lidia PRISAC, Ion Valer XENOFONTOV, Iulian SALAGOR Fondul personal

Ivan D. Ciobanu (1910–2000) din fosta Arhivă Științifică a AȘM 12

Daniela GALAȚANU Sava Pânzaru: teme și direcții de cercetare a literaturii din Basarabia 23

Abdul AWAL Youth Language in Bangladesh 35

ACENTRICE

Rodica URSACHI Rezonanțe ale operei eminesciene în creația artiștilor plastici 43

Ștefan GAIE Surâsul *Giocondei* 51

Anatolie POVESTCA Pavel Șciusev – academician, inginer în construcția podurilor 60

Radu CAZAC *Tango Margareta* pentru flaut, clarinet și pian de C. Rusnac –
aspecte caracteristice de limbaj, structură și interpretare 69

LIANTUL SOCIAL

Eugen STRĂUȚIU Geopolitical landmarks of the romanian space:
some remarks on the current relevance of the classical discourse 73

Maria HADIJI The Community of Ukrainians in Romania. The Case of Târnova Commune
(Arad County): Identity Aspects, Political Representation, Language and Religion.

Field Research July 22-24, 2011 81

Elena GHEORGHE Instituția căsătoriei și statutul femeii
în legislația medievală a secolului al XVII-lea 91

Mihai ȚURCANU Romanian diplomacy, britain and the sudeten crisis (1938) (Part I) 103

ORAȘUL MEU

Ion Valer XENOFONTOV Pensionul din Basarabia:

Școala Eparhială de Fete din Chișinăul interbelic 110

Lidia PRISAC Obiceiuri, moravuri și mentalități în Chișinăul interbelic 117

GIUVAIERE CULTURALE

Lilia DRAGNEVA Object at the Limit of Abstraction.

Chromatic Morphogenesis in Ivan Kavtea's Work 125

IMAGINARUL LITEREI

Iuliana BARNA *Sufletul în exil, Mâine, astăzi, ieri, Prizonier în tăcere, De vorbă... Cu Micul Prinț, Omul de Tinichea* 135

CUVÂNTUL CELUILALT (ancheta revistei)

Marina MIRON O viață cât trei perioade istorice. Povestea unei bulgăroaice din sudul Basarabiei 137

ABAJUR PENTRU O BIBLIOTECĂ

Ruxandra Câmpeanu, *Dincolo de regulile jocului. Trepte și limite ale compromisului intelectual*

în perioada 1948–1964: Mihai Ralea, G. Călinescu, Tudor Vianu 140

Content

DIALOGUE

Aliona GRATI, Mihai CIMPOI *Eminescu, the World of Values, and Us, the Postmoderns* 6

INTERTEXT

Lidia PRISAC, Ion Valer XENOFONTOV, Iulian SALAGOR *Personal Fund*

Ivan D. Ciobanu (1910–2000) from Former Scientific Archives of the ASM 12

Daniela GALAȚANU *Sava Pânzaru: Themes and Research Directions in Bessarabian Literature* 23

Abdul AWAL *Youth Language in Bangladesh* 35

ACENTRICS STUDIES

Rodica URSACHI *Resonances of Eminescian Work in the Creation of Visual Artists* 43

Ștefan GAIE *Gioconda's Smile* 51

Anatolie POVESTCA *Pavel Shchusev – Academician, Bridge Construction Engineer* 60

Radu CAZAC *Tango Margareta* for Flute, Clarinet and Piano by C. Rusnac –
Characteristic Aspects of Language, Structure and Interpretation 69

THE SOCIAL LIANT

Eugen STRĂUȚIU *Geopolitical Landmarks of the Romanian Space:*

Some Remarks on the Current Relevance of the Classical Discourse 73

Maria HADIJI *The Community of Ukrainians in Romania. The Case of Târnova Commune (Arad County): Identity Aspects, Political Representation, Language and Religion.*

Field Research July 22-24, 2011 81

Elena GHEORGHE *The Institution of Marriage and the Status of Women in the Medieval Legislation of the 17th Century* 91

Mihai ȚURCANU *Romanian Diplomacy, Britain and the Sudeten Crisis (1938) (Part I)* 103

MY CITY

Ion Valer XENOFONTOV *The Boarding School in Bessarabia:*

The Diocesan School for Girls in Chișinău Between the Wars 110

Lidia PRISAC *Customs, Morals and Mentalities in Interwar Chișinău* 117

CULTURAL JEWELS

Lilia DRAGNEVA *Object at the Limit of Abstraction.*

Chromatic Morphogenesis in Ivan Kavtea's Work 125

IMAGINARY OF THE LETTER

Iuliana BARNĂ *The Soul in Exile, Tomorrow, Today, Yesterday, Prisoner in Silence,*

Talking... With the Little Prince, The Tin Man 135

THE OTHER'S WORD (journal's inquiry)

Marina MIRON *A Life Spanning Three Historical Periods: The Story of a Bulgarian Woman from Southern Bessarabia* 137

THE LAMPSHADE FOR A LIBRARY

Ruxandra Câmpeanu, *Beyond the Rules of the Game: Stages and Limits of Intellectual Compromise during 1948–1964: Mihai Ralea, G. Călinescu, Tudor Vianu* 140

EMINESCU, LUMEA VALORILOR ȘI NOI, POSTMODERNII

Aliona GRATI

acad. Mihai CIMPOI

Eminescu, lumea valorilor și noi, postmodernii

Rezumat. Dialogul realizat de Aliona Grati cu academicianul Mihai Cimpoi, cunoscut ca eminescolog, pune în discuție aspectele neexplorate ale operei eminesciene, cum ar fi filosofia și axiologia lui Eminescu, subliniind necesitatea de a studia în profunzime publicistica și poeziile inedite ale poetului. Se menționează că, în ciuda cercetărilor realizate, există încă zone în eminescologie care așteaptă să fie investigate, în special în ceea ce privește impactul filosofic și estetic al operei. De asemenea, în cadrul acestei discuții, Mihai Cimpoi reflectează asupra mitului Eminescu, considerându-l un fenomen în continuă dezvoltare, legat de idealurile romantismului și de viziunea filosofică profundă asupra lumii. Se subliniază importanța înțelegerii operei eminesciene prin prisma contrastelor și armonizării contrariilor, elemente esențiale ale gândirii poetului. În plus, se evidențiază influența academicianului Mihai Cimpoi asupra formării unor cercetători și asupra dezvoltării eminescologiei, mai ales în orașele și centrele academice din România și Republica Moldova.

Cuvinte-cheie: Eminescu, postmodernism, poezie, filosofie.

Eminescu, the World of Values, and Us, the Postmoderns

Abstract. The dialogue conducted by Aliona Grati with academician Mihai Cimpoi, renowned as an Eminescu scholar, addresses the unexplored aspects of Eminescu's work, such as his philosophy and axiology, emphasizing the need for an in-depth study of the poet's journalism and unpublished poetry. It is mentioned that, despite the research already conducted, there are still areas within Eminescu studies that await further investigation, particularly regarding the philosophical and aesthetic impact of his work. Furthermore, in this discussion, Mihai Cimpoi reflects on the myth of Eminescu, considering it a phenomenon in continuous development, connected to the ideals of Romanticism and to a profound philosophical worldview. The importance of understanding Eminescu's work through the lens of contrasts and the harmonization of opposites – essential elements of the poet's thinking – is underlined. Additionally, the influence of academician Mihai Cimpoi on the formation of distinguished researchers and the development of Eminescu studies, especially in the academic centers of Romania and the Republic of Moldova, is also highlighted.

Keywords: Eminescu, postmodernism, poetry, philosophy.

AG: Domnule academician Mihai Cimpoi, sunteți autorul unei lucrări de referință care sintetizează viața, opera și influența lui Mihai Eminescu asupra culturii, societății și asupra generațiilor de cercetători – în primul rând din domeniul literaturii, dar și din alte discipline umaniste. Așa cum bine se știe, aveți un număr impresionant de lucrări, dintre care multe sunt dedicate personalității și operei eminesciene (unul dintre titluri – *Eminescu, lumea valorilor și noi, postmodernii* – este preluat, cu îngăduința dumneavoastră, ca temă a acestui interviu), prin care ați obținut recunoaștere națională și prestigiu internațional, fiind consacrat ca eminescolog în lume. Prin urmare, aveți cunoștințe cuprinzătoare, enciclopedice, mereu actualizate în eminescologie. De aceea, având în vedere cunoștințele dumneavoastră vaste, mereu actualizate în domeniul eminescologiei, vă adresez următoarea întrebare: Ce le mai rămâne astăzi și în viitor cercetătorilor științifici de aflat nou în creația lui Mihai Eminescu? Care sunt, în opinia dumneavoastră, acele aspecte ale gândirii estetice, poetice, metafizice, axiologice etc., care nu au fost încă pe deplin explorate și asupra cărora merită să se concentreze în continuare reflecția critică și efortul cercetării?

MC: Cu această primă întrebare – incitantă, provocatoare, delicată – fiindcă e vorba de o linie de demarcație care se vrea certă între ceea ce *s-a făcut* și ceea ce *ar trebui* să se facă intrăm în chiar câmpul epistemologic ce ni-l deschide și ni-l (re)deschide Eminescu. Intrăm într-o ecuație (cuvânt care-i plăcea poetului convins că ceva intră în relație cu ceva – e cuvântul filosofiei germane și al lui Nichita Stănescu, re-scriitorul elegiilor lui Hegel) dintre Multul deja realizat al eminescologiei și Multul încă nerealizat. Sunt două Multuri care se pun într-o dreaptă *cumpănă* (cuvânt iarăși eminent eminescian). Dar să mergem *da capo* la subiect, *ad rem*, precum era îndemnul epistemic eminescian. Nu avem până astăzi un studiu fundamental despre filosofia lui Eminescu (cu toate deschiderile lui Călinescu și în special ale lui Noica, pledoariile regretatului Al. Surdu și vasta cer-

cetare neîncheiată a lui Tudor Ghiddeanu în cele trei volume intitulate *Archaeus. Sublimul creației eminesciene* și apărute postum). Puțin studiată este axiologia eminesciană, poetul fiind, la noi, primul care-i citează și-i comentează pe întemeietorii – nemți Rudolf Hermann Lotze și Wilhelm Windelband sau gândirea aforistică, afiliată – bineînțeles – gândirii filosofice. În cazul publicisticii, pe care o avem – iată – editată integral în ediția Perpessicius și în ediția (ier-tată să-mi fie modestia) în ediția chișinăuiană în opt volume pe care am coordonat-o), avem doar încercări („încercare” având și sensul francez de „eseu”) de valorificare și evaluare, precum cele notabile, ale lui Tudor Nedelcea și Monica Spiridon. Aproape necunoscute și nestudiate (excepție făcând acțiunile restitutive ale lui Helmuth Frisch) sunt paginile germane, poeziile scrise de poetul nostru în limba germană, traduceri făcute de el în germană și din germană în română. Ne bucură faptul că, în cadrul eminescienei germanistice, datorită soților Dascăl din Timișoara, s-a tradus, în sfârșit, *Jurnalul* cu texte germane al lui Maiorescu. O acțiune restitativă așteaptă și poeziile inedite ale lui Eminescu, parțial descoperite de Petru Creția și Oxana Busuioceanu. Mă limitez la aceste aspecte nerealizate sau parțial realizate, nemai-vorbind de ceea ce ne oferă, mereu surprinzător, câmpul epistemologic eminescian în domeniul imperativ al studiilor comparate, inter- și multidisciplinare.

AG: Îmi permit să amintesc că, în 2013, am avut o colaborare concretizată între copertile unei cărți: *Dialog cu Mihai Cimpoi. „Sunt om de cultură devenit un destin”* [1]. Ne-ați dezvăluit atunci numele oamenilor care au avut un rol formator în viața dumneavoastră, de la primii învățători de limbă română, Parfenie Guțu și Tatiana Calalb-Ciornăi, până la profesorii universitari Ion Osadcenko și Anatol Ciobanu. Ați vorbit despre cărțile „nucleare” ale personalităților care v-au modelat în materie de critică literară, în general, și în valorificarea creației eminesciene, în special. Amintesc aici doar câteva nume de referințe: Titu Maiorescu, Geor-

ge Călinescu și Vladimir Streinu. Ați evocat, în cartea de dialoguri, și mediile speciale care v-au marcat, cum a fost, de pildă, orașul Cernăuți. Nu-mi pot reprimă dorința de a reda aici pasajul de referință: „Cernăuțiul, orașul copilăriei mele, mă ducea acolo (fapt conștientizat un pic mai târziu) unde începea Drumul spre Centru al lui Eminescu. Orașul prezenta, pentru mine copil, un „paradis artificial” cu străzi pardosite cu dale de piatră de râu, cu case în stil manierist de burg austriac, cu un amestec babelic de populație, cu tarabe de postav, cit, satin, de șaluri și basmale care erau pipăite, țărănește, pe o parte și alta, de mama mea, în timp ce satul înfățișa un paradis, natural, cu soare mult, necruțător în amiezi, cu izvoare ce țâșneau vorbărețe din coaste de stânci golașe. Cu dealuri și văi cu ritm undulant blagian, cu copaci stingheri și cu o maiestuoasă alee de tei, sădită de boierul Krupenski la 1900, cu pământuri rodnice de delniță și aride cu sărături. Cernăuțiul arăta exact cum l-a descris Călinescu în biografia romanțată a lui Eminescu. Vladimir Streinu, singurul din marii critici pe care mi-a fost dat să-i cunosc, îl considera unul dintre cele mai importante centre de cultură românească.” [1, p. 8-9] Facem un pas lateral naici și vă întreb, în oglindă: pe cine ați influențat dumneavoastră să se apropie de tema Eminescu? Ce orașe au devenit „eminesciene” sau chiar „eminescologice” sub îndrumarea lui Mihai Cimpoi?

MC: Oglinda mea pare poate săracă prin puterea ei de refracție optică, dar totuși „grăitoare” într-un fel: îndemnurile și sfaturile mele „academice” au dus la realizarea a patru teze de doctor, aparținând Anișoarei A. Mija din București („Etapete eminescologice românești”), Florian Copcea din Drobeta Turnu-Severin („Idea europeană”), Marian Mărgărit din Buzău („Muzicalitatea poeziei lui Eminescu”) și Nae-Simion Pleșca din Chișinău (cu privire la publicistică). Rodul colaborării mele cu cercetătorii din alte țări s-a concretizat în câteva articole semnate de Giuseppe Manitta (Italia), Kapi Kucuku (Albania), Xu Wende (China), traduceri ale lui Vitalii Kolodii și Oleg Goncareenko (Ucraina), Adam Puslojić (Serbia), europarlamentara Maria Gra-

pini, Dmitri Karalis (Sankt Petersburg). Eram sunat în anumite probleme, de (cine credeți?), de acad. Eugen Simion, pe care l-am convins (cu greu!) să reediteze volumul de debut *Proza lui Mihai Eminescu* și care mi-a încredințat să fac un amplu tabel cronologic cu comentarii analitice la ediția poeziilor eminesciene din prestigioasa colecție „Opere fundamentale” (tip Pleyade). Nu cred că mi se datorează „eminescianizarea” sub îndrumarea mea a unor orașe, dar cred că am impulsionat cel puțin desfășurarea eminescienei sub anumite aspecte la Huși, Craiova, Botoșani, Târgoviște, Târgu Mureș, Iași, Galați, în comunele Dumbrăveni – Suceava și Bezdead – Dâmbovița.

AG: În Cuvânt-înainte la *Dicționarul enciclopedic Mihai Eminescu*, regretatul Eugen Simion afirma că ați reușit să conturați, în vasta și „îndrăzneța” lucrare, atât biografia, cât și „mitul poetului” [2, p. 6]. Ne puteți povesti acest mit? Și, pentru că e vorba de mit, la ce întrebări fundamentale v-a răspuns el? Iar dacă îmi îngăduiți, v-aș întreba și care sunt, în opinia dumneavoastră, coordonatele mitopo(i)eticii lui Mihai Eminescu?

MC: Mihai Eminescu, avându-și punctul genetic în nebuloasa primară a farmecului exercitat asupra colegilor – jurnaliști, asupra „cucoanelor” de care îi vorbea Maiorescu într-o scrisoare și în cea dintâi apreciere a acestuia ca *personalitate europeană* în anul trecerii la cele eterne a poetului (1889), asupra marelui său prieten Creangă, asupra nașului său literar Iosif Vulcan și al lui George Melidon care găsea că este „geniu” la vârsta de nici douăzeci de ani, apoi continuarea, profetizată de același Maiorescu, ca secolul al XX-lea se va începe sub auspicii eminesciene. Mitul Eminescu, în ciuda reacțiilor ireverențioase ale canonicului Grama, legate printr-un arc voltaic de cele ale autorilor defăimători de la *Dilema* și din jurul ei, este un mit în *devenire*, eliberându-se de primul cerc al nebuloasei „cosmogonice” și adăugându-și mereu altele noi în felul configurației *atomului* făcută de Niels Bohr sau a *cercului cercurilor*

care crede el însuși că este organizat universul. Astfel, rând pe rând s-a adăugat că este expresia analogică a mitului romantic al Tânărului Geniu. A fost cel de-al doilea cerc armonizator al *personalității* sale ce deschidea perspectiva receptării evenimentelor conjuncturale care s-au perindat în viața lui meteorică, scurtă, în destin. Și-a valorizat toate însușirile sufletești cu care l-a înzestrat natura, transformându-le în cultură, *plăsmuire* vie; și nu oarecum, ci într-o *deplănătate de cultură* (cf. lu Noica); a transformat vitalitatea în productivitate în felul lui Goethe. Întâmplările vieții s-au transformat în planul *destinului*, iar calitatea operei în plan *axiologic* suprem, în vârful luminescent al culturii românești sau, cum zicem astăzi, în centrul ei canonic. Mitul Eminescu a determinat și marca ontologică românească, Mircea Eliade afirmând că, în cazul dispariției cărților ce ne reprezintă, și a păstrării doar a *Luceafărului*, s-ar putea determina coordonatele firești românești. Eminescu a devenit nu doar un reper valoric, ci și un reazem moral; în plin război Tudor Arghezi ținea, la Ateneu o conferință menită să sporească încrederea în supraviețuire a națiunii române cu axarea pe opere și personalitatea lui Eminescu. Cât privește mitopo(i)etica sa, sinonimizată cu *eminescianismul*, ea constă, rezumativ, în cultul adevărului, al „cuvântului de exprimă adevărul” al valorilor și virtuților, al *arheității* (al memoriei identității, al principiului universal, întemeiat pe trecerile succesive ale sufletului), al *entelechiei* antice, adică al perfecțiunii.

AG: Aveți un tip de critică reflexivă, liberă, mai plastică și ferită de clișeele interpretărilor pozitivistice sau structuraliste. Este, așa cum s-a afirmat adesea, o critică filosofică, articulată într-un limbaj conceptual, cu deschideri spre metafizică. Ați urmărit gândirea poetică, filosofică, politică, socială a lui Mihai Eminescu, viziunea sa asupra lumii și a culturii. Ați putea, în câteva fraze, să conturați proeminent lumea lui Mihai Eminescu? Cum vedea el lumea și cât de mult s-a distanțat de *weltanschauung*-urile vremii sale și, mai ales, de cele ale prezentului?

MC: Concepția asupra lumii a lui Eminescu se bazează pe o armonizare a *contrariilor*, a *paradoxiilor*, poate ca la nici un alt mare poet al lumii. Oricum le-ai denumi, zicea el într-un mod apodictic, bazat și pe marea filozofie a lumii, – Absolut, infinit (ca dar al vieții), este *Unul*, care pune în ecuație durerea și fericirea, urâțul și frumosul, golul și plinul sufletesc, dreptatea și nedreptatea. Am putea spune că în Lumea lui Eminescu sunt multe lumi: o lume romantizată, o lume ca „nelumea”, ca *altă* lume, o lume mitică, proiectată cosmogonic și cosmologic, o lume ca teatru, ca „o comedie de obște” (concept preluat de la Oxenstierna și tradus în *Glossă*, o lume a „cercului strâmt” a Bulgarului și o Lume a Ideii, a sferei hyperionice, demiurgice, o Lume aieva și o Lume a închipuirii cu-a ei mândrei flori de aur” (ca în *Memento mori*). Ceea ce ne stimulează în încercarea noastră de a înțelege Lumea („în orice om, o lume își face încercarea”, vorba din *Împărat și proletar*) este conceptul eminescian de unitate a Universului, factor modelator recunoscut într-o dezbatere despre „Eminescu al meu” de notoriul filosof al științei, Solomon Marcus.

AG: Theodor Codreanu spune despre Mihai Cimpoi că este un „trăitor îndelungat în labirintul operei eminesciene” [3, p. 323]. Ați „trăit” mult lumea lui Eminescu și cred că i-ați preluat, în mare parte, convingerile și viziuni asupra lumii. Știu că aveți un material dedicat poeziei aforismelor lui Mihai Eminescu. M-aș bucura dacă ați comenta câteva dintre acestea în siajul temei anunțate în întrebarea precedentă, referitoare la universul eminescian și la modul în care el percepea lumea. Există, totuși, aforisme eminesciene pe care nu le împărtășiți, în sensul că nu sunteți de acord cu reflecțiile sau concluziile exprimate de poet?

MC: Aforisme eminesciene despre lume sunt o mulțime și înveșmântate într-o formă plastică memorabilă. Iată câteva dintre ele cu un scurt comentariu parantetic, pe care mi-l cereți: „Pentru a-și închipui cineva metaforic lumea ar

putea să ieie o bucată de lut, etern aceeași care, prin urmare, nu cunoaște timp – și să-i dea cele mai felurite forme când una, când alta, când așa, când așa. Lutul rămâne același”. (lumea e supusă unui principiu etern al devenirii, depinzând și de reprezentarea noastră); „O umbră a ființe-i, o spumă a cuvântului / și la un loc unire: zi-i lume și de mântui”); „Lumea-i umbra unui nor și visul unui dormind” (concepție tipic romantică a perisabilității, caracterului schimbător al lumii, al omului ce transpare și în poeziile de inspirație folclorică); „A umplut Dumnezeu lumea cu ce-a putut, dar a mai făcut și deosebiri” (constatare în spirit ludic, carnavalesc, crengian). Cu ce aforisme n-ar fi de acord?. Poate cu cele dure, radicale, lipsite de reverență călugărescă la adresa *femeii* (privită ca biblica Dalilă în *Scrisoarea V*).

AG: Ați realizat, de-a lungul anilor, mai multe bilanțuri ale eminescologiei – unul fundamental și extins, regăsit în volumul *Spre un nou Eminescu* (1993–1995), și altul, rezumativ, în cartea cu dialoguri din 2013. S-a produs, în ultimii ani, vreo mutație valorică în receptarea critică a lui Eminescu?

MC: Da. S-a produs. A fost continuată direcția ontologică în studiile eminesciene, fundamentată de Svetlana Paleologu-Matta, Rosa del Conte, George Munteanu, Ioana Em. Petrescu și Theodor Codreanu (care a vorbit printre altele de marea ontologie care e lirica și mica ontologie prezentată de publicistică). A venit Pompiliu Crăciunescu, aducându-ne un spirit revoluționar – copernican, în sîajul cercetărilor interdisciplinare ale lui Basarab Nicolescu, președinte-fondator al Centrului Internațional de cercetări și studii transdisciplinare (CIRET): întreaga operă eminesciană a văzut lca un grandios exercițiu mintal de înstăpânire a unei întrevăzute *transcosmologii* care marchează ireductibil, climatul nostru cultural. Totul văzut prin categoriile existențiale Viață, Moarte, Rațiune, Nebunie, Durere, Singurătate, studii de referință despre canonicitate, mitul Eminescu, publicistica, „conviețuirea cu el”, marea temă

a sacralui, odiseea receptării și unele aspecte comparate cu publicat și Adrian Dinu Rachieru, Nicolae Georgescu, Theodor Codreanu, Cassian Maria Spiridon, Tudor Nedelcea, Zenovie Cărlugea, Constantin Cubleşan, Rodica Marian, Lucian Costache, Sălcu Horvat. (important este că studiile eminesciene să nu fie puse sub zodia neîncrederii: E în utilitatea lor ca atare, pe care, într-un fel, o avea chiar și Călinescu, „divinul critic” în finalul fundamentalelor sale cercetări (în șase volume, plus un număr mare de articole și recenzii), referindu-se la analiza „tehnicii” poetului și la faptul că izvorul tainic creației eminesciene e ascuns undeva, departe, în pădurea subconștientului lui.

AG: Cu îngăduința dumneavoastră, reiau un subiect din cartea de dialoguri din 2013. Vă întrebam atunci dacă ați avut vreodată ideea de a fonda o școală de critică la Chișinău? Mi-ați răspuns: „Bineînțeles. O școală mai cu seamă de eminescologi”. Vă întreb acum: a reușit să se înființeze o școală de eminescologi la Chișinău?

MC: O școală de critică la Chișinău e imposibil de creat, fiindcă criticii, constituind o *rara avis* la ora aceasta, se cantonează în studii lucrative universitare și rămânând, unii, la nivelul criticii universitare (în sensul tradițional bine cunoscut), neavând, apoi, spații pentru a se produce ca exegeți ai mișcării literelor de azi și ai cărților care apar (greu, de altfel, de urmărit) nu pot fi uniți într-o școală critică, fiind grupați (și, din păcate și gașchizați) în jurul unor reviste care apar/ nu mai apar. Am reușit, totuși, să formez un grup de cercetători în cadrul Centrului Academic Internațional „Mihai Eminescu”, care pregătesc edițiile Congreselor Mondiale ale Eminescologilor și editează *Buletinul „Mihai Eminescu”*, reluare în serie a *Buletinului cernăuțean* al lui Leca Morariu și substituind neapariția *Caietelor Eminescu* de până la 1989.

AG: Anul 2025 a fost declarat „Anul Eminescu” de către guvernele Republicii Moldova și al României. Nu e prima oară când un întreg an este dedicat acestei personalități, a cărei semni-

ficații atinge anvergura ideii de identitate națională și europeană. Cum credeți că se va deosebi acest an de cele anterioare? Vor avea românii de spus altceva decât s-a spus până acum despre Eminescu? Ce planuri aveți pentru acest an, având în vedere că ați fost unul dintre inițiatorii și susținătorii acestui proiect?

MC: Anul Eminescu se cade să fie un an pus sub semnul elaborării și publicării unor ediții care să-i scoată opera din semiumbra ediției întemeiate de Perpessicius, editorul Model (ediția integrală a poeziilor, o ediție a maximelor, care să-i pună în evidență gândirea aforistică – ediții care să aibă acces și cititorul de rând, nu doar specialistul, volume de traduceri; nemții, bunăoară au tradus în engleză opera integrală a lui Goethe, constând din câteva zeci de volume și au pus-o pe internet; în această privință – *posibile dictu* – nu avem forța, pregătirea necesară și nici disponibilitatea celor două guverne de a

înțelege valoarea operei și personalității sale) sunt sigur însă că românii se vor pătrunde atât de europenitatea creației sale, cât și de importanța Ideii europene, pe care a promovat-o în mod programatic, prin pledoarii publicistice: și prin opera sa atingând o cotă valorică europeană, și prin personalitatea sa, înțeleasă maioreșcian ca fiind europeană.

Referințe bibliografice:

1. Grati, Aliona. *Dialog cu Mihai Cimpoi. „Sunt om de cultură devenit un destin”*. Colecția „Dialoguri la focul din vatră”. Chișinău: Prut Internațional, 2013.
2. Simion, Eugen. *Cuvânt-înainte la Mihai Cimpoi, Mihai Eminescu. Dicționar enciclopedic*. Chișinău: Gunivas, 2013.
3. Codreanu, Theodor. *Mihai Cimpoi, de la mitopo(i)etică la critica ontologică*. Târgoviște: Editura Bibliotheca, 2016.

**FONDUL PERSONAL IVAN D. CIOBANU (1910–2000)
DIN FOSTA ARHIVĂ ȘTIINȚIFICĂ A AȘM**

Lidia PRISAC

Ion Valer XENOFONTOV

Iulian SALAGOR

Date despre autori găsiți la p. 22

Fondul personal Ivan D. Ciobanu (1910–2000) din fosta Arhivă Științifică a AȘM

Rezumat. Materialul este unul de informare a comunității științifice referitor la patrimoniul istorico-științific al Republicii Moldova și face parte din seria de articole ce au în vizor prezentarea fondului arhivistic al Arhivei Științifice Centrale a Academiei de Științe a Moldovei (actualmente Secția Arhivă. Restaurare și patologie a documentelor aflată în subordinea Bibliotecii Științifice [Institut] „Andrei Lupan” din cadrul Universității de Stat din Moldova). În studiu se prezintă Fondul celui de-al doilea director al Institutului de Istorie, Limbă și Literatură a Bazei/Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS, rector al Institutului Pedagogic Moldovenesc, Ivan D. Ciobanu (Fondul 44). Ca urmare a sistematizării și descrierii, fondul este format dintr-un singur inventar ce conține 83 de u. p. (1917–1995), fiind repartizat în nouă secțiuni: Lucrări științifice (1936–1993); Activitatea literară (1931–1989), Avize și recenzii (1940–1995); Materiale pentru lucrări științifice (1917–1982), Activități informativ-metodice (1946–1995), Corespondența (1945–1991), Materiale biografice (1947–1994), Materiale ale altor persoane (1943–1989), Culegeri folclorice (1975–1983).

Cuvinte-cheie: Ivan D. Ciobanu, scriitor, istoria științei, arhivistică, biografie științifică, regim comunist, Academia de Științe a RSS Moldovenească, RSS Moldovenească.

Personal fund Ivan D. Ciobanu (1910–2000) from former scientific archives of the ASM

Abstract. The material is one to inform the scientific community regarding the Republic of Moldova historical-scientific heritage and is part of the suite of articles aimed at presenting the archival fund of the Academy of Sciences of Moldova Central Scientific Archive (currently the Archives Section. Restoration and pathology of documents subordinated to the Scientific Library [Institute] “Andrei Lupan” within the State University of Moldova). The study presents the Fund of the second director of the Institute of History, Language and Literature of the Moldovan Base/Branch of the Academy of Sciences of the USSR, rector of the Moldovan Pedagogical Institute, Ivan D. Ciobanu (Fund 44). As a result of the systematization and description, the fund consists of a single inventory containing 83 u.p. (1917–1995), being divided into nine sections: Scientific works (1936–1993); Literary Activity (1931–1989), Reviews and Reviews (1940–1995); Materials for scientific works (1917–1982), Informative-methodical activities (1946–1995), Correspondence (1945–1991), Biographical materials (1947–1994), Materials of other people (1943–1989), Folklore collections (1975–1983).

Keywords: Ivan D. Ciobanu, writer, science history, archivist, scientific biography, communist regime, Academy of Sciences of the Moldavian SSR, Moldavian SSR.

Preliminarii. În primăvara anului 1998, o serie de materiale cu referire la activitatea lui Ivan D. Ciobanu au fost predate Arhivei Științifice Centrale a Academiei de Științe a Moldovei, cea mai mare structură instituțională specializată în domeniul științei și istoria științei. În prezent, Arhiva include 38607 unități de păstrate, structurate în 33 de fonduri personale și 46 de fonduri instituționale. Drept urmare, în contextul sistematizării și descrierii științifice, a fost înființat Fondul 44, care conține un singur inventar și include 83 de unități de păstrare, documente datate cu anii 1917–1995. Deși comportă amprenta inerentă a timpului, a regimului totalitar comunist, conținutul fondului de arhivă este important pentru cercetători prin faptul că deține diverse materiale cu caracter științific (manuscrite, extrase din lucrări, ziare și/sau reviste, prelegeri și rapoarte, certificate, fotocopii ale documentelor de arhivă, povestiri culese în anii 1946–1981), precum și diverse amintiri sau informații biografice (fișe personale, diplome, certificate, mandate, permise, felicitări, invitații etc.), inclusiv manuscrite ale pieselor: *Unde dai și unde crapă*, *Pe când se coc vișinile*, *La prieteni*. O serie de culegeri de povestiri, majoritatea cărora este de satiră și umor popular, se referă la *Fata frumoasă* (1939), *Nănașul și finul* (1941), *La aprinsul zorilor* (1947) ș.a.

Repere biografice. Ivan D. Ciobanu, doctor habilitat în filologie, lingvist, folclorist, activist

civic și scriitor s-a născut la 25 aprilie 1910, în s. Culnaia-Veche, actualmente r-nul Kotovsk, regiunea Odesa, Ucraina. A absolvit Școala Pedagogică din Balta (1928) și a urmat studiile la Institutul Pedagogic din Tiraspol (1932), la specialitatea limba și literatură „moldovenească”, și agrobiologie. În 1932 a fost înmatriculat la Universitatea din Harkov, dar a fost recrutat în Armata Roșie și nu a finalizat studiile. Un an mai târziu a intrat la Școala Superioară a Comitetului Științific Moldovenesc, de unde a fost exmatriculat din cauza represiunilor împotriva conducătorului său științific – L.M. Madan și a președintelui Comitetului Științific al Moldovei – I.V. Ocinski (1888–1970) [1, p. 265-275]. În anii 1933–1937 a activat în calitate de profesor la Institutul Pedagogic din Tiraspol, iar din 1940 – la Institutul Pedagogic din Chișinău, devenind și șef al Secției de limbă și literatură la Editura de Stat și al Secției de limbă și literatură a Institutului de Cercetări de Istorie, Economie, Limbă și Literatură din Moldova, iar între 1941 și 1942 și-a desfășurat activitatea în ținutul Krasnodar, fiind director de școală medie. În 1942 a devenit lucrător literar la ziarul „Pentru Moldova Sovietică” a Direcției Politice a Frontului de Sud din Stalingrad. Din 1942 și până în 1943 a activat ca redactor la Redacția radiofuziunii moldovenești a Comitetului de Radio de la Moscova.

Din 1939, I.D. Ciobanu a devenit membru al Uniunii Scriitorilor din Moldova, fiind autorul culegerilor de povestiri *Fata frumoasă*

Fig. 1. Ivan D. Ciobanu la masa de lucru [10].

(1939), *Nănașul și finul* (1941), *La aprinsul zorilor* (1947) ș.a.

În 1943 a fost numit șef al Sectorului de limbă și literatură al Institutului de Cercetări de Istorie, Economie, Limbă și Literatură din Moldova (or. Buguruslan). Totodată, din 1943, a devenit membru activ al PCUS, fiind ales în calitate de deputat al Sovietului Suprem al RSSM (1944–1946) și al Sovietului Suprem al URSS (1946–1950, 1950–1954, 1954–1958), decorat cu Ordinul „Lenin” (1949), medalii și certificate ale Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM. A fost promovată pe linie de partid, astfel, între 1946 și 1952, a fost director al Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Bazei/Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS (înlocuindu-l în această funcție pe istoricul-propagandist Vasili M. Senchevici [2, p. 464], iar între 1952 și 1956 – rector al Institutului Pedagogic Moldovenească, devenit Institutul Pedagogic de Stat „I. Creangă” din Chișinău, de altfel, numele instituției fiind propus de acesta. Din 1956 până în 1959 a fost șef al Catedrei de limbă și literatură moldovenească a aceluiași institut, conducând

catedra pe bază de voluntariat din 1952 [3, p. 4].

De menționat faptul că în instituții, organele de partid recurgeau direct la desemnarea persoanelor în funcțiile de conducere. În cele mai dese cazuri, candidaturile erau conformiste și loiale regimului comunist, adepți activi ai politicii organelor de conducere, oameni poziționați împotriva a tot ce era românesc. Spre exemplu, I.D. Ciobanu, venit în fruntea Institutului Pedagogic „I. Creangă” din Chișinău a devenit unul dintre cei mai activi promotori ai românofobiei în Moldova sovietică, expunându-și concepțiile și ideile în articolul său *Limba moldovenească literară de azi* [4, p. 101].

Din 1959, I.D. Ciobanu a devenit șeful Sectorului de folclorică al Institutului de Limbă și Literatură al Academiei de Științe a RSSM, din 1969 sectorul fiind transformat într-o subdiviziune a Secției de etnografie și istoria artei a Academiei. Din 1979, I.D. Ciobanu a fost numit consultant științific al Secției.

În 1949 a susținut teza de candidat în științe filologice, iar în 1975, în baza materialelor lirice populare, a susținut, la Kiev, teza de doctor

Fig. 2. Ședința Comisiei pentru elaborarea lucrării „Curs de istorie a Moldovei”. De la stânga la dreapta: N. Mohov, E. Russev, I. Levit, L. Cerepnin, D. Șemiacov, A. Lazarev, I. Grosul, I. Ciobanu, 1949 [10].

în filologie, în baza monografiei Молдавская народная лирическая поэзия. Необрядовая песня, Chișinău: Știința, 1973.

I.D. Ciobanu a fost autorul a cca 300 de lucrări științifice și didactice. Ca lingvist a scris mai multe articole privind diverse aspecte ale „limbii moldovenești contemporane”, a participat la întocmirea alfabetului pe baza grafiei chirilice și a elaborat principiile ortografiei „moldovenești”. Pentru școală a pregătit manualul *Gramatica limbii moldovenești*, care a suportat 16 ediții (1939–1961). A fost și autorul lucrării *Îndreptar ortografic* (1949), a monografiei *Poezia lirică populară moldovenească* (1973), regizorul și coautorul lucrărilor *Eseuri despre folclorul moldovenesc* (1965), *Poezia lirică populară* (1975) etc. La vârsta de pensionare, I.D. Ciobanu a scris și editat la Tiraspol două broșuri: *Слово о судьбе родного языка* (1992) și *Родной язык в моей судьбе* (1993), expunându-se asupra istoriei „limbii moldovenești” și evidențiind influența acesteia asupra destinului propriu.

I.D. Ciobanu a fost coordonator și coautor al unei publicații științifice de folclor „moldovenesc”, coordonator și redactor a trei creștomatții de literatură „moldovenească”, redactor-șef al lucrării *Cuvântelnic ortografic moldovenesc* (1940), *Dicționar rus-moldovenesc* (1949) etc. Lucrările elaborate de I.D. Ciobanu trebuie analizate prin prisma epocii sovietice, atunci când cercetătorul a fost „sub vremuri” [5, f. 1; 6, f. 13-14; 7, p. 329; 8, p. 434; 9, p. 354].

I.D. Ciobanu, ideolog al fundamentalismului moldovenesc românofob și antinaționalist, s-a aflat într-o profundă criză de identitate, acesta mai semna și ca Cebanu, Cioban, Ceban, Șioan ș.a.m.d.

Structura și conținutul fondului. Fondul I.D. Ciobanu a intrat în componența Arhivei Științifice Centrale a Academiei de Științe a Moldovei în 1998 la inițiativa proprietarului acestuia, aflat la senectute și dornic de a „rămâne în istorie”. În urma prelucrării tehnico-științifice, fondul a fost constituit dintr-un singur inventar, ce include 83 de dosare repartizat în nouă secțiuni:

Fig. 3. Ivan D. Ciobanu, purtător de decorații sovietice [10].

I. Lucrări științifice (1936–1993) – manuscrise de articole științifice despre limba, literatura, folclorul și istoria „moldovenească”, rezumatul disertației lui I.D. Ciobanu, discursuri.

II. Activitatea literară (1931–1989) – manuscrise de povești, fabule și piese de teatru, note de călătorie și memorii.

III. Avize și recenzii (1940–1995) – avize și recenzii ale lucrărilor lui I.D. Ciobanu și ale altor oameni de știință, note despre discuția lucrărilor sale.

IV. Materiale pentru lucrări științifice (1917–1982) – o colecție de ziare cu materiale de lingvistică și studii literare, folclor cules în RASSM și RSSM, caiete de lucru ș.a.

V. Activități informativ-metodice (1946–1995) – rapoarte în periodicele republicane și centrale despre numirea și alegerea sa ca deputat al Sovietul Suprem al RSSM și al Sovietului Suprem al URSS, materiale referitoare la activitățile sale științifice și sociale, rapoarte din ziarele sovietice și străine despre deplasarea delegației Forțelor Armate URSS în Suedia, materiale aniversare ale activităților lui I.D. Ciobanu, planuri calendaristice, rapoarte și materiale metodologice.

Fig. 4. I.D. Ciobanu adunând informații folclorice, s. Ulmu, r-nul Hâncești, anii 1960 [10].

Fig. 5. I.D. Ciobanu făcând însemnări folclorice în s. Drâslăceni, anii 1960 [10].

VI. Corespondența (1945–1991) – scrisori ale I.D. Ciobanu adresate organelor centrale ale republicii și URSS, scrisori către Uniunea Scriitorilor și scriitorilor, editorilor și redactorilor acestora; corespondența cu soția și copiii din timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, declarații către autoritățile publice centrale.

VII. Materiale biografice (1947–1994) –

autobiografii, caracteristici, evidențe personale, liste de lucrări științifice, copii ale diplomelor și certificatelor, ordine și instrucțiuni de la autoritățile superioare referitoare la activitatea sa, fotografii, telegrame, felicitări, invitații, mandate și permise, acte de acceptare a predării documentelor personale, suvenire, cărți și medalii la muzee, o înregistrare magnetică a discursului său.

Fig. 6. I.D. Ciobanu, adunând folclor în s. Molovata-Nouă, anii 1960 [10].

Fig. 7. I.D. Ciobanu vorbind despre folclorul moldovenesc cu educatoarele de la grădinița din s. Hârtopul-Mic, anii 1960 [10].

VIII. Materiale ale altor persoane (1943–1989) – manuscrite ale altor oameni de știință, rezumate și alte materiale.

IX. Culegeri folclorice (1975–1983) – culegeri folclorice editate în 16 volume.

I. Lucrări științifice

1. Научные статьи, опубликованные в

периодической печати (вырезки из газет), 1936–1994 гг., 98 шт.

2. Принципиале темейниче але ортографией лимбий молдовенешть. Фотокопия брошюры. Автограф, 1941 год, 13 фото.

3. Рукописи статей по истории Молдавии 1943–1990. Автограф, 60 л.

4. Рукописи статей по Молдавской литературе, 1945–1984 гг., 229 л.

5. Автореферат диссертации И.Д. Чобану на тему „Очерки по грамматике молдавского языка” на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Брошюра, 1949 г., 16 с.

6. Грамматика молдавского языка. Часть первая. Рукопись, 1959 г., 358 л.

7. Рукописи статей по молдавскому языку. Том первый, 1965–1992 гг., 299 л.

8. Рукописи статей по молдавскому языку. Том второй (недатированные), 259 л.

9. Филе дин история културий молдовенешть. Рукопись, 1975 г., 275 л.

10. Молдавский язык и идеологическая борьба. Рукопись, 1976 г., 178 л.

11. Рукописи статей по молдавскому фольклору. Том первый, 1976–1986 гг., 333 л.

12. Рукописи статей по молдавскому фольклору. Том второй, 378 л.

13. Фольклер и вопросы происхождения молдавского народа. Рукопись сборника. Автограф, 1977 г., 81 л.

14. Дорул пе унде мэ поартэ. Рукопись сборника. Автограф, 1984, 266 л.

15. Слово о судьбе родного языка. Брошюра. Тирасполь, 1992 г., 40 л.

16. Родной язык в моей судьбе. Тирасполь, 1993 г., Брошюра, 36 л.

17. Оглиндиря Марелуй рэабой пентру апараря Патрией ын фольклорул моддовенеск. Отдельный оттиск, 6 с.

18. Рукописи статей для БСЭ и ЕСМ. Автограф, 34 л.

19. Социально экономические предпосылки появления письменности на молдавском языке. Отдельный оттиск, 16 с.

20. Выступления и речи И.Д. Чобана, 1942–1983 гг., 241 л.

II. Activitatea literară

21. Черновики рассказов. Авторизованная рукопись, 1931–1955 гг., рукопись, 343 л.

22. Художественные произведения И.Д. Чобана опубликованные в периодической печати (вырезки из газет), 1940–1945 гг., 9 шт.

23. Унде даи ши унде крапэ. Рукопись пьесы, 1954 г., 84 л.

24. Пе кынд се кок вишиниле. Рукопись сборника рассказов. Автограф, 1977 г., 394 л.

25. Басни, написанные И.Д. Чобаном. Рукописи, 3 блок., 28 л.

26. Рукопись путевых заметок „Ла приетень”, 1959 г., 140 л.

27. Воспоминания. Рукописи статей, 1976–1987, 131 л.

Fig. 8. I.D. Ciobanu și Andrei Lupan [10].

28. Ынсемнаръ пе паркурсул веций, Рукопись воспоминаний, 1983, 562 л.

29. Зилник – аминтирь дин епока реструктурэрий. Рукопись с автографом из 5 тетрадей (начато – март 1989, окончено октябрь 1989 г.). Первая тетрадь, 100 л.

30. То же. Тетрадь вторая, 89 л.

31. То же. Тетрадь третья, 92 л.

32. То же. Тетрадь четвертая, 90 л.

33. То же. Тетрадь пятая, 76 л.

III. Avize și recenzii

34. Отзывы и рецензии на научные труды И.Д. Чобану, 1940–1988 гг., 247 л.

35. Отзывы и рецензии на научные труды И.Д. Чобану. (не датированные), 295 л.

36. Отзывы и рецензии на научные и литературные труды И.Д. Чобану (вырезки из газет), 1941–1995, 29 вы.

37. Отзывы и рецензии И.Д. Чобана на научные работы других ученых, 1947–1987, 88 л.

38. Заметки по поводу обсуждения работы И.Д. Чобана „Основы молдавского литературного языка”, 01.04.60, 36 л.

IV. Materiale pentru lucrări științifice

39. Коллекция газет с материалами по языкознанию и литературоведению, 1917–1982 гг., 111 шт.

40. Фольклер собранный в МАССР, 1936–1940 гг., 578 с.

41. Фольклер собранный в МАССР и МССР, 1939–1959 гг., 12 тетр.

42. Записные книжки И.Д. Чобана, 18 шт.

43. Рабочие тетради, 8 шт.

44. Сесия штиинцификэ а Институтулуй де Историэ, Лимбэ ши Литературэ а Базей Молдовенешть де черчетэрьрь штиинцифиче а АШ дин УРСС, 28, 29 май 1948 г., 261 л.

V. Activități informativ – metodice

45. Сообщения в республиканской и центральной печати о выдвижении и избрании И.Д. Чобана депутатом ВС МССР и ВС СССР, 1946–1950 гг., 20 газет.

46. Материалы, опубликованные в периодической печати, касающиеся научной и общественной деятельности И.Д. Чобана (вырезки из газет), 1946–1981 гг., 26 вы.

47. Сообщения советских и иностранных газет о пребывании делегации Верховного Совета СССР в Бельгия и Швеции, в составе которой был И.Д. Чобану, май 1956 г., 15 сообщ.

48. Юбилейные материалы о деятельности И.Д. Чобана (вырезки из журналов и газет), 1946–1995 гг., 22 шт.

Fig. 9. I.D. Ciobanu la catedră [10].

49. Календарные планы, паспорта научного сотрудника, отчёты о работе и методические материалы, 1946–1988 гг., 114 л.

VI. Corespondența

50. Письма И.Д. Чобана в адрес центральных органов республики и Союза ССР, 1947–1994 гг., 118 писем.

51. Письма И.Д. Чобана в адрес Союза писателей и отдельных писателей, 1959–1989 гг., 10 п.

52. Письма И.Д. Чобана в адрес издательств и их редакторов, 1946–1991 гг., 40 п.

53. Письма И.Д. Чобана в адрес других инстанций и других лиц, 1945–1991 гг., 39 п.

54. Письма И.Д. Чобана в адрес супруги и детей, 1942–1947 гг., 23 п.

55. Письма в адрес И.Д. Чобану, 1941–1991 гг., 292 с.

56. Заявление И.Д. Чобана в адрес вышестоящих инстанций, 1955–1984 гг., 15 л.

VII. Materiale biografice

57. Автобиографии И.Д. Чобану и личный

листок по учету кадров, 1956–1977 гг., 45 л.

58. Характеристики И.Д. Чобану, 1947–1978 гг., 9 шт.

59. Списки научных трудов, 1959–1980 гг., 36 л.

60. Копии дипломов, удостоверения и справки, 42 шт.

61. Стенограммы, постановления, приказы и распоряжения вышестоящих органов, касающиеся деятельности И.Д. Чобана, 1946–1987, 307 с.

62. Фотографии И.Д. Чобана и других лиц, 51 шт.

63. Телеграммы и поздравительные открытки на имя И.Д. Чобана, 49 шт.

64. Приглашительные билеты, мандаты и пропуска, 94 шт.

65. Акты приемки сдачи личных документов, сувениров, книг и медалей И.Д. Чобана музеям, 1961–1994, 7 шт.

66. Магнитная запись с речью И.Д. Чобану, 1 кассета.

Fig. 10. I.D. Ciobanu cu un grup de cercetători într-o delegație [10].

VIII. Manuscrise a unor cercetători științifici

67. Рукописи научных трудов других лиц, 1943–1989 г., 383 л.

IX. Culegeri folclorice

68. Популярная поэзия в календарных обычаях, 1975 г., 463 с.

69. Популярная лирика, 1975 г., 374 с.

70. Леженде, традиций ши повестирь орале, 1975 г., 290 с.

71. Популярные баллады, 1976 г., 343 с.

72. Повешть фантастиче, 1976 г., 408 с.

73. Популярная песня о любви, 1977 г., 287 с.

74. Стригатурь, аминтирь ши скрисорь версификате, 1978 г., 343 с.

75. Фолклорул копиилор, 1978 г., 184 с.

76. Фолклорул обичеилор де фамилие, 1979 г., 310 с.

77. Сноаве ши анекдоте, 1979 г., 228 с.

78. Повешть нувелистиче, 1980 г., 318 с.

79. Гичиторь, 1980 г., 247 с.

80. Провербе ши зикэторь, 1981 г., 319 с.

81. Популярные популар, 1981 г., 272 с.

82. Кынтече революционаре ши советиче, 1982 г., 182 с.

83. Эпосул ероик, 1983 г., 328 с.

Considerații finale

Fondul arhivistic prezentat în acest studiu relevă aspecte din biografia privată, științifică și de conducere a scriitorului I.D. Ciobanu, adept al ideologiei sovietice moldoveniste. Crearea fondului s-a datorat inițiativei personale a lui I.D. Ciobanu. Materialele oferite au fost primite într-o stare foarte bună de către cercetătorul științific I.G. Moroșanu, fiind incluse în fond. Prin esență, conținutul fondului reprezintă profilul ideologic al perioadei sovietice. Cu toate că I.D.

Ciobanu comportă amprenta timpului, sursele istorico-arhivistice, fiind ancorate în ideologia sovietică, totuși, acestea pot servi drept sursă de înțelegere a felului de a gândi a unui cercetător a timpului său, promotor al ideologiei moldoveniste. În urma inventarierii efectuate la 21 iunie 2021, de angajații Arhivei Științifice Centrale, în Fondul 44 a fost constatată lipsa a 26 de dosare din Secția IX-a. Culegeri folclorice (1975–1983).

Referințe bibliografice:

1. Xenofontov, Ion Valer. *Istorie și ideologie în RASS Moldovenească (1924–1940)*. În: „Declarația de autodeterminare de la Oradea din 12 octombrie 1918” / Coord.: Gabriel Moisa, Sorin Șipoș, Ion Eremia. București: Editura Academiei Române, 2018.

2. Dragnev, Demir; Xenofontov, Ion Valer. *Profilul unui istoric-propagandist din R(A)SS Moldovenească: Vasili M. Senchevici (1905–1954)*. În: „Latinitate, Romanitate, Românită, Ediția 6, 2022. Conferința inerențională, 3-5 noiembrie 2022”, Chișinău: Editura Lexon-Prim, 2022.

3. *Un grup de tovarăși, I.D. Ciobanu (1910–2000)*. În: „Glasul Moldovei”, 7 martie 2000, p. 4.

4. Ciobanu, I.D. *Limba moldovenească literară de azi*. În: „Octombrie, Almanah literar”, Chișinău: Editura de Stat a Moldovei, nr. 2, 1945.

5. Arhiva Științifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei (infra: AȘCAȘM). F. 44, inv. 1, f. 1.

6. AȘCAȘM F. 1, inv. 3, d. 731.

7. *Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău 1940–2000*. Chișinău: Știința, 2000.

8. Литература ши арта Молдовой. Енчиклопедие. Том 2, Кишинэу, Редакция принчипалэ а енчиклопедией советиче молдовенешть, 1986.

9. Енчиклопедия советикэ молдовеняскэ. Том 9. Редакция принчипалэ а енчиклопедие советиче молдовенешть, Кишинэу, 1977.

10. Fondul fotografic al AȘCAȘM.

Lidia PRISAC, doctor în istorie (2013), cercetător științific coordonator, șefa Arhivei Științifice Centrale a AȘM aflată în subordinea Universității de Stat din Moldova.

Preocupările științifice: ansamblul istoriei moderne și contemporane cu focalizare pe spațiul pruto-nistean, relații interetnice, minorități naționale/etnice, problema transnistreană, istoria armenilor, refugiați, istoria medicinei, mentalități, identitate/alteritate, cotidian, studii de istorie orală, cercetări enciclopedice etc.

A publicat peste 200 de studii și articole științifice apărute în reviste și culegeri din Republica Moldova, România, Armenia, Lituania, Germania, Ucraina, Federația Rusă, Serbia, inclusiv volume pe teme de istorie contemporană. Cele mai recente volume: *Istoria contemporană. Dicționar enciclopedic*, Chișinău, Editura USM, 2023 (coautor); *Profesorul Vladimir Potlog (1927–2022): Povestea vieții. Studiu de istorie orală*, Chișinău, Lexon-Prim, 2022, (coautor); *Istoriografia separatismului transnistrean (1989–2005)*. Ediția a doua revăzută și adăugită, Chișinău, Lexon-Prim, 2021; *Arhitectura relațiilor interetnice în spațiul ex-sovietic: Republica Moldova (1991–2014)*, Iași, Lumen, 2015 etc.

Ion Valer XENOFONTOV, doctor în istorie (2006), conferențiar universitar, cercetător științific coordonator la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova.

Preocupările științifice: istoria războiului sovieto-afghan, istorie militară, istoria medicinei, mentalități, istorie urbană, studii de istorie orală, cercetări enciclopedice.

A publicat peste 500 de articole și studii științifice, inclusiv volume pe teme de istoria românilor și universală contemporană, în țară și străinătate. Cele mai recente volume: *Az Afganisztáni háború (1989–1989)/ Fordította: Bandi István*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2023; *Istoria contemporană. Dicționar enciclopedic*, Chișinău, Editura USM, 2023 (coautor); *Profesorul Vladimir Potlog (1927–2022): Povestea vieții. Studiu de istorie orală*, Chișinău, Lexon-Prim, 2022, (coautor); *Războiul din Afghanistan (1979–1989) în memoria participanților din RSS Moldovenească*. Ediția a doua, revăzută și adăugită, Ed. Lumen, Iași, 2020; *Războiul sovieto-afghan (1979–1989)*. Studiu de istorie orală. *Percepții. Documente*. Ediția a doua, revăzută și adăugită, Ed. Lumen, Iași, 2020 etc.

Iulian SALAGOR, doctorand în cadrul Școlii Doctorale Științe Umaniste și Educație, cercetător științific, arhivist și restaurator în cadrul Arhivei Științifice Centrale a AȘM aflată în subordinea Universității de Stat din Moldova.

Preocupările științifice: istoria științei, arhivistică, biografii științifice.

A publicat 8 articole și studii științifice, dintre care cele mai recente: *Fondul de arhivă personal al istoricului Ion Jarcuțchi*. În: *Akademios. Revistă de Știință, Inovare, Cultură și Artă*, nr. 4 (71), 2023, p. 121-128 (coautor); *Fondul personal Nicolai V. Berezneacov (1910–1989)*, din fosta Arhivă Științifică a AȘM. În: *Studia Universitatis Moldaviae. Revista științifică a Universității de Stat din Moldova*, 2024, nr. 4 (184), Seria „Științe umaniste”, p. 59-73 (coautor).

SAVA PÂNZARU: TEME ȘI DIRECȚII DE CERCETARE A LITERATURII DIN BASARABIA

Daniela GALAȚANU

Doctoranda Școlii Doctorale Științe Umaniste și ale Educației, Universitatea de Stat din Moldova, Specialitatea: 622.03. Teoria literaturii. Profesoară de limba engleză, IPLT „Mihai Eminescu”, mun. Ungheni, Republica Moldova.

Domenii de preocupare: teoria literaturii române și didactica limbii engleze.

Sava Pânzaru: teme și direcții de cercetare a literaturii din Basarabia

Rezumat. Articolul analizează activitatea criticului și istoricului literar Sava Pânzaru în perioada 1995–2008, concentrându-se asupra modului în care acesta a reevaluat literatura basarabeană din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și din prima jumătate a secolului al XX-lea. Ne-am propus să stabilim care idei din studiul monografic *Fenomenul literar basarabean de până la 1918* (1995) își păstrează actualitatea. În centrul atenției s-a aflat problematica literară abordată de cercetător prin selecția și valorizarea unor autori și opere, precum și modul în care perspectiva sa contribuie la reconstituirea patrimoniului literar basarabean. Astfel, se poate afirma că, deși unele formulări trădează o abordare tradiționalistă, Sava Pânzaru are meritul de a fi readus în prim-plan scriitorii marginalizați, în special prin antologia *Icoane basarabene. Proză scurtă din anii 1918–1940* (2007). Aceasta reunește 27 de autori și texte uitate, reflectând temele esențiale ale perioadei interbelice: naționalismul, războiul, exodul intelectual ș.a. Articolul scoate în evidență importanța demersului critic de recuperare și propune o lectură contextualizată a contribuției lui Sava Pânzaru în cadrul studiilor literare din Republica Moldova.

Cuvinte-cheie: Sava Pânzaru, corelația *autohton–alogen*, fenomenul literar basarabean, proza scurtă interbelică.

Sava Pânzaru: Themes and Research Directions in Bessarabian Literature

Abstract. The article analyzes the activity of literary critic and historian Sava Pânzaru between 1995 and 2008, focusing on the way he re-evaluated Bessarabian literature from the second half of the 19th century and the first half of the 20th century. The study aims to determine which ideas from the monographic study *The Bessarabian Literary Phenomenon before 1918* (1995) remain relevant today, as well. The research centers on the literary issues addressed by the scholar through the selection and valorization of certain authors and works, as well as on how his perspective contributes to the reconstruction of Bessarabian literary heritage. Thus, it can be stated that, although some formulations reveal a traditionalist approach, Sava Pânzaru has the merit of bringing marginalized writers back into the spotlight, especially through the anthology *Bessarabian Portraits. Short Prose from 1918–1940* (2007). This volume brings together 27 forgotten authors and texts, reflecting key themes of the interwar period: nationalism, war, intellectual exile, and others. The article highlights the importance of this critical recovery effort and proposes a contextualized reading of Sava Pânzaru's contribution to literary studies in the Republic of Moldova.

Keywords: Sava Pânzaru, *native–foreign* correlation, Bessarabian literary phenomenon, interwar short prose.

Locul criticului și istoricului literar Sava Pânzaru (1932–2012) în istoria literaturii contemporane este important. El este unul dintre cei care a adus la lumină viața și activitatea multor personalități rămase în anonimat, precum și unele lucrări uitate în negura timpului. Periplul său prin arhive, perspectiva de interpretare, metodologia utilizată, precum și limbajul i-au atras eticheta de „tradiționalist”. Ca mulți dintre contemporanii săi, Sava Pânzaru a fost format într-o cultură social-politică ideologizată. A gravitat, până la sfârșitul vieții, în sfera retrospectivă, revenind cu aceeași apologie la adresa celor care l-au interesat la început: A.S. Pușkin, N. Gogol, L. Tolstoi, I. Turgheniev, M. Gorki. Le-a dedicat acestor clasici ruși un loc important în disertațiile, monografiile și studiile sale biografice. Interesul se răsfrânge și asupra scriitorilor basarabeni de limbă rusă, precum Vasile Lașcov, Leon Donici-Dobronravov, Alexandru Hâjdeu ș.a. Cercetătorul a dezbătut probleme de literatură în emisiuni radiofonice, la televiziune și în cadrul conferințelor.

Ceea ce ne interesează din perspectiva zilei de astăzi rămân studiile despre scriitorii care au scris în limba română: Sabin Velicanov, Gheorghe Todorov, Constantin Stere ș.a., inclusiv moștenirea literară a basarabenilor reprimăți și trecuți la index: Alexandru Terziman, Ioan Sulacov, Vasile Țepordei ș.a. Sava Pânzaru ajunge la sursele străine și „descoperă multiple documente care anunță teme noi în arsenalul nostru literar” [1, p. 21]. În acest articol, ne propunem să evaluăm relevanța și actualitatea ideilor prezentate de autor, identificând care dintre acestea își păstrează valoarea interpretativă și care sunt, mai degrabă, influențate de reminiscențe ideologice sau retorici desuete. Vom analiza, de asemenea, ce problemă rezolvă istoricul și criticul literar prin interpretarea sa și în ce măsură perspectivele susținute în 1995 rămân valabile în contextul actual.

Cu toate că a fost pedant în detalii, culese cu sacrificiu de timp și răbdare, multe idei ale lui Sava Pânzaru rămân astăzi lipsite de viabilitate. Desprinderea de educația ideologică

s-a dovedit a fi anevoioasă, multe interpretări se arată, din perspectiva zilei de azi, perimate. Detașându-ne de maculatură, ne alegem cu cohorta scriitorilor basarabeni interbelici despre care nu s-a mai scris aproape nimic până la Sava Pânzaru. Schițele, povestirile și nuvelele acestora sunt cuprinse în culegerea de proză scurtă, îngrijită de el, *Icoane Basarabene. Proză scurtă din anii 1918–1940* (2007).

Deși include investigații valoroase asupra unor scriitori ai perioadei: Gheorghe Asachi, Constantin Stamati, Alecu Donici, Costache Negruzzi etc. și a contactului lor cu literaturile străine, precum și o analiză finală a scriitorilor renașterii naționale, a lui Alexei Mateevici cu precădere, lucrarea *Fenomenul literar basarabean de până la 1918. Corelația autohton-alogen* (1995) ridică multe semne de întrebare în ceea ce privește relevanța sa. Analiza influenței culturii ruso-ucrainene se structurează în jurul unor antinomii abstracte, care diluează claritatea demersului critic. Mai multe momente de interpretare a faptelor sunt insipide și vetuste din perspectivă contemporană.

Intenția principală a autorului în această monografie este de a analiza literatura basarabeană din secolul al XIX-lea prin prisma evoluției cantitativ-calitative a fondului autohton și a celui împrumutat. Treptat, Sava Pânzaru corelează problemele istorico-literare privind conținuturile autohtone și formele alogene cu alte antinomii conceptuale: *autohton-național-alolingv-alogen*, *literatură națională-literatură alolingvă*, *național-internațional*, *determinant-determinat*, *subiect-obiect*, *național-general-uman* ș.a. Sava Pânzaru afirmă despre „stratul alogen” al literaturii basarabene că s-a constituit prin imitații, împrumuturi și traduceri din literaturi străine, mai ales din cea rusă. Cadrul formativ în care scriitorii basarabeni și-au însușit meșteșugul scrisului, începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea, a fost literatura universală. Cercetătorul examinează „procesul de asimilare a operei scriitorilor străini de către scriitorii basarabeni” [2, p. 10], în paralel cu dezvoltarea internă a „stratului autohton”.

Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus a marcat, din punct de vedere al lui Sava Pânzaru, orientarea spre factorul *alogen*. Este esențial de menționat că, în viziunea autorului, factorul *alogen* este legat de cel *autohton* în procesul de formare a literaturii basarabene moderne. Această ipoteză este un adevăr evident pentru formarea oricărei literaturi, având în vedere atât specificul național, cât și influențele universale. Așadar, prin *alogen*, în raport cu *autohton*, Pânzaru se referă la rolul împrumuturilor în raport cu tradiția, la influențele străine în raport cu realitățile istorico-literare deja existente în Basarabia, precum și la temele și valorile artistice asimilate în raport cu folclorul național. Istoricul include în studiu deschiderea scriitorilor autohtoni față de ceea ce era *alogen*, selectivitatea lor critică atunci când împrumutau din literatura străină și, ulterior, analizează componentul *alolingv* al scrisului basarabean; identifică reperele și orientările căutate după 1812, precum și examinează practica autotraducerii directe. Scopul final al cercetării este reprezentarea mișcării de eliberare națională în literatură la începutul secolului XX, fără a omite, desigur, aportul lui Alexei Mateevici, analizat prin aceeași perspectivă de *autohton-alogen*.

Sava Pânzaru consideră factorul *alogen* ca fiind *sine qua non*: „fără de care nu poate exista nicio literatură din lume” [2, p. 16]. Urmărind îndeosebi traducerile din limba rusă ale scriitorilor basarabeni, cercetătorul ajunge la concluzia că distanțarea de specificul tematicii rusești s-a produs treptat, în paralel cu afirmarea unei conștiințe literare proprii și a unei dorințe de afirmare a identității culturale basarabene. Procesul de adaptare a împrumuturilor – fie ele din curente, genuri sau specii literare – devine tot mai accentuat, ceea ce favorizează integrarea și reinterpretarea lor în funcție de specificul local. Astfel, împrumuturile nu mai sunt simple preluări, ci se particularizează prin tematică, adaptându-se sensibilității și realităților basarabene. Traducerile se confruntă adesea cu situații de incompatibilitate între elementele *alogene* și cele *autohtone*, după cum subliniază criticul,

oferind exemple cu formulări, termeni și nume care necesită înlocuire.

În viziunea cercetătorului, o traducere prea adaptată nu mai poate fi considerată „traducere” în sensul propriu al cuvântului, devenind mai degrabă o simplă prelucrare sau imitație, situată într-un spațiu intermediar. Astfel, rodul muncii traducătorilor ajunge să fie „determinat al determinantului”. Exegețul supune unor analize aprofundate lucrările unor scriitori din perioada respectivă, preocupați de traducere, aplicându-le acest principiu stabilit. Curiozitățile identificate în analiza traducerilor sunt, în mare parte, previzibile. Reformulările elementelor cu specific național rus în spirit *autohton* conduc la ceea ce autorul numește „originalitate pe fondul imitației”.

Cercetătorul propune ulterior termenul suplimentar de *alolingv* pentru a extinde dihotomia inițială, în contextul „apropierii” fenomenului literar basarabean de literatura rusă. Astfel, acesta face o delimitare între literatura basarabeană în limba română, care, din 1812, se inspiră tot mai mult din literatura rusă, și, pe de altă parte, literatura basarabeană în limba rusă, care începe să domine ca urmare a procesului de rusificare a guberniei.

Adevărat, literatura locală își continua existența, dar în involuție, întrucât se îndepărta treptat de limba română și de valorile autentice. Această latură a fenomenului este reprezentată de așa-numitul element *alolingv* prin care Sava Pânzaru încearcă să relativizeze acuitatea unui declin evident în evoluția naturală a literaturii basarabene în secolul XIX.

Jonglând cu termenii, exegețul formulează unele precizări care pot fi sintetizate astfel: dacă elementul *alogen* se referă la scriitorii ruși care insuflă materie și idei literaturii basarabene, atunci elementul *alolingv* reprezintă o etapă ulterioară, mai îndepărtată de cea *națională* – scriitori basarabeni care se exprimă în limba rusă. În opinia lui Sava Pânzaru, faptul că un text a fost scris în gubernie într-o altă limbă, cum ar fi rusa, nu înseamnă că acesta nu aparține spațiului cultural local. Atâta timp cât reflec-

tă realități și teme basarabene, un astfel de text poate fi încadrat în *literatura autohtonă*, dar nu reprezintă *literatura națională*.

Respectiv, Sava Pânzaru susține că, în deceniul patru al secolului XIX, are loc o bifurcare a conceptului de literatură străină, care, în esență, se referă la literatura rusă, în două categorii – *alolingvă* și *alogenă*. Dacă până atunci *alogenul* era asociat cu ideile inspirate de scriitori străini, începând cu deceniul patru, acesta se transformă în *alolingv*. Astfel, *naționalul* începe treptat să se estompeze din ecuație, fapt pe care Sava Pânzaru îl consideră un proces absolut nefast, lăsând loc exclusiv *autohtonului*. Exegetul atenționează asupra unei importante delimitări: conceptul de *autohton* nu conține aceași încărcătură de „istorie și neam” precum conceptul de *național*. El consideră că fenomenul literar basarabean interbelic implică atât literatura cu urme de *alogen*, cât și cea *alolingvă*, ambele fiind complementare în componența *autohtonului*. Așadar, Sava Pânzaru poziționează la extremele literaturii basarabene termenii de *național* și *alolingv*, cu referire la limba în care se exprimă scriitorii autohtoni.

Interesant este că istoricul validează valoarea artistică a ambelor tipuri de creație, subliniind însă o condiție esențială: „un criteriu rezistent și definitoriu pentru a determina „paternitatea” literaturii basarabene de limbă rusă trebuie să fie legătura scriitorilor respectivi cu tematica autohtonă, cu relevanța acestei teme pentru acele vremuri și cu gradul de pătrundere artistică în esența faptelor și evenimentelor evocate” [2, p. 31]. Pe scurt, scopul este reflectarea realității basarabene.

Exegetul își concentrează, în mod deosebit, atenția asupra lucrărilor autorilor încadrați în categoriile *alolingv* și *alogen* în cadrul studiului său. Astfel, Sava Pânzaru analizează atât scriitorii rusografi din Basarabia, cât și pe cei de origine rusă, punând accentul pe operele de inspirație *alogenă*, dar care reflectă realitatea *autohtonă*, precum și pe creația *alolingvă*. O parte semnificativă din demersul autorului este dedicată autorilor de origine basarabeană care au scris în limba rusă. Bunăoară, Sava Pânza-

ru vorbește despre „poetul autentic basarabean de limbă rusă” [apreciat astfel de M. Fetisov], Alexandru Hâjdău, tatăl lui B.P. Hasdeu. Justificarea valorii lăsate de acest reprezentant al scriitorilor *alolingvi* rezidă în căutarea soluțiilor optime pentru a facilita înțelegerea din partea cititorilor de pe ambele maluri ale Nistrului, iar limba rusă în care scria constituia factorul *alolingv* de transmitere a „valorii” către cultura *alogenă*, respectiv receptarea acesteia de către cititorul rus și ucrainean. Istoricul definește această practică drept o „autotraducere” a *autohtonului* pentru *alogen*. Autorul consideră de cuviință să sublinieze că în mediul *alogen* din Imperiul Rus se publică propriile scrieri despre Basarabia, pe care cercetătorul le echivalează în valoare cu creațiile autohtone, având ca punct de referință prioritizarea tematicii folclorico-istorice naționale.

În a doua jumătate a secolului XIX și până la mișcarea de eliberare națională, criticul identifică scriitori de expresie *alolingvă* precum Constantin Stamati-Ciurea, Vasile Lașcov și Olga Nacco. Despre Constantin Stamati-Ciurea, spre sfârșitul vieții, apreciază revenirea la limba română, menționând însă că scriitorul fusese conștient de limba maternă, fiind impus de împrejurări politice să scrie într-o altă limbă. În ceea ce-l privește pe Vasile Lașcov, criticul își exprimă regretul că, deși „multilateral talentat” în diverse genuri literare, precum și în critică și filosofie, contribuția sa nu s-a realizat în limba română. Bineînțeles, trebuie luate în considerare și mențiunile referitoare la celelalte literaturi cu care intră în contact reprezentanții poligloți ai fenomenului literar basarabean din secolul XIX, unii dintre aceștia având origine română. De exemplu, Sava Pânzaru subliniază pasiunea lui Gheorghe Asachi pentru literatura clasică franceză, influența curentului romantic din literatura poloneză și debutul acestuia în limba italiană cu propriile versuri. Costache Negruzzi, la rândul său, cunoștea limbile greacă, franceză și rusă.

Tema influenței rusești traversează o bună parte a studiului, dar ar fi exagerat să calificăm referințele la o cultură impusă ca semn al unor xenomanii ale autorului sau deviere de la tema

principală a cercetării. În primul rând, pentru că argumentele prezentate se înscriu în mod logic în cadrul tematic. Acestea reflectă premisele politice și consecințele social-istorice care au influențat, la drept vorbind, literatura autohtonă în ambele secole – atât cea din Basarabia aflată sub Imperiul Rus, cât și cea din perioada RSS Moldovenești, context în care s-a format și istoricul Sava Pânzaru. Intervenția constantă a factorului rusesc în cultură, viața socială și politica basarabeană din ambele epoci justifică, într-o anumită măsură, alegerea unei astfel de tematici și de obiective pentru finalul secolului XX. Totuși, acest motiv nu este suficient pentru a conferi demersului o relevanță actuală clară.

În al doilea rând, viabilitatea corelațiilor de tipul *autohton-alogen* rămâne discutabilă, întrucât prin *alogen* istoricul face trimitere, în principal, la influența literaturii ruse. Un asemenea interes ar fi fost de așteptat să se estompeze în perioada post-sovietică, nu însă să conducă la o tentativă de revalorizare. Nu ne propunem să contestăm competența sau alegerea temei de către autor, ci mai curând evaluăm studiul ca fiind reprezentativ pentru a ilustra ritmul lent de adaptare al unor intelectuali formați în spiritul ideologiei socialiste la noile realități ale contextului literar din Republica Moldova. Nici conștientizarea adevărului istoric nu este negată, aceasta fiind prezentă în mod constant în lucrare, însă nu lipsită de inconsecvențe.

Reconsiderările formulate de autor rămân esențiale. Istoricul recunoaște că, odată cu anul 1812, literatura Basarabiei se desprinde de filonul cultural originar, ceea ce determină amânarea dezvoltării sale firești pentru mai bine de un secol, în favoarea unei direcții impuse și marcate de procesul de deznaționalizare. Totodată, acesta este conștient de sărăcirea patrimoniului cultural național și de procesul de rusificare a literaturii din spațiul basarabean.

În esență, exegetul reunește în monografie trăsăturile definitorii ale fenomenului literar basarabean din perioada țaristă și analizează circumstanțele care au influențat, într-o măsură sau alta, evoluția acestei literaturi. Începând cu prima anexare a Basarabiei de către Imperiul

Rus și până la cele două etape cronologice importante – revoluția din anii 1905–1906 și renașterea națională încheiată cu Marea Unire din 1918 – autorul valorifică activitatea scriitorilor locali, inclusiv a celor care au scris în limba rusă sau au realizat traduceri din și în această limbă.

În ultima parte a cercetării, Sava Pânzaru revine la figura emblematică a lui Alexei Mateevici, deja consacrată în două volume colective anterioare. Literalmente, numele lui Alexei Mateevici încheie axa cronologică a studiului monografic publicat în 1995. Biografia și activitatea acestui clasic au constituit o direcție majoră de interes și de cercetare arhivistică pentru istoricul literar. Potrivit lui Pânzaru, anume acest scriitor redirectionează cursul literaturii din gubernie de la o expresie *alolingvă* spre una de afirmare națională, în cadrul celei de-a treia etape de evoluție a fenomenului literar basarabean. Drept argumente în sprijinul contribuției lui Alexei Mateevici la reafirmarea identității culturale, sunt invocate articolele sale dedicate drepturilor, libertății și pământului pentru țărani, precum și poeziile de inspirație națională cu tematică rustică și ecleziastică.

Începând cu revoluția națională din Basarabia, îl vedem pe Sava Pânzaru urmând un traseu mult mai bine conturat și convingător, detașat de interpretările conceptuale difuze. Linia adevărului care trebuie trasată cu ață roșie și expusă mult mai direct în cercetare este, de fapt, deznaționalizarea impusă prin aceste elemente de *alogen* și *alolingv*. În prezent, în studiul științific autohton, justificarea procesului de rusificare a literaturii basarabene nu este privită cu ochi buni. Repetarea acestei influențe literare în istoria RSS Moldovenești din a doua jumătate a secolului XX reînvie o problemă istorică și lasă o amprentă asupra limbii și gândirii, de la care nici autorul tezei nu poate să se desprindă definitiv.

În final, suntem nevoiți să ne exprimăm rezervele privind valoarea științifică a lucrării. Cercetătorul păstrează încă reminiscențe ale perioadei ideologice anterioare, vizibile atât în substratul textului, cât și în interpretări ce par, pe alocuri, depășite. Procesul de desprindere de principiile ideologice care i-au orientat investi-

gațiile arhivistice este, în cazul lui Sava Pânzaru, lent și superficial, într-un moment poate prea timpuriu pentru o schimbare reală de perspectivă [anii '90]. Deși exegetul nu ignoră problematica literaturii și a limbii materne, atitudinea sa critică față de limba impusă nu atinge nivelul de fermitate așteptat în contextul post-sovietic al cercetării literare din Republica Moldova. Concluzia nu exprimă atât promisiunea unor reconsiderări, cât mai degrabă inconsistența poziționării autorului, reflectată în oscilația între paradigmele vechi și cele noi, într-un demers analitic adesea ezitant și lipsit de ancorare fermă. O opinie critică asupra acestei lucrări este formulată de Alexandru Burlacu, într-un articol din cel de-al treilea volum al colecției *Texistențe*, intitulat „Sava Pânzaru în Sahara literară”, unde susține că autorul „tratează, în fond, schimbările de mentalitate, de coduri literare și face risipă de energie pentru scriitori minori ca Sergiu Victor Cujbă, Gheorghe V. Madan, Gheorghe Todorov, Vladimir Fialcovschi, Axinte Frunză, Petre Dulfu, Nadejda Todorov, State Dragomir ș.a.” [3, p. 124].

În pofida celor afirmate, nu poate fi neglijată contribuția lui Sava Pânzaru la studiile literare autohtone. Printr-o antologie dedicată prozei scurte interbelice din Basarabia – inedită din perspectiva speciei literare abordate – cercetătorul reunește, alături de alții, și pe acești scriitori „minori”, așa cum îi numește A. Burlacu. Este vorba despre culegerea *Icoane basarabene. Proză scurtă din anii 1918–1940* (2007), prin care istoricul literar extinde aria cronologică a cercetării sale, abordând perioada de după 1918, în continuarea celei analizate în monografia publicată în 1995. Această contribuție urmează să o argumentăm în mod detaliat în continuare.

Antologia *Icoane Basarabene. Proză scurtă din anii 1918–1940* (2007) reprezintă un demers de valorificare a literaturii române din Basarabia în perioada interbelică. Orice istoric literar are datoria de a aduce în atenție nume și lucrări mai puțin cunoscute. Motivul principal care l-a determinat pe Sava Pânzaru să adune și să aducă în prim-plan 27 de autori a fost punerea acestora la index în perioada RSS Moldovenească. Astfel,

descoperim biografii inedite, precum și o colecție de povestiri, schițe și nuvele selectate din repertoriul scriitorilor care au publicat în perioada interbelică în reviste și ziare locale sau culegeri individuale tipărite în afara țării, întrucât, în Basarabia, nu s-a reușit înființarea unei edituri.

Pornind de la faptul că literatura română din Basarabia a fost reprimată și controlată de politica sovietică timp de jumătate de secol, după două decenii de înfiripare anevoioasă, Sava Pânzaru consideră literatura interbelică o *terra incognita* până în prezent. Dezghețul literaturii în perioada renașterii naționale din anii '20–'30 a fost temporar, căci scriitorii au fost afectați de represalii și restricții asupra activității lor. Revalorificarea creației necunoscute a scriitorilor din această perioadă conferă lucrării istoricului Sava Pânzaru o semnificație deosebită pentru literatura contemporană din Republica Moldova.

Nu este prima încercare de a pune în valoare literatura interbelică, nici proza scurtă. Revenim la caracterul de pionierat al antologiei, după ce analizăm succint demersurile anterioare și subsecvente. Volumul *Crizantema de frontieră. Proză scurtă interbelică din Basarabia* (1996), ediție prefațată și îngrijită de Veronica Bâtcă, îl anticipează pe cel realizat de Sava Pânzaru, fapt validat de istoric. În *Nota* asupra ediției sale, Sava Pânzaru califică culegerea acesteia drept „sărăcită”, argumentând că 11 din cele 26 de texte selectate de Veronica Bâtcă „nu pot fi considerate mostre de proză basarabeană” [6, p. 8]. De menționat că Sava Pânzaru nu considera „proză basarabeană” reprezentativă, de pildă, textele „juvenile” semnate de Eugeniu Coșeriu. Despre literatura interbelică au scris și Alexandru Burlacu, în colaborare cu Alina Ciobanu-Tofan, în volumul *Scriitori de la „Viața Basarabiei”* (1990) [4]. Ulterior, în 2001, Alina Ciobanu-Tofan a publicat individual volumul *Spiritus loci. Variațiuni pe o temă*, în care sunt analizați scriitorii interbelici și exegeza acestora, cu accent pe lirică și, într-o măsură mai mică, pe proza scurtă. Lirica interbelică este valorificată și de Aliona Grati în studiul *Privirea Euridicei. Lirica feminină*

din Basarabia. Anii '20-'30 (2007) [5]. Lucrarea readuce în atenție numeroase voci feminine uitate de istorie. Câteva dintre poete au fost active și în proza scurtă (Elena Vasiliu-Hasnaș, Lotis Dolënga ș.a.), motiv pentru care apar și în antologia *Icoane Basarabene*.

Sava Pânzaru se distinge prin includerea unui număr dublu de prozatori față de tandemul Burlacu-Ciobanu și printr-o „imagine veridică” [6, p. 7] mai extinsă a prozei scurte basarabene interbelice, după cum promite. Fără a se erija, cercetătorul își consideră lucrarea „cea dintâi încercare” de a contura o panoramă completă a procesului literar din Basarabia anilor '20-'30 prin texte de proză scurtă, în majoritate necunoscute. Într-adevăr, unii scriitori interbelici nu au fost nici măcar menționați de alți cercetători, iar lucrarea sa devine astfel complementară celorlalte încercări.

Asemenea altor cercetători cu demersuri similare, Sava Pânzaru anticipează evoluția beletristicii interbelice prin investigarea începuturilor presei periodice, care a deschis drumul afirmării scriitorilor basarabeni. El structurează dezvoltarea publicațiilor – în paralel cu cea a creației literare interbelice – în trei etape distincte: înființarea, apogeul și suspendarea definitivă a activității acestora către anul 1944. Potrivit istoricului, ziarele și revistele au pregătit terenul pentru apariția unor opere literare marcate de teme și motive precum renașterea națională, critica țarismului, absurditatea și ororile războiului, credința, limba și istoria neamului, nevoile colective, țăranul, munca, plugul și pământul. Este relevant de remarcat modul în care aceste constante tematice sunt reflectate în schițele, povestirile și nuvelele selectate de Sava Pânzaru, autorii transpunând artistic „rezerva impunătoare de idei, teme, motive și imagini artistice acumulate în paginile periodicelor basarabene timp de aproape două decenii” [6, p. 25].

Istoricul Sava Pânzaru explică ceea ce Mihai Cimpoi numea mai târziu „ora stelară” a perioadei de constituire și afirmare a anturajului literar autohton. Această clarificare se face prin cantitatea și calitatea producțiilor atrase de cele trei focare regionale apărute în deceniul

patru: „Viața Basarabiei” (1932–1944), fondată de Pantelimon Halippa la Chișinău; „Cuget Moldovenesc” (1938–1943) la Bălți; și „Bugeacul” (1935) la Bolgrad. Potrivit criticului, revista „Viața Basarabiei” a încurajat regionalismul [sau „autohtonismul”, în concepția Alinei Ciobanu-Tofan] și a numărat peste 130 de publicații. În același timp, revista de la Bălți, „Cuget Moldovenesc”, a favorizat cultura generală și relațiile cu Vestul. Acest fapt este semnalat, spre exemplu, în creația Tatianeii Gălușcă. „Bugeacul” a atestat scriitori de proză scurtă ca Gheorghe Bujoreanu, Leonid Șeptițchi, Ana Bulgăre ș.a.

În general, prozatorii au fost atrași de aceste trei centre de mișcare națională și culturală. Orientarea era determinată de locul lor de trai și de principiile de program apropiate. Ambii factori se reflectă pe deplin chiar și printr-o analiză temeinică a produselor literare. Atunci când Sava Pânzaru nu descoperă aproape nimic despre viața unui prozator, moștenirea literară devine unicul testimoniu. Fie și o singură schiță conturează, chiar dacă vag, personalitatea, memoriile biografice, talentul scriitoricesc și viziunile prozatorului. O creație de proză scurtă poate oferi indicii valoroase despre viața cotidiană, rurală sau urbană, dintr-o anumită regiune. În acest sens, utilizarea regionalismelor devine un element distinctiv al agendei publicației „Viața Basarabiei”, care urmărea să aducă în prim-plan expresia culorilor locale și potențialul intelectual al provinciei.

În marea lor majoritate, textele de proză scurtă au apărut inițial în paginile publicațiilor. De acolo le-a adunat istoricul în principal, alături de culegerile individuale ale literaților. Cercetătorul subliniază în acest sens: „Între 1906–1918 ziarele și revistele au constituit unica bază editorială unde au putut să se manifeste un număr impunător de condeieri basarabeni” [6, p. 25]. În cele ce urmează, prezentăm o sistematizare a medalioanelor și a textelor expuse de istoricul literar, pe baza unor criterii comune. Distingem în grupul scriitorilor de proză scurtă editori de ziare și reviste, culegători de folclor, profesori, teologi, ingineri, funcționari publici, foști ostași și viitori represați, mulți dintre ei

căzând ulterior în anonim. Fiecare scriitor basarabean care a scris cel puțin o schiță sau o povestire este menționat cu reverență, alături de opera sa, în paginile *Icoanelor basarabene*. Observăm cum originea (română sau basarabeană) și, mai ales, educația (predominant rusă, română sau basarabeană) influențează activitatea literară și marchează textele de proză scurtă. În timp ce Sava Pânzaru a ordonat cronologic reprezentanții, după anul nașterii, rearanjarea noastră este direcționată de criterii precum orientările profesionale și artistice, teme și valori promovate, dar și proza feminină în parte.

În continuarea primei publicații, „Basarabia” a lui Emanuil Gavriiliță, apare Gheorghe V. Madan (1872–1944) cu ziarul național de orientare conservatoare „Moldovanul” (1907–1908). În ciuda simpatiilor sale pentru țarismul rus, personalitatea lui G.V. Madan în cultura basarabeană poate fi considerată complexă, după cum reiese din portretul realizat de Sava Pânzaru: poet, folclorist, etnograf, actor de teatru, editor, traducător, prozator. Pe lângă poezii și cântece populare, pe paginile ziarului a publicat și proză scurtă, în care se reflectă același entuziasm pentru folclor. În povestirea „Ciuboțelele lui Ionel” sunt prezente tradiții de Crăciun, Anul Nou și Bobotează, precum semănatul, cântecele populare *Plugușorul* și *Florile dalbe*, dar și denumiri de jocuri pentru copii. Regionalismele contribuie la formarea acestui tablou: *Suntămarie*, *chireleică*, *nuhuriu*, *sfarog*, *vajnic*, *pârâng*, *lușiuș* ș.a. Schița „Lelița Paraschița” oferă informații culturale despre diferența dintre săteni și orășeni, dar și despre cum românii îi numeau pe basarabeni „pahonți”, iar basarabeni pe ei – „ochincari”.

Un alt culegător de folclor și etnograf este românul Tudor Pamfile (1883–1921), care a reușit să se afirme și ca prozator. A scris nuvela „La vadurile Nistrului” [omonimă cu un volum dispărut], care prezintă un episod din epoca lui Ștefan cel Mare, iar textul este împânzit de istorisme corespunzătoare: *cneji*, *pârcălab*, *veleată*, *crainic*, *jupân* etc. Gheorghe Todorov (Iorgu Tudor, 1885–1974) este, de asemenea, folclorist și prozator. În paralel cu activitatea literară, el și

soția Nadejda erau implicați în traduceri religioase la „Luminătorul”. După două reviste cu o existență scurtă, fondează ziarul „Cuvânt Moldovenesc”. Aflăm de la istoric că ideea de a crea *Societatea Scriitorilor Români din Basarabia* îi aparține. Sava Pânzaru descrie dinamismul acestuia în politică și în cultură: de la fost ostaș ajunge deputat în Sfatul Țării. A publicat versuri antirăzboinice, povestiri, schițe în limba română și rusă. Povestirea „Adio, Basarabie” relevă o realitate istorică la care a fost martor: marele exod al intelectualilor din 1940. Sunt cuprinse artistic momentele de frământare în care oamenii abia află despre cedarea Basarabiei. Încă un fost participant la război este Paul Gore (1875–1927). Istoric, publicist, prozator de formare rusă, este remarcat pentru studiile sale enciclopedice. Memoriile din adolescență, ocupația de funcționar-arhivist și rolul în Primul Război Mondial constituie teme în proza scurtă precum „Subt impresia focului. În preajma evenimentelor (26 iunie 1917)” și, partea a doua, „Mijeu Zorile (9-11 iulie 1917)”. Povestirea reprezintă o documentare personală a evenimentelor, cu reflecții asupra absurdității războiului și a morții.

Așadar, privind în ansamblu tabloul prozei scurte interbelice configurat de Sava Pânzaru, observăm o tendință repetată a autorilor de a reflecta fie tradițiile și ocupațiile obștești, fie memoriile despre evenimentele fulminante ale epocii sale: Primul Război Mondial, mișcarea de eliberare națională, Marea Unire, cedarea Basarabiei în 1940 și exodul de intelecte. Nicolae Popovschi (1875–1948) este un alt scriitor cu o formație intelectuală dobândită în mediul rusesc. Cu toate acestea, a contribuit la începutul scrisului românesc în Basarabia post-revoluționară, cu publicații în mai multe periodice, inclusiv în „Viața Basarabiei”, unde scrie îndeosebi despre românism și unire. Din proză a lăsat în special memorialistică. De asemenea, „Viața Basarabiei” a publicat memoriile și notele de călătorie ale scriitorului și traducătorului Axinte Frunză (1859–1933). În povestirea „În diligență”, acesta din urmă contemplă asupra patriei.

Și Nicolae Dunăreanu (1881–1973), român din Galați care a activat și în Basarabia, lasă o

amprentă biografică în proza sa scurtă. Sunt ilustrate în povestiri și schițe regiunile geografice și ocupațiile probabil comune autorului, precum vânătoarea de păsări în Delta Dunării („Lebăda”, „Poveste”). Vocabularul regional este specific temei: *babăici*, *ghiol*, *jepcă*, *lotca*, *ghionder*. Gălățean este și B. Jordan (Iordache Botna, 1903–1962). Acesta descrie aceleași peisaje sudice și oameni din Delta Dunării în povestirea „Bandula”. Publicând pe ambele maluri ale Prutului, B. Jordan se remarcă printre omologi prin cantitatea romanelor publicate (circa 15) și o trilogie istorică, majoritatea apărând într-un interval scurt (1934–1939). Activitatea de profesor la Ismail marchează în mai multe romane tematica pedagogică.

Leon Donici-Dobronravov (1887–1926), chișinăuian format la Petersburg, este de fapt primul scriitor cu care Sava Pânzaru începe lanțul medalioanelor. Istoricul descrie reorientarea lui Leon Donici spre literatura română când revine la patrie, colaborând cu mai multe periodice, inclusiv „Cuget Moldovenesc”. La București este întâlnit orgolios și rece, iar în final, tot printre scriitorii ruși emigranți se regăsește, la Paris. Alexandru Burlacu abordează, de asemenea, proza scurtă la Leon Donici-Dobronravov în *Existențe*, cu un comentariu despre povestirea „Marele Archimedes”, primul text inclus de Sava Pânzaru în culegerea sa. Cea dintâi „antiutopie” [7, p. 27], așa cum o estimează Burlacu, „Marele Archimedes” reflectă critica totalitarismului comunist prin prisma filosofiei – oamenii sunt numai „umbre” și „numere”, iar cei privilegiați – „măsura”. Tema religiei creștine este prezentă în mai multe texte. Povestirile lui Donici-Dobronravov „Anticrist” și „Parintele Maurichie” reflectă polemica tradiției, a credinței în fața evoluției industriale și „ispitei noului”. Următoarea schiță din antologie, „Bătrânul clopotar”, este semnată de Sergiu Victor Cujbă (1875–1937), născut tot la Chișinău. Aceasta evocă aceeași luptă dintre credință și noua orânduială politică. Un șir de termeni bisericrești poate fi extras: *paracliser*, *heruvim* etc. Un alt nume distins este Petre Gheorghian (1886–1951), paroh la Soroca, cu studii juridice

la Iași. Organizează șezători și coruri populare, se publică în reviste, de unde istoricul deduce înclinația teologului spre cântecul popular și apicultură. Din singura sa povestire – „O jalbă la radio” – percepem același contrast dintre conservatorism și evoluție, similar cu ultimele trei texte analizate. Finalul comic și regionalismele epocii: *steliu*, *priciptor* etc., conferă autenticitatea țintită. Moartea îl găsește pe scriitor la București, torturat de securiști.

În cazul basarabenilor Mihail Curicheru, Victor Pogolșa, Ștefan Ciobanu și Dominte Timonu, talentul de creator poate fi confirmat și evaluat doar prin una sau două lucrări, iar Sava Pânzaru le încadrează în compilație. Mihail Curicheru (1910–1943) se alege doar cu inserții în „Viața Basarabiei”, care îi apreciază vocația de romancier printr-o recenzie la unul din cele două romane, ambele pierdute chiar în manuscris mai târziu. Doar două texte de proză scurtă mai vorbesc despre autor, dintre care este prezentată schița „Petale de mac”, focusată pe viața de cuplu, triumfi amoros, gelozie și fidelitate. Tema este trivială și limbajul standard, fără regionalisme, dar autorul explorează intens avansarea emotivă a soților. Despre Victor Pogolșa, Sava Pânzaru se documentează la fel, pe baza unor recenzii din „Viața Basarabiei”, care îi atribuie un potențial de creație epică promițător. Totuși, prozatorul nu a publicat nimic după câteva schițe, nuvele și romanul relevant „Celu-lă nr. 4”, din care este inclus în culegere primul capitol.

Ștefan Ciobanu (1883–1950) a fost o personalitate mai activă în viața literară și politică a Basarabiei și României, activitatea sa artistică fiind mai restrânsă. Istoric literar, publicist, activist politic, om de cultură și membru al Academiei Române, este cunoscut pentru unicitatea direcțiilor în cercetarea literară, de exemplu, interesul pentru legende românești despre Maica Domnului sau organizarea școlilor naționale. Ocupațiile sale variate – editor de revistă pedagogică și manuale școlare, director general al învățământului din Basarabia, apoi ministru al Cultelor și Artelor în Guvernul României – îi oferă premise pentru teme de cercetare. Rezervă

timp pentru un singur produs artistic – nuvela „Odată, pe malul Nistrului”. Aceasta dezvăluie memoriile dascălului despre schimbările din viața basarabenilor în anii '40 și împotrivirea în fața noilor condiții impuse - ateismul, limba rusă etc. Variate regionalisme se desprind din text: *giubea*, *șiac*, *bălării*, *cartuz*, *coromâslă*, *cosâncă*, *ureadnic*, *văczal*, *poezd*, *strană*, *giubea*, *mâslete*. Dominte Timonu (1911–1972) a avut o activitate artistică mai bogată, fiind publicist, prozator, actor și ulterior director de teatru, primar, regizor etc. A scris proză, piese de teatru, scenarii de filme. Multe dintre acestea au rămas nepublicate, iar Sava Pânzaru introduce textul „Albăstrelele” din cartea de nuvele *Ulița păcatelor*.

Istoricul literar identifică printre „martirii” regimului pe Sabin Velican, Alexandru Tambur, Sergiu M. Nica, alături de unii dintre cei menționați anterior. Sabin Velican (1909–1999) a îndurat persecutări politice pentru idei unioniste, având curajul să publice și să critice regimul după ocupația sovietică. Pe lângă proză, acesta a scris despre personalități basarabene deosebite: un pilot, un iluzionist, dar și despre victime ale regimului. Alexandru Tambur (1901–1984), la rândul său, a fost extrădat după refugiul în România și întemnițat pentru 10 ani. Sergiu Matei Nica (1917–1973) a reușit, într-o existență scurtă, să lase plachete de versuri și nuvele, printre care „Hangiul de la Cușmărica”, și el petrecând patru ani în închisoare.

Colecția de portrete realizată de Sava Pânzaru acordă o considerație aparte prozei interbelice feminine. Cercetătorul readuce în obiectiv pe Elena Vasiliu-Hasnaș, Tatiana Gălușcă, Lotis Dolenga și Ana Bulgăre, patru femei care au participat activ la renașterea literaturii basarabene prin culegeri de folclor, proză și lirică. Puține date biografice concrete sunt disponibile despre Elena Vasiliu-Hasnaș și Ana Bulgăre, marcând un exemplu despre modul în care opera devine singura imagine a artistului. Ambele scriitoare au scris și memorialistică, note de călătorie. La poeta, prozatoarea și cronicara literară Elena Vasiliu-Hasnaș, istoricul discerne o proză lirico-subiectivă despre problema valorizării femeii interbelice. Aceasta a publicat

doar până în 1937 în „Viața Basarabiei”, iar cele trei schițe înregistrate la Sava Pânzaru evocă tema feminității: elogiul pentru sora bunicăi în „Amintiri îndepărtate”, raportul sentimental dintre femeie și bărbat în „Femeia romantică”, relația mamă – copil în „Sărmanul Teiuș”.

Sava Pânzaru atrage atenția asupra volumului de proză scurtă *Din viața telefonistelor* (1936) al Anei Bulgăre, apreciat în „Bugeacul” pentru subiectul inedit. În *Icoane Basarabene* este inclusă schița memorialistică a autoarei – „Apa Turcului”, despre vindecarea spirituală după moartea mamei, impresii de călătorie în Munții Bran și o legendă locală. Tatiana Gălușcă (1913–1993) a fost o folcloristă și prozatoare basarabeană care a colaborat cu revista „Cuget Moldovenesc” și cu folcloriști români, fiind în special interesată de folclorul din satele răzășești basarabene. Cele două schițe prezentate, „Domnița mea bălaie” și „Cântecul toamnei”, divulgă o sensibilitate feminină deosebită – amintiri despre dragostea pierdută, privită prin ochii unui bărbat, apoi ai unei femei. Lotis Dolenga (1905–1961), deși a trăit doar 56 de ani, a ocupat un loc de mențiune printre celelalte scriitoare, fiind singura care a scris în trei limbi: română, rusă și franceză. La 24 de ani a atins o performanță notabilă: trei cărți în franceză și opt romane, dintre care patru erau în curs de apariție. Jurnalul intim *În ghearele vulturului* și plachetele de versuri au atras atenția criticilor. A semnat și note de călătorie, iar memoriile din povestirea „Caleidoscopul trecutului” reliefează localitățile nordice basarabene unde a copilărit scriitoarea.

În final, Sava Pânzaru prezintă trei scriitori care s-au manifestat în sud, la Bolgrad: Gheorghe Bujoreanu, Leonard Căzăceanu și Leonid Șeptițchi. Despre Gheorghe Bujoreanu (1900–1990) și Leonard Căzăceanu (1912–?) împrumută date biografice identificate de Gheorghe Gheorghiu. Primul este român și la Bolgrad a redactat revista „Familia Noastră”, unde a publicat poezii, schițe și cronici literare, dar a editat și o carte de nuvele. În 1938 revine la Galați. Leonard Căzăceanu, la rândul său, este un prozator și folclorist din Cetatea Albă, cu numele real I. Pelâi, fiind singurul scriitor față de valoarea

rea căruia Sava Pânzaru se arată sceptic. Multe dintre povestirile, schițele și poveștile apărute în revista „Bugeacul” denotă potențial literar la Leonard Căzăceanu, însă unele nu se bazează pe cunoașterea directă a faptelor reale, ceea ce afectează autenticitatea narațiunii. Un argument în acest sens este povestirea „Spioana”, despre evenimente din Primul Război Mondial, perioadă în care autorul era la o vârstă prea timpurie. Leonid Șeptițchi (1919–1970) s-a remarcat încă de la vârsta de 17 ani în revista „Bugeacul”, unde a publicat ulterior povestirea „Crucea Teiului”. Caracterizată prin dramatism psihologic, creația este o confirmare a maturității scriitorului în proza scurtă, susține cercetătorul.

Sava Pânzaru a ales să expună cele mai multe schițe și povestiri (cinci la număr) din opera basarabeanului Nicolae Gheorghe Spătaru (1898–1986). Autorul se remarcă printr-un patos civic deosebit. Inginer, apoi director la fabrica de tutun, activitatea sa literară include versuri, romane și proză scurtă. Schița „Perpetuum Mobile”, alături de celelalte, are ca trăsătură comună concluzia moralizatoare. Dimitrie Iov (1888–1957) este ultimul reprezentant pe care îl menționăm, dar cu o activitate la fel de vastă, după cum reiese din prezentarea istoricului. Prozator, poet, redactor, director, colaborator și cofondator la mai multe ziare și reviste, el își exprimă lirismul melancolic în schițe precum „Macii”, „Trifoiul” și „Mugurii”, cu reflecții sentimentale marcate de simbolismul plantelor.

În ansamblu, selecțiile din antologia de proză scurtă a lui Sava Pânzaru ilustrează căutările prozatorilor interbelici de noi forme de exprimare. Sunt remarcate ciocniri de idei și opinii, viziuni politice și experiențe de război diferite, formarea conștiinței de sine și auto-determinarea între grupurile scriitoricești din nord, sud și centru, din provincie și oraș. Chiar dacă unele texte nu ating pe deplin un nivel artistic înalt, ele au o valoare științifică. Alina Tofan-Ciobanu a făcut o observație interesantă care susține această ipoteză despre literatura basarabeană în general: maturizarea literaturii basarabene a fost marcată de o continuă „asimilare” și „respingere” a influențelor externe, până

la sedimentarea elementelor din „cosmopolitul facil și impostor” [8, p. 10] care definesc marea literatură universală. Fără o editură locală, periodicele reprezentau într-adevăr singurul intermediar dintre scriitori și cititori. Începutul unei edituri, decis de Societatea Scriitorilor (creată în 1939), a fost întârziat și întrerupt în 1940. Criticul afirmă că cei peste 60 de scriitori interbelici, inclusiv cele 27 de nume prezente în carte, „simbolizau ziua de mâine a literaturii române din Basarabia, viitorul acestei literaturi (...) și integrarea spirituală a Basarabiei în românism” [6, p. 40]. În realitate, cele două decenii au reprezentat o scurtă, dar importantă perioadă de înflorire a literaturii în Basarabia, un „dezgheț” între două perioade de criză.

Izvoarele istoricului pentru textele de proză sunt periodicele și culegerile individuale ale prozatorilor, iar pentru biografii – studii și medalioane proprii, dar și ale altor exegeți. Sesizăm că propensiunea istoricului este îndreptată spre om, apoi spre scriitor și creație. Sava Pânzaru manifestă un interes investigațional deosebit pentru cei reperați de regim, dedicând articole, medalioane, studii și capitole particulare. De exemplu, în secțiunea a treia a unui studiu ulterior, *Itinerar arhivistic. Interpretări istorico-literare, schițe și portrete scriitoricești* (2008), intitulată „Goniți de vânturi negre”, Sava Pânzaru revine la scriitorii interbelici. Cercetătorul expune atrocitățile și suferințele din gulagurile sovietice, suportate de scriitorii Al. Terziman, Ioan Sulacov și preotul Vasile Țepordei, dar și dificultățile întâmpinate de Sergiu Cujbă în „munca de luminare a celor oropsiți și umiliți din Basarabia, de trezire a conștiinței naționale” [9, p. 230]. În al doilea capitol al aceluiași studiu, „Profiluri și medalioane”, Sava Pânzaru reia seria de portrete ale scriitorilor Gheorghe Todorov, Sabin Velican, Leon Donici-Dobronravov, Sergiu Cujbă, dar și alții care nu au scris proză scurtă – Alecu Russo, Constantin Stere etc. Cartea debutează cu capitolul „Totul despre Mateevici”, dedicat lui Alexei Mateevici, unde exegetul analizează inclusiv rolul ziarului „Basarabia” în evoluția sa literară și alte aspecte semnificative ale activității scriitorului.

Metodele de cercetare ale istoricului și criticului literar Sava Pânzaru, numit de Alexandru Burlacu un „ruginit” și „conservator declarat” [10, p. 22], sunt în principal tradiționale, cu atenție mare pentru detaliile adunate. Uneori, reminiscențele din trecutul sovietic afectează calitatea reconsiderărilor fenomenului literar basarabean. Valorificarea, într-o lucrare scrisă după 1990, a conceptelor și a scriitorilor conectați cu limba și literatura rusă, care au tradus din și în această limbă, pune sub semn de întrebare valoarea unor opinii. Totuși, faptul că exegetul recunoaște existența unui context ideologic creat artificial în cadrul procesului de deznaționalizare, pe care îl condamnă, vine să valideze conștiințiozitatea lui Sava Pânzaru în raport cu adevărul istoric. Totodată, același devotament pentru documentare al „împătimitului de investigații arhivistice” [11, p. 162], cum l-a numit Dumitru Apetri într-un articol, compensează parțial posibilele abateri etice, prin profilarea autorilor basarabeni neglijați de istoria literaturii într-o anumită măsură.

În cele din urmă, munca de cercetare necesară pentru a îngriji un volum precum *Icoane Basarabene. Proză scurtă din anii 1918–1940* este, fără îndoială, laborioasă. Prin efortul de a „scutura praful timpului” [12, p. 20], cum apreciază Gheorghe M. Cibotaru, de pe scriitorii locali și de a oferi exemple reprezentative de proză scurtă, Sava Pânzaru aduce o contribuție valoroasă la înțelegerea literaturii interbelice ca parte integrantă a patrimoniului literar basarabean.

Referințe bibliografice:

1. Popovici, Constantin. *Sava Pânzaru la 75 de ani*. În: „Metaliteratură” (Chișinău), nr. 3-4(16), 2007. Disponibil pe Internet la adresa: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/9.Sava%20Pinzaru%20

[intre%20zbuciumul%20cautarii%20si%20jubilarea.pdf](https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/9.Sava%20Pinzaru%20intre%20zbuciumul%20cautarii%20si%20jubilarea.pdf) [Accesat: 15.12.2024]

2. Pânzaru, Sava. *Fenomenul literar basarabean de până la 1918. Corelația autohton-alogen*. Referat (în baza lucrărilor publicate). Chișinău: Tipografia AȘM, 1995.

3. Burlacu, Alexandru. *Sava Pânzaru în Sahara literară*. În: *Texistențe*, vol. 3: *Umbra lui Ulysse*. Chișinău: Profesional Service, 2012, p. 121-126.

4. Burlacu, A.; Ciobanu-Tofan, A. *Scriitori de la „Viața Basarabiei”*. Chișinău: Hyperion, 1990.

5. Grati, Aliona. *Privirea Euridicei. Lirica feminină din Basarabia. Anii '20-'30*. Chișinău: Tipografia AȘM, 2007; (Ediția a II-a completată și adăugită). Colecția „Opera omnia”. Iași: Editura TipoMoldova, 2013.

6. Pânzaru, Sava. *Icoane basarabene. Proza scurtă din anii 1918–1940*. Chișinău: Elan Poligraf, 2007.

7. Burlacu, Alexandru. *O antiutopie de Leon Donici, „Marele Archimedes”*. În: *Texistențe*, vol. 2: *Scara lui Osiris*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2008, p. 21-31.

8. Ciobanu-Tofan, Alina. *Spiritus Loci: Variațiuni pe o temă*. Chișinău: Universul, 2001.

9. Pânzaru, Sava. *Itinerar arhivistic. Interpretări istorico-literare, schițe și portrete scriitoricești*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2008.

10. Burlacu, Alexandru. *Sava Pânzaru între zbuciumul căutării și jubilarea găselniței arhivistice*. În: „Metaliteratură” (Chișinău), nr. 3-4(16)/2007. Disponibil pe Internet la adresa: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/9.Sava%20Pinzaru%20intre%20zbuciumul%20cautarii%20si%20jubilarea.pdf [Accesat: 15.12.2024]

11. Apetri, Dumitru. *Un împătimit de investigații arhivistice*. În: „Akademos” (Chișinău), nr. 3(46), 2017. Disponibil pe Internet la adresa: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/162_163_Un%20pasionat%20al%20cercetarii%20arhivistice.pdf [Accesat: 13.02.2024]

12. Cibotaru, Gheorghe M. *Savantul Sava Pânzaru la 75 de întomnări*, /2007. Disponibil pe Internet la adresa: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/9.Sava%20Pinzaru%20intre%20zbuciumul%20cautarii%20si%20jubilarea.pdf [Accesat: 14.12.2024]

YOUTH LANGUAGE IN BANGLADESHN”

Abdul Awal

Ph.D. Student, Doctoral School of Humanities, Faculty of Philology, University of Lodz, Poland; Faculty of Applied Linguistics, University of Warsaw, Poland.

Youth Language in Bangladesh

Abstract. This study explores the dynamic and evolving nature of the youth language in Bangladesh, examining both the linguistic features and the perceptions of young people about their language usage. Using a mixed-method approach, the research combines qualitative analysis of linguistic innovations with quantitative data gathered through surveys. The findings reveal significant changes in language practices among Bangladeshi youth, including the adoption of new slang, the mixing of codes with English and Hindi, and the creation of unique expressions that reflect modern values and technological influences. The study also highlights the positive perceptions of youth language in enriching cultural diversity and fostering effective communication among peers, while noting resistance to its acceptance in formal settings. The implications underscore the importance of understanding youth language as a significant cultural phenomenon with sociolinguistic impacts on identity, communication, and language evolution in Bangladesh.

Keywords: youth language, Bangladesh, linguistic innovation, code-mixing, youth perceptions, sociolinguistics, language evolution.

Limba tinerilor din Bangladesh

Rezumat. Acest studiu explorează natura dinamică și în continuă evoluție a limbajului utilizat de tineri în Bangladesh, examinând atât trăsăturile lingvistice, cât și percepțiile tinerilor asupra modului în care folosesc limba. Folosind o abordare mixtă, cercetarea combină analiza calitativă a inovațiilor lingvistice cu date cantitative obținute prin sondaje. Rezultatele relevă schimbări semnificative în practicile lingvistice ale tinerilor din Bangladesh, inclusiv adoptarea unui nou jargon, amestecul de coduri lingvistice cu engleza și hindi, precum și crearea unor expresii unice care reflectă valorile moderne și influențele tehnologice. Studiul subliniază, de asemenea, percepțiile pozitive ale limbajului tinerilor în ceea ce privește îmbogățirea diversității culturale și facilitarea comunicării eficiente între colegi, remarcând totodată rezistența față de acceptarea acestuia în contexte formale. Implicațiile subliniază importanța înțelegerii limbajului tinerilor ca fenomen cultural semnificativ, cu impact sociolingvistic asupra identității, comunicării și evoluției limbii în Bangladesh.

Cuvinte-cheie: limbajul tinerilor, Bangladesh, inovație lingvistică, amestec de coduri, percepții ale tinerilor, sociolingvistică, evoluția limbii.

1. Introduction. The language of youth in Bangladesh represents a vibrant and unique facet of the linguistic landscape of the country, reflecting broader social, cultural and technological changes. As a country known for its diverse linguistic heritage, Bangladesh's youth contribute to the dynamic evolution of language through innovative practices that mirror and influence contemporary society. This study investigates the complex and ever-changing nature of youth language in the era of digitalisation and globalisation, examining the strategies employed by young people for linguistic negotiation and identity creation.

Youth language, often considered a social dialect, is characterised by significant borrowing, morphological, and semantic changes [1]. Young people use language to resist exclusionary relationships and establish positive social identities [2]. The incorporation of dominant second-language (L2) styles and vocabularies into first-language (L1) contexts leads to the creation of new words and expressions, reflecting the mutual inclusion of urban and global influences [3; 4]. Youth play a significant role in language change by constantly generating innovative linguistic forms that protect in-group identity [5].

This study aims to explore the changing language patterns and perceptions of youth language practices in Bangladesh, along with their acceptance at the social and national levels. By examining both the linguistic characteristics and the attitudes of young people, the research provides information on the evolving nature of language among Bangladeshi youth and its implications for cultural identity and communication.

2. Review of the literature. The language of young people, often characterised by slang and unique expressions, serves as a bridge for young people to establish their identity and solidarity within peer groups [6]. This form of language facilitates communication and reflects social change and rebellion against traditional norms [7]. Slang, a prominent feature of youth culture, is dynamic and evolves with each generation [8]. It functions as a tool through which young peo-

ple display their identity and assert their belonging to particular social groups [9]. The diversity and individuality among young people is reflected in the wide variation of slang usage [10].

Research indicates that slang is both a linguistic and a social phenomenon, with its usage tied to signalling coolness and resistance to established power structures [7]. The emergence and evolution of slang are influenced by linguistic, sociolinguistic, and sociodemographic factors [11]. The deliberate incorporation of slang into daily communication among youth serves to create a sense of belonging and to differentiate themselves from older generations [6].

Youth language plays a crucial role in the formation of adolescent peer groups and the maintenance of distinctiveness within these groups [12]. Understanding and studying youth language provides information on the values, beliefs, and behaviours of younger generations, offering a window into the evolving nature of society [13].

In the context of Bangladesh, exploring language use among young people reveals insights into code switching behaviours and the use of acrolect, shedding light on bilingualism and the psychological motivations behind language choices [14]. English language proficiency is crucial for Bangladeshi youth, linking language skills to employability in a globalised market [15]. The language landscape in Bangladesh reflects a complex interplay of policies, challenges, and initiatives that aim to improve language proficiency among the youth population.

3. Research Methodology. This research adopts a mixed method approach, combining both qualitative and quantitative strategies to explore the dynamic features of youth language in Bangladesh and the perceptions of youth about their language usage. The research design includes data collection through surveys, content analysis, and review of the existing literature.

3.1 Research questions. Research aims to address the following questions:

1. What are the changing characteristics of the youth language in Bangladesh?

2. What are the perceptions of young people regarding their language usage?

3.2 Participants. The study involved 50 participants, comprising 31 men (62%) and 19 women (38%), between 15 years of age and 27 years of age or older. The majority were in the 19 to 22-year range (36%). Regarding educational attainment, most of the participants reported having a secondary education (40%), followed by higher secondary education (26%), undergraduate education (26%), and postgraduate education (2%).

Table 1 presents the demographic characteristics of the study participants. The sample predominantly consists of young adults, with 36% aged between 19 and 22 years and 24% between 23 and 26 years. The gender distribution shows

Table 1
Demographics of the participants (N = 50)

Category	Frequency (n)	Percentage (%)
Age		
Under 15 years	3	6.0
15–18	13	26.0
19–22	18	36.0
23–26	12	24.0
27 or above	4	8.0
Gender		
Male	31	62.0
Female	19	38.0
Third Gender	0	0.0
Educational background		
Secondary Education	20	40.0
Higher Secondary Education	13	26.0
Undergraduate	13	26.0

Note. N = 50.

a higher proportion of men (62%) compared to women (38%). Educationally, 40% of the participants have completed secondary education and 26% each have higher secondary and undergraduate education. This demographic profile aligns with the target Generation Z population and provides a representative sample to explore the usage of youth languages in Bangladesh.

3.3 Data collection. Quantitative data was collected using structured Likert scale questionnaires designed to assess participants' perceptions of youth language usage, cultural impact, identity, effective communication, and acceptance. The questionnaires were randomly distributed among Generation Z individuals (born between 1997 and 2012) in Bangladesh, selected from different educational institutions and social media platforms. Additionally, qualitative data was gathered by content analysis of digital media platforms, newspaper portals, existing literature, and personal communications. This included analysing linguistic expressions and slang commonly used by young people, collecting data from social media interactions, and reviewing references to popular culture.

3.4 Data analysis. Quantitative data was analysed using SPSS (Version 25) statistical software. The descriptive statistics provided an overview of the demographics of the participants and their perceptions of the use of youth languages. Qualitative data were thematically analysed to identify patterns and themes in the changing features of youth language.

4. Results. This section combines the qualitative and quantitative results of the study, providing a comprehensive understanding of the changing characteristics of the youth language in Bangladesh and the perceptions of young people about their language usage.

4.1 Changing characteristics of the youth language in Bangladesh. The qualitative analysis reveals several key aspects of linguistic innovation among Bangladeshi youth.

4.1.1 Linguistic Innovation and Identity Shortened Forms for Communication.

In SMS and social media contexts, traditional Bangla words are being shortened or altered for faster, casual communication.

Table 2 illustrates examples of English word clipping used by Bangladeshi youth in sentences. The use of abbreviations such as “pb” for “problem”, “dlt” for “delete,” “thn” for “then,” and “fds” for “friends” demonstrates the influence of English and the adaptation of language for quick communication in digital platforms.

Table 2*Examples of English Word Clipping in Sentences*

Sentences	English Equivalent	Usage Context
Pore abr pb hbe na to	Will it be a problem next?	Interrogative speech acts to ask for assurance.
Dlt kore dilam	I have deleted it.	Commonly used in messaging and commenting online.
Try korli ki holo thn?	What happened then?	Shortening words in online communication.
Ok byy fds	Okay, bye friends.	Used for farewells.

Note. pb = problem; dlt = delete; thn = then; fds = friends.

Table 3*Common Slang Terms Used by Bangladeshi Youth*

Terms	English Equivalent	Usage Context
Jounokormir chele	Son of a sex worker	Used to verbally tease or insult others; popularised by a television drama.
Chapri	Idiot	It refers to someone acting irresponsibly or immaturely.

This practice reflects linguistic innovation and the blending of languages to meet the needs of modern communication among youth.

New Slang and Expressions

The youth are adopting a number of new slang terms and expressions that differ significantly from traditional vocabulary.

Table 3 presents common slang terms used by Bangladeshi youth. The term “Jounokormir chele” translates to “son of a sex worker” and is

used as an insult or to tease others, gaining popularity through media influence. “Chapri” means “idiot” and describes someone behaving immaturely. These examples illustrate how youth language incorporates new expressions to convey specific meanings within their peer groups.

Revitalisation and Re-meaning of Words

Young people popularise certain words and phrases through social networks, memes, and viral content.

Table 4*Revitalisation of Phrases Used by Bangladeshi Youth*

Phrases	English Equivalent	Usage Context
Baparta ki?	What is the problem?	Used to enquire about an issue or situation.
Bujho nai bepar ta	Do you not understand?	Expresses confusion or lack of understanding.
Sohobas	Physical intercourse	Used to tease others; popularised by a TV drama.

Table 4 shows how Bangladeshi youth revitalise and popularise phrases, often giving them new meanings or contexts. For instance, “Sohobas”, traditionally meaning “cohabitation”, is used colloquially to refer to physical intimacy, gaining popularity through the media. These linguistic changes reflect the dynamic nature of

language and the influence of popular culture.

Hybrid Language Forms (Code-Mixing)

Young people often mix English and Hindi words into their Bangla conversations, reflecting the impact of globalisation and exposure to multiple cultures.

Table 5*Code-Mixing Used by Bangladeshi Youth*

Terms	English Equivalent	Usage context
Ajeeb	Strange or weird	Borrowed from Urdu/Hindi.
Posh	Stylish	Adopted from English.
Cringe	Awkward	Common in youth conversations.

Table 6*Cultural Impact and Identity (N = 50)*

Statements	Mean	SD	SA (%)	A (%)	N (%)	D (%)	SD (%)
The language of youth is a part of my cultural identity	3.84	0.79	12	70	10	6	2
Youth language enriches cultural diversity.	3.94	0.79	18	66	10	5	2
Youth language reflects modern values with more precision.	3.78	0.91	12	70	6	8	4
The youth language is crucial for the evolution of our national language.	3.88	0.75	14	68	10	8	0
Using the language of the youth diminishes traditional customs.	2.26	0.88	4	6	12	68	10
Youth language promotes creativity among young people.	3.50	1.14	8	66	6	8	12
Youth language should be documented as an important cultural phenomenon.	3.86	0.92	18	64	8	6	4

Note. SA = Strongly Agree; A = Agree; N = Neutral; D = Disagree; SD = Strongly Disagree.

Table 5 highlights examples of code mixing, where Bangladeshi youth incorporate foreign words into their language. Terms like “Ajeeb” and “Cringe” are used seamlessly within conversations, indicating a fusion of linguistic elements from different languages and cultures.

4.2 Perceptions of young people regarding their language usage. The quantitative analysis of survey responses provides insight into young people’s perceptions about their language usage.

4.2.1 Cultural Impact and Identity. Participants generally agreed that the language of youth is an integral part of their cultural identity and enriches cultural diversity.

Table 6 summarises the responses of the participants on the cultural impact and identity associated with the language of the youth. High

mean scores (above 3.5) indicate general agreement with positive statements about youth language. Specifically, 82% (SA + A) of the participants agreed that the youth language is part of their cultural identity (M = 3.84, SD = 0.79). Similarly, 84% agreed that it enriches cultural diversity (M = 3.94, SD = 0.79). The majority also believed that the youth language reflects modern values more accurately than the traditional language (82% agreed). In contrast, 78% disagreed with the idea that the use of youth language diminishes traditional customs (M = 2.26, SD = 0.88), suggesting that participants do not view it as a threat to traditional values. These findings highlight the recognition of the language of youth as a significant component of cultural identity and diversity.

Table 7*Communication and acceptance of the language of the youth (N = 50)*

Statements	Mean	SD	SA (%)	A (%)	N (%)	D (%)	SD (%)
The language of youth makes communication faster among peers.	3.82	0.85	14	66	10	8	2
The language of youth should be accepted in professional settings.	2.42	1.07	4	18	8	56	14
Using youth language in formal documents is acceptable.	2.36	1.08	4	16	10	52	18
The language of youth excludes those who do not understand it.	3.56	1.03	10	62	6	18	4
The language of youth is essential for effective communication among young people.	3.48	1.05	8	60	10	16	6
There should be initiatives to educate older generations about the language of the youth.	2.14	0.97	2	12	6	58	22
The language of the youth improves inclusiveness by adapting local dialects.	3.92	0.83	18	66	6	6	4
Rejection of youth language by some is unjustified.	3.70	1.05	16	60	8	10	6
The language of youth serves as a bridge between social and economic groups.	3.78	1.01	16	66	8	8	2

Note. SA = Strongly Agree; A = Agree; N = Neutral; D = Disagree; SD = strongly disagree.

4.2.2 Communication and acceptance.

Youth language is perceived as improving communication between peers but faces resistance in professional and formal contexts.

Table 7 presents the perceptions of the participants about the communication and acceptance of the youth language. A significant majority (80%, SA + A) agreed that the language of the youth makes communication faster between peers (M = 3.82, SD = 0.85). However, there was significant resistance to its acceptance in professional settings, with only 22% agreeing and 70% (D + SD) disagreeing (M = 2.42, SD = 1.07). Similarly, only 20% agreed that using youth language in formal documents is acceptable, with 70% disagreeing (M = 2.36, SD = 1.08).

Participants recognised that the language of the youth could exclude those who do not understand it, 72% agreeing (M = 3.56, SD = 1.03). Despite this, 68% agreed that it is essential for effective communication among Bangladeshi youth (M = 3.48, SD = 1.05). There was limited support for initiatives to educate older generations about the language of youth, with only 14% agreeing and 80% disagreeing (M = 2.14, SD = 0.97).

A strong majority (84%, SA + A) agreed that youth language improves inclusiveness by adapting words from various local dialects (M = 3.92, SD = 0.83). Furthermore, 76% felt that the rejection of youth language by some segments of society is unjustified (M = 3.70, SD = 1.05). Lastly, 82% agreed that the language of youth

serves as a bridge between different social and economic groups ($M = 3.78$, $SD = 1.01$). These findings indicate that while youth language is valued for its role in peer communication and inclusion, there is resistance to its integration into formal and professional contexts.

5. Discussion. The findings highlight the dynamic and evolving nature of the youth language in Bangladesh. Qualitative analysis reveals significant linguistic innovations, including new slang, mixing codes with English and Hindi, and unique expressions reflecting modern values and technological influences. These changes indicate the fluidity and adaptability of language among young people, influenced by globalisation, digital communication, and exposure to international media. The quantitative results demonstrate a generally positive perception of the language of the youth, particularly in terms of its role in expressing modern values, enriching cultural diversity, and improving communication between peers. Youth language is seen as integral to cultural identity and essential for effective peer communication. For example, most of the participants agreed that the language of the youth enriches cultural diversity (84%) and is part of their cultural identity (82%), as shown in Table 6.

However, there is resistance to accepting youth language in formal and professional settings due to concerns about excluding those unfamiliar with it and impacting traditional linguistic norms. Tables 6 and 7 illustrate this tension, with 70% of the participants disagreeing with the acceptance of youth language in professional settings. The recognition that the language of the youth can exclude those who do not understand it (72% agreement) underscores the need for careful consideration in its broader application. These findings have implications for understanding the sociocultural dynamics of language evolution in Bangladesh. Recognising and valuing youth language can inform cultural studies, sociolinguistic ideologies, and language policy development, promoting inclusiveness and acknowledging the contributions

of young people to language evolution.

6. Conclusions. This study presents a thorough analysis of the linguistic practices of adolescents in Bangladesh, employing both qualitative and quantitative methodologies to investigate the evolving linguistic attributes and attitudes among the youth demographic. The results indicate that the linguistic expressions of young individuals constitute a dynamic and essential element of cultural identity, mirroring extensive social, cultural, and technological transformations. While the language utilised by youth enhances communication and fosters inclusivity among peers, the resistance encountered regarding its acceptance in formal contexts underscores the necessity for a continuous discourse concerning language practices and their consequences. Recognising youth language as a significant cultural phenomenon can facilitate initiatives aimed at documenting, studying, and assimilating these linguistic innovations into more expansive linguistic and cultural paradigms.

References:

1. Niramaya, K.K.; Filia, F. New phenomena in Japanese youth language: Contrary meaning of Pien. *International Review of Humanities Studies*, 7(2), 2023, p. 473-490.
2. Constantinou, G. Le langage des jeunes: Moteur de discrimination ou marque d'identité? *Dialogos*, 23(Special Issue), 2022, p. 152.
3. Dorleijn, M.; Kossmann, M.; Nortier, J. Urban youth speech styles in multilingual settings. In M. Matras & J. Sakel (Eds.), *The Routledge Handbook of Language Contact*, 1st ed., 2020, p. 366-384.
4. Nassenstein, N.; Hollington, A. Global repertoires and urban fluidity: Youth languages in Africa. *International Journal of the Sociology of Language*, 242, 2016, p. 171-193.
5. Roels, L.; De Latte, F.; Enghels, R. Monitoring 21st-century real-time language change in Spanish youth speech. *Languages*, 6(4), 2021, p. 162. <https://doi.org/10.3390/languages6040162>
6. Barasa, S.; Mous, M. Engsh, a Kenyan middle-class youth language parallel to Sheng. *Journal of Pidgin and Creole Languages*, 32(1), 2017, p. 48-74.
7. Reyes, Á. Appropriation of African American slang by Asian American youth. *Journal of Sociolinguistics*, 9(4), 2005, p. 509-532.

8. Barbieri, F. Patterns of age-based linguistic variation in American English. *Journal of Sociolinguistics*, 12(1), 2008, p. 58-88.
9. Gomaa, Y. Saudi youth slang innovations: A sociolinguistic approach. *International Journal of Linguistics and Communication*, 3(2), 2015, p. 88-112.
10. Namvar, F. The use of slang amongst undergraduate students of a Malaysian public university. *Journal of Advances in Linguistics*, 3(1), 2014, p. 127-135.
11. Abdulaziz, M.H.; Osinde, K. Sheng and Engsh: Development of mixed codes among the urban youth in Kenya. *International Journal of the Sociology of Language*, 125(1), 1997, p. 43-64.
12. Eckert, P. Language and adolescent peer groups. *Journal of Language and Social Psychology*, 22(1), 2003, p. 112-118.
13. Martin, C.; Houston, A.; Mmari, K.; Decker, M. Urban teens and young adults describe drama, disrespect, dating violence and help-seeking preferences. *Maternal and Child Health Journal*, 16(5), 2011, p. 957-966.
14. Neloy, M.M.H.; Sarkar, D. Exploration of propensity for using acrolect in code-switching among the youths of Bangladesh: A psychological study of bilingualism. *Advances in Language and Literary Studies*, 10(6), 2019, p. 41-52.
15. Bui, T.K.; Nguyen, T.T.M.; Nguyen, T.A. English as a key employability capacity: Perspectives from Vietnamese students and lecturers. *Language Education in Asia*, 8(2), 2017, p. 144-156.

REZONANȚE ALE OPEREI EMINESCIENE ÎN CREAȚIA ARTIȘTILOR PLASTICI

Doctor în studiul artelor cu o teză de doctorat susținută la Facultatea Istoria și Teoria Artei a Academiei de Arte „Nicolae Grigorescu” din București.

Conferențiar la Catedra Pictură a Facultății Arte Plastice și Design, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău.

Domenii de preocupare: pictura, grafica etc.

Lucrări publicate: *Arta preistorică în spațiul românesc*. Chișinău: Epigraf, 2024, 175 p.

Rodica URSACHI

Rezonanțe ale operei eminesciene în creația artiștilor plastici

Rezumat. Opera lui Mihai Eminescu reprezintă o sursă de inspirație constantă pentru artiștii plastici români, care au transpus în diverse forme de exprimare vizuală universul poetic eminescian. În acest context, se menționează că unii artiști erau atrași de gânditorul genial prin structura mentală, alții doar îi admirau creația la nivel intuitiv și senzitiv. Artiștii români au explorat o gamă largă de teme eminesciene, de la peisaje romantice și scene alegorice cu conținut metaforic, la portrete ale poetului și ilustrații ale poeziilor sale. Unii artiști s-au concentrat pe redarea atmosferei onirice și a simbolurilor din poeziile lui Eminescu (D. Paciurea, L. Macovei, Gh. Vrabie, I. Vieru, I. Daghi ș.a.), în timp ce alții au preferat o abordare mai realistă, concentrându-se pe portretul poetului și pe ilustrarea unor scene din viața sa (I. Jalea, L. Dubinovschi, T. Cataraga, A. David ș.a.). Opera lui Mihai Eminescu a reprezentat și reprezintă un tezaur inepuizabil de inspirație pentru artiștii plastici, care continuă să exploreze și să interpreteze universul său poetic în forme vizuale diverse și inovatoare.

Cuvinte-cheie: creație, poet, operă artă, artist, imagine, limbaj plastic.

Resonances of eminescian work in the creation of visual artists

Abstract. The work of Mihai Eminescu represents a constant source of inspiration for Romanian visual artists, who have transposed Eminescu's poetic universe into various forms of visual expression. In this context, it is mentioned that some artists were attracted to the brilliant thinker through his mental structure, while others simply admired his creation on an intuitive and sensitive level. Romanian artists have explored a wide range of Eminescu themes, from romantic landscapes and allegorical scenes with metaphorical content, to portraits of the poet and illustrations of his poems. Some artists have focused on rendering the dreamlike atmosphere and symbols in Eminescu's poems (D. Paciurea, L. Macovei, Gh. Vrabie, I. Vieru, I. Daghi, etc.), while others have preferred a more realistic approach, focusing on the poet's portrait and on illustrating scenes from his life (I. Jalea, L. Dubinovschi, T. Cataraga, A. David, etc.). Mihai Eminescu's work represented and represents an inexhaustible treasure trove of inspiration for visual artists, who continue to explore and interpret his poetic universe in diverse and innovative visual forms.

Keywords: creation, poet, artwork, artist, image, visual language.

Anul curent se împlinesc 175 ani de la nașterea marelui poet român Mihai Eminescu (1850–1889), marcat prin desfășurarea multor evenimente cu caracter cultural-artistic organizate de diverse instituții de profil. Opera lui Eminescu a impresionat un număr mare de autori din toate domeniile de artă – literatură, muzică, teatru, cinematografie, arte plastice – fiecare dezvăluind universul mitopoetic al operei eminesciene din unghiul său de vedere. În acest context, venim și noi cu un aport care vizează creația eminesciană și tangențele ei cu lumea artelor plastice. De obicei, obiectivul artiștilor plastici este ilustrarea operei literare, dar există artiști care evită acest aspect „mimetic” și tind spre reprezentarea universului eminescian prin surprinderea în materie a substanței lumii percepute și refigurată de către marele poet. Reprezentant al curentului romantic, M. Eminescu denotă un spirit melancolic, o gândire imaginară cu sugestii simbolice. Opera sa (poezia, proza) este constituită din imagini picturale figurate prin lumini și umbre, culori, sunete, tente etc. sau „arățări”, „ascunderi”, „goluri” ce vin să amplifice dispoziția, starea sufletească a autorului, apropiind astfel „vizual” opera literară de pictură. Sub aspect cromatic, opera eminesciană abundă în diverse nuanțe de alb, negru, roșu, albastru, verde (păr bălai, marmură albă, cal alb, rege palid, liră de argint, nori deși, negruri negre, tavernă mohorâtă, floare albastră, ochi albaștri, codri albaștri, codru cu verdeață, frunze ruginite etc.) care perindă de la o

piesă la alta, transmițând când un suflu poetic, o atmosferă melancolică, când un conținut dramatic. Astfel de rezonanțe cromatice în diverse tonalități și nuanțe sunt specifice și simbolismului european, care prezintă deseori o intercalare de genuri artistice – pictură literaturizată sau muzicală și literatură picturală.

Deși ilustrația de carte este considerat genul cel mai propice în reflectarea cât mai elocventă a operei eminesciene, spiritul ei este vădit și în creația plastică a diversilor artiști români și români-basarabeni. Unul dintre artiștii care a fost marcat profund de gândirea filosofică a marelui poet a fost sculptorul cu formație cultural-europeană, Dumitru Paciurea. El a creat o suită de sculpturi cu încărcătură simbolică. Aidoma personajelor eminesciene, cele ale sculptorului român de formație „simbolistă”, vin dintr-o lume de vis, ele reprezentând metamorfoze ale unor expresii metafizice în diverse variante (ciclul *Himerelor – Himera Văzduhului* (1928) (Fig. 1), *Himera apei*, *Himera pământului* (Fig. 2), *Himera nopții* (Fig. 3), pe care D. Paciurea le considera opera vieții lui [1, p. 37], *Sfinxul* (1912), *Cap de satir* pentru „Monumentul M. Eminescu” din Iuliu (1909–1910), demolat în 1913, *Masca genului* (1921), *Zeul războiului* (1916), *Supliciu* a căror prototip este Daimonul cugetător, Hiperion/ Luceafărul, ilustrații în cărbune, guașă, acuarelă a himerelor cu păr de „foc” ș.a.). Formați într-un spațiu cultural simbolic-romantic, M. Eminescu și D. Paciurea pot fi considerați spirite gemene cu o origine genetică comună a

Fig. 1. *Himera pământului*,
D. Paciurea

Fig. 2. *Himera pământului*,
D. Paciurea

Fig. 3. *Himera nopții*, D. Paciurea

Fig. 4. *Arborele Eminescu*,
A. David

Fig. 5. *Regele nebun*, I. Matei

cărora lume „...gândește în basme și vorbește în poezii ...” [1, p. 35]. Grație imaginilor simbol de inspirație eminesciană, plăsmuite în piatră de către sculptorul român, în cronicile vremii apar termeni-cheie ca: „nuduri”, „gigant”, „iluzii”, „deziluzii”, „frământare”, „durere”, „vis”, „dragoste” ș.a. [1, p. 36], ce vor constitui simboluri poetice întâlnite în creația artiștilor plastici din diferite genuri (basorelieful *Împărat și proletar* (1951–1954) de Ion Jalea, *Elegie* (1927), *Sărutul* (1925), *Lucașfărul* de Oscar Han, ciclul de picturi „Nocturnă” (1897) inspirat din „Scrisoarea IV”, *Ora de dragoste* (1904), *Seară de dragoste*, *Nud pe malul mării*. *Cezara* (1931) de Gheorghe Petrașcu, *În singurătatea chiliei*, *În amintirea unui vis frumos* inspirat din poezia „Melancolie” de Ștefan Luchian, *Făt Frumos din tei* (1944), două versiuni la poemul *Lucașfărul* (1944), *Împărat și proletar*, *Pădurea albastră*, *Pădurea de aur* de Alexandru Ciucurencu ș.a.).

În acest context, menționăm că unii artiști erau atrași de gânditorul genial prin structura mentală, alții doar îi admirau creația la nivel intuitiv și senzitiv. Spre exemplu, Ștefan Luchian avea o predilecție deosebită față de poezia lui Eminescu, preferând îndeosebi pastelurile sale cu motive simbolice, el însuși fiind influențat în perioada sa de debut de arta simbolistă. Pictorul român a realizat și un portret în cărbune al poetului pe marginea foii schițând câteva rânduri din „Umbra vremii”. În cazul acestui portret s-a păstrat și inscripția: „Mi-am dat toate silințele să-l fac astfel, ca oricine l-ar vedea să-l cunoască

că e un om care a trăit în sfera astrelor” [2, anexe]. O relație pictură-poezie se observă în creația lui Ion Andreescu, deși dovezi care să ateste apropierea pictorului român de opera lui Eminescu nu există. Scriitorul Andrei Pleșu atestă o estetică a melancoliei în creația lui Andreescu [1, p. 31]. Această apropiere este mai degrabă una temperamentală, pictorul având același spirit melancolic, distant și rece, diluat de tristețe și suferință (din cauza bolii incurabile), (*Cumpana satului*, *Margine de sat*, *Drumul satului*, *Drumul mare*, *Pădure de fagi* cu rezonanțe în „pădurea de argint” a lui Eminescu ș.a.). În contextul rezonanțelor spirituale cu universul eminescian pot fi incluse și cele câteva versiuni ale „Arborelui Eminescu” (1966) (Fig. 4), realizate de pictorul român-basarabean Aurel David (1935–1984). Această gravură policromă, după cum s-a exprimat biograful artistului, graficianul Gheorghe Vrabie, constituie „apogeul evoluției creatoare a pictorului [9, p. 7]. Tot din aceiași sursă aflăm că A. David era un admirator al operei eminesciene, „el făcând din poezie o sursă importantă de inspirație” [9, p. 65]. Acest avânt spre opera eminesciană a fost posibil grație apariției în 1958 a unui ciclu de eseuri cu genericul „Arta plastică a Moldovei” în care pentru prima dată în spațiul român-basarabean a fost descrisă și opera unor artiști plastici din școala națională de artă, printre care și D. Paciurea [9, p. 47], și care a deschis calea spre interesul artei plastice românești și prin extensie a celei literare. Cu toate acestea, creația

lui M. Eminescu în anii '60–70 nu era accesibilă tuturor doritorilor, fapt ce face ca apariția „Arborelui Eminescu” și a primelor ilustrații să bulverseze publicul, să pună în vizor problematica operei literare eminesciene. Revenind la lucrarea propriu-zisă, menționăm că A. David a dezvoltat-o în mai multe variante, a experimentat diverse formule plastice, tehnici și materiale: linogravură color (18×18 cm; 48×46 cm – 1966; 48×95 cm), guașă (16×16 cm), pictură în ulei (93×145 cm), desen în cărbune, varianta-carton pentru panoul în mozaic din ceramică glazurată destinată sediului Uniunii Scriitorilor din Moldova) ș.a.) (două stampe se află la MLNK cu numărul de inventariere 102 și 103 și pânza în ulei din același muzeu, număr de inventariere 1356). Din spusele autorului aflăm că au fost mai multe versiuni pe care le-a distrus, el experimentând cu imaginea (aștri, fulgere, tei, nuc, salcie, frunze, cal Pegas ș.a.), cu culoarea (alb, albastru cu nuanțe de mov sau gri, negru, galben cadmiu sau oranj), cu formatul (pătrat, dreptunghiular pe orizontală sau verticală), cu stările (melancolie, disperare în gravuri, dramă, tragism, atmosferă sinistră, glacială, apocaliptică în versiunea tabloului în ulei).

Chipul lui Eminescu, în această operă, care are la bază imaginea poetului dintr-o fotografie din tinerețe (19 ani) realizată la Praga, exprimă destinul zbuciumat al omului de creație pătruns de sentimentul singurătății, pe fondalul cerului „glaciar” răvășit de vânturile reci/vitrege ale vieții. Un destin similar l-a avut și însuși autorul gravurii. După expresia graficianului Gheorghe Vrabie, care i-a studiat îndeaproape creația lui A. David, acest arbore Eminescu este un autoportret spiritual al artistului, cu trăirile și idealurile sale, și care reflectă de fapt relația pictorului cu timpul și societatea. În opinia plasticianului-cercetător, înțelegerea mai profundă a mesajului unei opere depinde de competența receptorului, doar atunci când cunoști opera și destinul omenesc al autorului, poți pătrunde în esență, deoarece are loc o comunicare mai intensă, mai afectivă. Totodată, această receptare adecvată este posibilă când spectatorul de masă are un nivel de cultură înalt, care să-i

poată permite să recurgă la anumite asociații de idei. Spre exemplu, sinteza imaginii umane cu vegetația se întâlnește în literatura antică, în „Metamorfozele” lui Ovidiu, Hyperion în mitologia greacă prezintă un Titan, Luceafărul e astru nocturn, Arborele – simbol al Axei Lumii ce unește 3 dimensiuni cosmice (cer, pământ, lumea subterană), Arborele vieții – ciclul vital, (viață, moarte, regenerare), Cerul – simbolul înălțării spirituale, Pământul – forța vitală, stâncă, muntele – stabilitatea, înălțimile pe care locuiesc zeii, frunzele scuturate – metafora perisabilității a tot ce e viu [9, p. 93].

În această ordine de idei de expunere asociativă a mesajului se poate de conceput imaginea din Arborele Eminescu ca o unitate și luptă a contrariilor dintre materialitate (copacul cu frunze) și spiritualitate (poetul) dintre forma materială perisabilă, vulnerabilă supusă factorului agresiv (vântul, timpul) și eternitatea spiritului moralizator și estetic proiectat în univers (fondalul cerului etc.).

Imaginea *Arborele Eminescu* de A. David a avut un impact considerabil asupra publicului larg, uneori chiar ușor exagerat. Ea se regăsea în perioada sovietică în decorul unor localuri publice (cafeneaua „Guguță” din Chișinău), pe calendare, timbre, plachete de țigări, produse de patiserie etc., care nu întotdeauna era prezentată „avantajos”, acestea denaturând conținutul și profanând valoarea esenței originale.

Cu certitudine, opera eminesciană a inspirat și alți artiști de pe ambele maluri ale Prutului. Cineva s-a limitat la ilustrarea operei literare sau a reprezentării unor eroi, evenimente, fenomene, motive întâlnite în creația poetului, altcineva a încercat să-i dezvăluie trăsăturile caracteristice fizionomice și spirituale prin intermediul portretisticii - busturi, statui sculpturale expuse în locuri publice, „aleea clasicilor”, scuaruri, în fața bibliotecii Naționale ș.a.m.d. (bustul lui *M. Eminescu* de Ion Jalea, *Luceafărul, Portretul-bust a lui M. Eminescu* (1956, de pe „Aleea Clasicilor” din parcul Ștefan cel Mare și Sfânt) de Lazăr Dubinovschi, *bustul lui Mihai Eminescu* de Dumitru Scvorțov-Rusu, *monumentul lui M. Eminescu* (1996) (Fig. 6),

Tudor Cataraga, *Geneza*, Constanța Târțău, *Luceafărul*, Ion Zderciuc, proiectul pentru *Coloana dragostei* de Iurie Canașin, *monumentul lui M. Eminescu și Ion Creangă. Un ultim adio din Ungheni*, D. Verdianu, *De treci codri de aramă* (1989), *Sonet* (1989), *Cerul înstelat* (1991), *Odă*, Andrei Sârbu, *Metamorfoze*, G. Tăciuc (1989), *Chemarea pământului*, Sergiu Cuciuc, *Și eu voi fi pământ*, *Ciutura de aur*, *Luna la Butu-*

Fig. 6. M. Eminescu, T. Cataraga

teni (1979) (Fig. 7), *Porțile*, Mihai Grecu, *Regele nebun* (Fig. 5), Iurie Matei, *Scrisoarea a III-a*, Eleonora Romanescu, *Poezie populară, dedicație lui M. Eminescu, despre dragoste* (1989), Eudochia Zavtur, *Luceafărul*, V. Herța (Fig. 8) ș.a.). O rezonanță spirituală și emoțională a creației lui M. Eminescu se resimte și în creația lui Ion Daghi. Artistul, pe parcursul mai multor ani, a realizat o serie de tablouri dedicate operei lui M. Eminescu, expuse în Expoziția „Eminesciana plastică” cu genericul „Natură, dragoste și flori” (desfășurată în sala expozițională a UAP „C. Brâncuși”), și care cuprinde lucrări picturale ce reflectă universul eminescian – dragostea, aspirația și creația poetului (*Nebuloasa Eminescu. Dincolo de nori* (1995) ș.a.).

Ilustrația operei eminesciene a avut un ecou mai rezonant în creația artiștilor plastici graficieni, fiecare axându-se pe anumite aspecte ale ei – poezie, proză, nuvele etc. Cea mai impunătoare creație ilustrativă aparține Ligiei Macovei, care aproape 40 de ani i-a dedicat operei eminesciene (peste 32 de ediții) (*Luceafărul, Povestea codrului, Freamăt de codru, Crăiasa din povești, Dintre sute de catarge, Revedere* ș.a.). În perioada interbelică, opera eminesciană a fost ilustrată de artiștii români-basarabeni Theodor Kiria-koff-Suruceanu (scenograf, autor de costume) (*Luceafărul, Strigoii, Veneția, Înger și Demon, Seara pe deal, De câte ori iubit-o, Scrisoarea I, Scrisoarea III*, 20 de gravuri cu planete, arcuri și

Fig. 7. Luna la Butuceni, M. Grecu

Fig. 8. Luceafărul, V. Herța

bolți zidite din stele, cer fulgerat de unde sonore a muzicii sferelor ș.a.) și Gheorghe Ceglokoff (*Singurătatea* în pânza de păianjen și pânză de stele, *Veneția* cu peste 20 de galaxii în formare ș.a.). În perioada sovietică, începând din anii '70 interesul față de creația lui M. Eminescu, alăturat progresului editorial din țară, crește vertiginos, artiștii fiind implicați în procesul de „promovare” a operei eminesciene (nuvela *Cugetările sărmanului Dionis* (1993) de I. Cârmu, 2 cicluri de acuarele la poezia *Somnoroase pășărele* (1961), *Frumoasa Lumii* (1970) de F. Hămuraru, 13 planșe cu gravuri în acvaforte *Călin Nebunul* (2), *Borta vântului*, *Codru-le Măria Ta*, *Poezia populară*, *Fiind băiet păduri cutreieram* din colecția Biblioteca școlară, 11 planșe policrome (acuarelă, guașă), coperta și frontispiciul la *Sărmanul Dionis* (1980) (Fig. 10), *Poveste populară* (Fig. 11) și *Mii de stele* de Gh. Vrabie, *Luceafărul* de A. Kolosov (1962), *Călin. File din poveste* (1963; 1977) (Fig. 9) de I. Vieru ș.a.).

În plan formal, inițial în grafica de carte se utiliza un limbaj descriptiv și clar din punct de vedere al receptării imaginii vizuale de către copii. În perioada interbelică și a primului deceniu postbelic se dădea preferință imaginii „tonale” (alb-negru) bazată pe ornamentarea sofisticată a foii (*Basme și Povești*, *Călin Nebunul* (1957) de Boris Nesvedov; (influența artei populare – broderii, gravură în lemn ș.a.), *Seara pe deal*, *S-a stins viața*, *Luceafărul* de Theodor Kiriakoff-Suruceanu (1900–1958); într-o viziune decorativ-teatrală inspirată din activitatea de decorator

la Teatrele Naționale din Chișinău, Iași, București ș.a.) sau cele realizate în tradiția desenului academic în semitonuri, în metoda așa-numitului „realism socialist” – acțiune desfășurată în prim-plan, perspectivă liniară și aeriană clară, stare psihologică lizibilă etc. –, criticate mai târziu și numite „picturi sure” sau arhaice, realizate în anii '80. Dacă inițial, imaginea „tonală” realizată în tehnica xilogravurii (gravura pe lemn) era considerată una foarte „optimă”, deoarece imaginea ilustrată concorda „perfect” cu textul, mai târziu (1968, 1969, 1971), ulterior ameliorării condițiilor social-economice, ce au contribuit la dezvoltarea și creșterea interesului pentru cărți destinate copiilor și a editării în masă a operelor clasice literaturii române, limbajul plastic devine unul decorativ și convențional, lipsit de tridimensionalitate și detaliere.

Artistul care a dat tonul acestei diferențieri în arta graficii de carte este Igor Vieru care în creația sa a utilizat un diapazon foarte vast de modalități de expresie plastică. Imaginile ilustrative ale sale au devenit emblematice și reprezentative pentru școala națională de artă, I. Vieru imprimându-i graficii de carte un „colorit local” [6, p. 15]. Creația ilustrativă a lui I. Vieru este una recognoscibilă prin maniera laconică de reprezentare a formei schematice și simpliste inspirată din estetica artei naive, prin limbajul plastic sobru redus la trei culori (albastru, alb/gri, negru) (Fig. 13), delimitate uneori prin contur vizibil (*Călin, File din poveste* (1963), *Epigonii* (1963) (Fig. 12), *Junii corupți* (1985), *Călin.*

Fig. 9. *Călin. File din poveste*, I. Vieru

Fig. 10. *Sărmanul Dionis*, Gh. Vrabie

Fig. 11. *Poveste populară*, Gh. Vrabie

Fig. 12. *Epigonii*, I. Vieru

Fig. 13. *O, rămâi*, I. Vieru

Fig. 14. *Călin, File din poveste*, I. Vieru

După pânza de păianjen doarme fata de împărat (1975–1976) (Fig. 14) ș.a.).

Același decorativism geometrizat al formelor și limbajul plastic apropiat de cel al afișului teatral se întâlnește și în creația altor artiști plastici ce abordează subiecte literare din opera eminesciană – F. Hămuraru recurge la imagini grotești, deformate cu gesticulație dinamică, tușe expresive și motive preluate din folclorul plastic (schiță pentru vitraliu la Făt Frumos din lacrimă ș.a.).

În plan stilistic, opera poetică a lui M. Eminescu este tratată de către artiștii plastici autohtoni prin prisma unei viziuni lirice, romantice, deseori în tehnica acuarelei semitransparente, guașei, în nuanțe suave (în funcție de subiect și mesaj ideatic), deși se întâlnesc și imagini grafice în linii de filigran ce conferă încărcătură filosofică piesei (*Poezii* (1965; 34 ilustrații), *Lacul, Din străinătate* (1964), *Revedere* (1972), *Freamăt de codru* (1972), *Împărat și proletar* (1978; 7 ilustrații, guaș, tuș, peniță; 1985), *Călin. File de poveste* (1977), *Epigonii* (1985), *Poveste codrului* (1985), *S-a stins viața falnicei Veneții* (1985), I. Vieru, *Luceașărul* (1974), *Poezie populară* (1970; 13 planșe), *Călin Nebunul* (2 planșe), *Codru-le, Măria Ta, Fiind băiet păduri cutreieram*, nuvela „*Cugetările sărmanului Dionis*” (1980; 11 planșe în guașă și acuarelă), *Strigoii* (1985, ulei) ș.a., Gh. Vrabie ș.a.). În asemenea lucrări, artiștii plastici încearcă să pătrundă în universul

poetic eminescian și să-l transpună în configurații moderne prin disproporționarea, alungirea voită a figurilor, amplasate (după caz) în decoruri de castel, sau recurg la imagini peisagistice dintr-o lume fantasmagorică dar totodată recunoscutibilă (figuri ce plutesc în spații fără câmp în cadrul foii (sugestia infinitului spațiului cosmic) ori la rețele de linii dinamice, aparent haotice ce conferă impuls și tensiune vibrantă imaginii) (ilustrații la versurile lui M. Eminescu de V. Coroban, *Împărat și proletar* (1990), *Lupoai-ca* (1992, cu referință la *Scrisoarea a III-a*), autor S. Zamșa, *Poeziile lui M. Eminescu* de G. Vrabie, *Povestea codrilor* (1986) de Emil Childescu ș.a.). Astfel, aceste ilustrații implică receptorului o contemplare și nu o viziune a imaginii, o redescoperire și o „sesizare” a unor sentimente abia perceptibile din text. Reprezentările vizuale ale operei eminesciene realizate de către artiștii plastici de pe ambele maluri ale Prutului au contribuit la popularizarea și înțelegerea mai profundă a poeziei sale. După cum s-a exprimat graficianul-cercetător Gh. Vrabie: „Ajungem la Eminescu fiecare în felul nostru, dar totodată ajunși la el, inimile noastre se racordează acestui ritm, Eminescu este expresia sensibilității și aspirațiilor întregului popor. Prin el devenim membrii uneia și aceleiași familii spirituale. Prin el devenim frați” [2, anexa].

Concluzie. Structura complexă a operei literatului român, fondatorul literaturii clasice

naționale, ce încorporează în sine diverse genuri conexe („arta literară”, publicistică, dramaturgie, etc.) își regăsește amprenta în imaginile vizuale create de diverși artiști plastici din spațiul român-basarabean. Contribuția acestora are menirea nu doar să dezvăluie „vizual” expresia gândului și ideilor expuse de scriitor, dar și de a lărgi posibilitățile de „comunicare” și de „pătrundere” a receptorului (îndeosebi din tânăra generație) în circuitul valorilor culturale ale poporului românesc. Imaginile create de către artiști la opera eminesciană au devenit parte integrantă a culturii românești, fiind prezente la expoziții, în manuale, cărți, albume de artă și alte publicații. În concluzie, opera lui Mihai Eminescu a reprezentat și reprezintă un tezaur inepuizabil de inspirație pentru artiștii plastici, care continuă să exploreze și să interpreteze universul său poetic în forme vizuale diverse și inovatoare.

Referințe bibliografice:

1. Gogan, P.P. *Rezonanțe eminesciene în arta plastică*. București–Chișinău: Litera internațional, 2000.
2. Gogan, P.P. *Ecouri eminesciene în arta plastică*. București: Meridiane, 1989.
3. Rocaciuc, V. *Grafica moldovenească în perioada postbelică*. În: „Arta 2010”. Chișinău: AȘM, Institutul Patrimoniului Cultural, Centrul Studiul artelor, p. 89-98.
4. Rocaciuc, V. *Grafica de carte în creația plasticianului Gheorghe Vrabie*. În: „Arta 2014”. Chișinău: AȘM, Institutul Patrimoniului Cultural, Centrul Studiul artelor, p. 137-148.

Fig. 16. *Luceafărul*, Eudochia Zavtur

5. Stavilă, T. *Theodor Kiriacoff*. Chișinău: ARC, 2006, 80 p.
6. Vrabie, Gh. *Arta graficii de carte pentru copii*. În: „Arta 1998”. Chișinău: AȘM, Institutul Patrimoniului Cultural, Centrul Studiul Artelor, p. 10-15.
7. Vrabie, Gh. *Arta graficii de carte din Republicii Moldova din a doua jumătate a secolului XX*. În: „Arta 2003”. Chișinău: AȘM, Institutul Patrimoniului Cultural, Centrul Studiul Artelor, p. 65-68.
8. Vrabie, Gh. *Arta graficii de carte în creația lui Igor Vieru*. În: „Arta 2001”. Chișinău: AȘM, Institutul Patrimoniului Cultural, Centrul Studiul Artelor, p. 78-83.
9. Vrabie, Gh. *Aurel David, timpul, artistul și opera*. Chișinău: Ed. Cartea moldovenească, 2004.

Fig. 15. *Metamorfoze*, Andrei Sârbu

SURÂSUL GIOCONDEI

Ștefan GAIE

Conferențiar universitar, doctor, Universitatea din Oradea, Facultatea de Arte, Departamentul de Arte Vizuale.

Domenii de preocupare: Estetică, Istoria artei moderne și contemporane, Teoria și filosofia artei.

Cărți publicate: *Dilemele artei contemporane*. Oradea: Editura Universității din Oradea, 2003; *Arta. O introducere*. Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană, 2017.

Surâsul *Giocondei*

Rezumat. Articolul de față vine în prelungirea încercării autorului său de a înțelege schimbarea de paradigmă, produsă în contextul începutului epocii moderne, care a dus la apariția artei. Pentru a înțelege „nașterea” artei este nevoie să înțelegem faptul că imaginile și artefactele create în epocile anterioare modernității sunt în mod eronat asumate de istoria artei ca fiind artă, ele având pentru cei care le-au creat o cu totul altă funcție și semnificație decât cea estetică. Apelând la concluziile la care au ajuns mai recent istoria artei și antropologia, se atrage atenția asupra faptului că aceste imagini și artefacte aveau o menire fundamental sacral-religioasă și că doar o dată cu intrarea în epoca modernă apare o nouă categorie de imagini și artefacte a căror menire va fi una strict estetică. *Gioconda* lui Leonardo constituie un foarte bun exemplu al acestei noi categorii de obiecte create de un *artist*, conform unor reguli, pentru a oferi privitorului o experiență estetică, experiență care este radical nouă și diferită față de experiențele sacral-religioase oferite privitorilor în epocile anterioare modernității.

Cuvinte-cheie: arta, „nașterea” artei, pre-modernitate, modernitate, istoria artei, antropologie.

Gioconda's Smile

Abstract. The present article is an extension of its author's attempt to understand the paradigm shift, produced in the context of the beginning of the modern era, which led to the emergence of art. To understand the “birth” of art, it is necessary to understand that images and artifacts created in pre-modern eras are mistakenly assumed by art history to be art, having for those who created them a completely different function and meaning than the aesthetic one. Considering the conclusions reached more recently by art history and anthropology, attention is drawn to the fact that these images and artifacts had a fundamental sacral-religious purpose and that only with the entry into the modern era does a new category of images and artifacts appear, whose purpose will be a strictly aesthetic one. Leonardo's *Gioconda* is a very good example of this new category of objects created by an artist, according to certain rules, with the purpose of offering the viewer an aesthetic experience, an experience that is radically new and different from the previous sacral-religious experiences offered in the pre-modern eras.

Keywords: Art, The “Birth” of Art, Pre-modernity, Modernity, Art History, Anthropology.

Să deschidem o istorie a artei, de exemplu faimoasa și atât somptuos ilustrată *Gardner's Art Through the Ages* [1], aflată la a paisprezecea ediție, prima fiind scrisă de Helen Gardner în 1926. Răsfoind primul capitol, intitulat „Art before History”, vom găsi o serie de ilustrații în care apar imagini și artefacte preistorice, dintre care cele mai cunoscute sunt picturile rupestre descoperite în peșterile de la Lascaux, Altamira sau Chauvet. Aceste picturi constituie, conform autorului, ipoteticul început al artei picturii, plasat undeva în urmă cu mai mult de 20.000 de ani. Descoperirea acestor peșteri a iscat și continuă să iște o firească emoție nu numai printre specialiști, împingând tot mai departe în timp granițele ipoteticilor origini ale artei, plasate azi undeva între 35.000 și 37.000 de ani. Un foarte bun exemplu în această privință l-a constituit descoperirea în 1994 a peșterii Chauvet din sudul Franței. S-a vorbit atunci despre o adevărată „capelă sixtină preistorică”, iar în documentarul intitulat *Cave of Forgotten Dreams*, regizat de cunoscutul regizor german Werner Herzog, ni se prezintă o serie de astfel de picturi cu adevărat halucinante, care, nici nu mai e nevoie să ni se spună, dar ni se spune totuși, par să descindă din imaginația lui Picasso. De altfel, chiar Picasso se pare că ar fi afirmat în urma unei vizite făcute în anii 1940 la peșterile din Lascaux că „noi [modernii] nu am descoperit nimic”. Răsfoind mai departe acest prim capitol, aflăm că în urmă cu circa zece mii de ani întreaga lume pare să se fi umplut cu divinități sculptate, cu animale totemice și cu altare, ale căror dimensiuni tind să devină tot mai monumentale. Erau divinități în formă de câine, pasăre sau broască sau în unele cazuri doar niște simple blocuri gigantice de piatră, cioplite în mod grosolan. Chiar dacă nimeni nu poate pretinde că știe cu precizie de ce oamenii acelor vremuri au început să picteze și să sculpteze astfel de imagini, sau ce rol aveau în viața lor, este evident că impulsul și motivația primordială a creării acestora a fost una sacral-religioasă. Cu toate acestea, istoriile artei dedică în continuare un spațiu extins așa-zisei creații artistice a acestei epoci. Termenul „artă” este invocat de cei

mai diverși autori, de la istorici de artă la arheologi sau antropologi, atunci când vorbesc despre imaginile figurative sau ornamentale create de oamenii din toate timpurile, astfel încât arta pare să devină o categorie universală. Arta fie nu este definită, fie se recunoaște dificultatea unei definiții, ba chiar imposibilitatea unei definiții, de unde ar rezulta chiar inutilitatea definiției, fie, așa cum fac autorii istoriei mai sus menționate, se recunoaște că nu putem înțelege motivația creării acestor imagini și artefacte, dar totuși se vorbește în continuare despre artă. Impresia produsă este aceea că, teoretic, știm cu toții ce este arta, dar de fapt nu avem idee despre ce este vorba.

Au supraviețuit din epocile anterioare modernității un număr impresionant de imagini și artefacte pe care noi le numim azi ca fiind artă. Ce reprezentau toate acestea pentru creatorii lor? Care era motivația creării lor? Care era semnificația lor?

S-au publicat în ultimele decenii tot mai multe studii care au argumentat faptul că *ideea* de artă ca o categorie distinctă a activității umane – distinctă față de activități cum ar fi vânătoarea, agricultura, cioplirea de unelte, sculptarea de statui – nu era cunoscută în epocile care preced modernitatea. Chiar dacă istoriile artei își încep încep în mod tradițional narațiunile cu pictura rupestră, „arta”, ca noțiune care desemnează o formă specifică de experiență, va apărea doar în Occident, începând cu secolul XVIII. La fel ca modernitatea, care se va constitui treptat între secolele XVI și XVIII, noțiunea de artă se va cristaliza în aceeași perioadă, pentru a se fixa în mod definitiv odată cu definirea ei la mijlocul secolului XVIII și odată cu constituirea a două discipline care i se vor consacra în totalitate – estetica și istoria artei. În special apariția esteticii se va dovedi crucială, ea reușind să traseze cadrele conceptuale între care se va fixa modul în care modernitatea va înțelege arta. Atunci când la mijlocul secolului XVIII, într-un context intelectual extrem de complex, apare termenul de „arte frumoase” (*beaux-arts*), iar apoi cel de „artă”, apare, dincolo de acest cuvânt, dincolo deci de o „simplă” etichetă lingvistică, un mod

fundamental nou de a înțelege creația umană; apare, pe de altă parte, o nouă familie de obiecte, familie care nu a existat niciodată înainte, cea a obiectelor de artă, și nu în ultimul rând, apare o nouă înțelegere a modului în care omul se raportează la lumea obiectelor. Arta deci, ca o categorie aparte a creației, semnificației și simțirii umane, este o creație a lumii moderne, iar a folosi această noțiune esențial modernă pentru a încerca să înțelegem ce a fost „înainte” de artă, a universaliza și atemporaliza noțiunea, are consecințe destructive asupra oricărei tentative oneste de a înțelege creația culturală materială anterioară modernității. Localizând arta în societăți și epoci unde ea nu a existat înainte de a o numi noi astfel, riscăm să recreăm aceste societăți și epoci în imaginea lumii moderne. Creațiile culturale materiale anterioare modernității *nu sunt artă*, sau altel spus *nu au fost create ca fiind artă*, ele având pentru creatorii și pentru publicul lor o cu totul altă *semnificație* decât cea pe care o are pentru noi o creație artistică, indiferent dacă este vorba despre sculptură, pictură, muzică, arhitectură sau poezie.

Rămâne însă întrebarea: cum își înțelegeau vechii greci, medievalii și renașcențiștii, propria cultură materială? Există cercetători care au remarcat, chiar dacă doar în trecere, faptul că majoritatea covârșitoare a imaginilor create în epocile anterioare modernității aveau un evident caracter sacral-religios. Iată de exemplu ce scria încă în 1933 un atât de bun cunoscător al lumii grecești cum a fost Werner Jaeger: „... aproape niciodată poporul grec – cu un acut simț artistic – nu a prezentat contemplarea operelor de artă în sensul lui Winckelmann. [...] Grecii considerau că arta aparține unei alte sfere. În întreaga perioadă clasică ea și-a menținut locul în lumea sacră a cultului, din care își trăgea originea” [2, p. 20].

Abordarea sistematică a acestei problematice este însă mult mai recentă, demersul istoriei artei fiind completat de cel al unor discipline cum ar fi arheologia sau antropologia artei. De exemplu, în chiar primele pagini ale monumentalei *A Companion to Greek Art*, arheologii Tyler Jo Smith și Dimitris Plantzos țin să sublinie-

ze faptul că „Funcția și contextul obiectelor și monumentelor antice sunt elementele decisive ale istoriei artei grecești. [...] Grecii au făcut foarte puțină, asta în cazul în care au făcut, «artă de dragul artei». Chiar și cele mai profunde și plăcute din punct de vedere estetic exemple aveau o destinație utilitară” [3, vol. 1, p. 5].

Spre deosebire de istoria artei, antropologia renunță la a mai pune întrebarea: „Care e semnificația imaginilor de cult din arta clasică greacă?”, înlocuind-o cu o întrebare de genul: „Care erau efectele acestor imagini asupra privitorului și care era relația lor cu restul culturii din care făceau parte?” Concluzia la care au ajuns antropologii este aceea că menirea acestor imagini era cea de a organiza afectul, motivând astfel angajarea unui rol social sau a unei reprezentări a sistemului cultural. Ce efect aveau acele imagini și artefacte create în epocile premoderne asupra destinatarilor lor? Ce fel de experiențe le ofereau acestora? Este evident că nu putem vorbi despre ceea ce estetica modernă numește „experiențe estetice”, diferența dintre astfel de experiențe și cele trăite de omul antic, medieval sau renașcențist, fiind una radicală.

În studiul său despre sculptura greacă, Nigel Spivey ne amintește faptul că „În fața unei opere de artă este încă posibil să exclami (totuși manierat) într-un limbaj modern, «Ce divin!». A declara, în sensul antic grecesc, o sculptură «divină» (*entheos*) însemna nu doar o simplă reacție estetică, ci un articol de credință. [...] Spectatorul formelor divine sau eroice credea că sculpturile au făcut mai mult decât să livreze souveniruri ale măreției. Un spirit, o forță animată, a fost prinsă în piatră, argilă sau bronz” [4, p. 228]. Statuile grecești aparțineau unei culturi profund religioase. Cadrele conceptuale și materiale asociate cu această cultură au modelat practicile privirii și înțelegerii acestor statui. Acest fapt a dat naștere unei structuri particulare a modului în care privitorul se raporta la aceste statui, mod care nu avea nici o legătură cu interpretarea vreunei semnificații estetice sau abstracte. În religia greacă sacrul era omniprezent, se întrepătrundea cu viața cotidiană într-un grad extrem de ridicat. Zone întregi ale

mediului natural, cum ar fi un munte, un izvor sau un copac, erau atribuite unor agenți supraumani sau unor puteri mitice. Sacrul era perceput nu ca un domeniu unificat, ci ca o rețea de astfel de forțe. În această lume magică, statuile divinităților marcau prezența reală a unei forțe divine concrete și exercitau o acțiune corespunzătoare. Grecii nu distingeau între zeitate și imaginea unei zeițe, iar acest lucru influența uzul practic al imaginilor. Posedarea unei imagini era echivalentă cu controlul forțelor sacre pe care acesta le personifica. A privi o astfel de imagine înseamnă mult mai mult decât a o vedea, înseamnă a interacționa cu divinitatea. Reproducem pe larg un fragment în care istoricul și antropologul francez Jean-Pierre Vernant descrie relația dintre zeu, templu și credincios: „... templul grec este o locuință: zeul o ocupă. [...] În loc să se închidă, precum *oikos*-ul uman, în jurul unui interior familial, casa divină este orientată către exterior, este întoarsă către public. [...] zeul își revarsă prezența în mod vizibil în ochii tuturor: sub privirile Cetății, el devine formă și spectacol. [...] Ca și templul, imaginea capătă un caracter pe deplin public. S-ar putea spune despre statuie că, acum, întregul său «*esse*» constă într-un «*percipi*», toată «ființa» sa constă în a fi «zărită». Ea nu mai are altă realitate în afara aparenței sale, nici altă funcție rituală decât cea de a fi văzută. [...] Statuia este o «reprezentare» într-un sens cu totul nou. Eliberat de ritual și plasat sub privirea impersonală a Cetății, simbolul divin s-a transformat într-o «imagine» a zeului” [5, p. 414-415].

Cercetătorii vorbesc despre un adevărat ritual al acestei interacțiuni care era potențat de un scenariu extrem de bine pus la punct și care presupunea o adevărată manipulare a tuturor simțurilor. Manipularea luminii și întunericului în temple, folosind dispozitive cum ar fi bazine cu lichid care reflectau lumina, sau podelele lustruite din fața statuiilor, sporeau aura divinității care era sculptată în materiale reflectorizante ca marmura sau aurul. Toate acestea produceau un gen de iluminare strălucitoare, considerată a fi specifică divinităților. Imnurile cântate la deschiderea ușilor templelor în tim-

pul festivalelor aveau ritmuri și tonuri distincte, parfumul care emana un miros puternic și care era obținut nu doar prin arderea de tămâie ci și prin florile plantate în grădinile templelor [6]. Cei doi termeni invocați în cultul statuiilor erau cei de „frumusețe” și „magnitudine” (*kallos kai megethos*), folosiți și în descrierea epifaniilor divine. Departate de a stabili o detașare estetică contemplativă, acest vocabular încurajează intrarea într-o „stare a unei conștiințe alterate”, caracteristică aceluia *mysterium tremendum* despre care vorbea Rudolf Otto. *Technē*-ul sculptorului consta tocmai în capacitatea de a crea statui care să faciliteze astfel de experiențe religioase în care tot ce aparținea materiei sau umanului era pus între paranteze sau depășit. Este evident însă că aceste cadre senzoriale și acțiuni practice determină o reacție complet diferită față de reacția implicată de modelele estetice și iconografice ale decodării semnificației.

Ne amintim că Platon i-a alungat pe artiști din cetatea sa, convins fiind că reprezentarea și adevărul sunt incompatibile. El dorea să înlocuiască artificul artei cu propria sa filosofie ca sursă a educației în societatea ateniană. Sculptorii s-au opus lui Platon prin avansarea ideii unei experiențe trăite a epocii grecești. Sculptura greacă nu era despre frumusețe, sau mai exact, era despre ceva care se află dincolo de frumusețe. Ea a invocat zeii în formă umană, a dat formă fizică divinului și a înregistrat credințele timpului.

Într-o extrem de interesantă carte [7], antropologul englez Alfred Gell argumentează coerent și consistent împotriva a două dintre cele mai adânc asumate ipoteze care se regăsesc la baza studierii artei și în general a culturii materiale. Prima este cea estetică – ideea că ceea ce distinge arta față de celelalte obiecte materiale este *calitatea* artei, interesul estetic superior al acesteia. A doua este cea semiotică – ideea că obiectivul nostru atunci când privim înspre artă este cel de a o înțelege ca pe o „expresie” a unui cod sau a unei logici ascunse (înțelese printr-o analogie cu limbajul). În locul unei teorii estetice sau semiotice a artei, Gell propune o teorie socială a artei. Obiectele sunt făcute și folosite întotdeauna urmărind un scop, ele sunt întot-

de-auna prinse în interiorul unei largi rețele sociale și istorice a relațiilor umane, și nu pot fi niciodată despărțite de interesele umane practice. Pentru Gell ceea ce contează în privința obiectelor (inclusiv a așa-numitelor obiecte de artă) nu este ceea ce acestea înseamnă, ci ceea ce fac; nu cât sunt de frumoase, ci cum „lucrează” asupra sau prin cineva care le privește, le folosește sau le atinge. În loc să se concentreze deci asupra esteticului și semnificației, Gell alege să acorde atenție totală „acțiunii, cauzalității, rezultatului și transformării”, văzând „arta ca pe un sistem al acțiunii, direcționat înspre schimbarea lumii, mai degrabă decât înspre codificarea unor propoziții simbolice despre aceasta” [8, p. 2].

Întreaga acțiune socială se realizează prin intermediul obiectelor, iar creațiile artistice diferă de celelalte artefacte în primul rând prin maniera acțiunii lor. Un punct de vedere asemănător găsim și la istorici de artă ca David Freedberg [9] sau W. J. T. Mitchell [10], care militează chiar pentru întemeierea unei noi discipline care să studieze istoria imaginilor, disciplină care să nu mai facă nici o discriminare între „artă” și „non-artă”. Ei argumentează că însăși clasificarea unei imagini sau a unui artefact ca „artă” îi diminuează potențialul prin amputarea a ceea ce constituie adevărata sa forță. Interesat de această „putere” a imaginilor și întrebându-se ce anume „vor” imaginile de la noi, Mitchell amintește cuvintele prin care istoricul de artă Michael Fried rezuma „convenția primordială” a picturii: „o pictură ... trebuie în primul rând să-l atragă pe privitor, apoi să-l rețină și în cele din urmă să-l subjuge, cu alte cuvinte, o pictură trebuie să se adreseze cui-va, trebuie să-l facă să se oprească în fața ei și să-l țină acolo ca și cum ar fi vrăjit și nu s-ar mai putea mișca” [10, p. 36]. Acest lucru sugerează că obiectele sunt, prin ele însele, animate, ceea ce pare cel puțin ciudat, deoarece noi știm că obiectele în general și obiectele de artă în particular sunt neanimate. Dar ceea ce este adevărat pentru fizică nu este adevărat și pentru societate. În ceea ce privește societatea umană, toate obiectele sunt animate – fie prin ele însele (având un gen de personalitate), fie ca extensie

a persoanei umane. Acest lucru, crede Mitchell, este adevărat nu numai pentru trecut, dar și pentru prezent.

Un punct de vedere asemănător împărtășește și cunoscutul istoric de artă german Hans Belting. În introducerea la monumentală sa lucrare *Bild und Kult*, dedicată studiului iconului medieval, Belting explică subtitlul aparent curios al cărții – *O istorie a imaginii înainte de epoca artei* – în termeni care se focalizează asupra problemelor care privesc ideea de arte vizuale și în special asupra modului în care acestea funcționează în ansamblul culturii: „Arta, așa cum este ea studiată azi de disciplina istoriei artei, nu a existat nici în Evul Mediu și nici ulterior. După Evul Mediu, totuși, arta a început să aibă o semnificație diferită și a început să fie recunoscută ca atare – artă ca inventată de artiști faimoși și definită de o teorie specifică. În vreme ce vechile imagini au fost distruse de iconoclaști în perioada Reformei, imaginile de tip nou au început să umple colecțiile de artă care începeau să apară. Epoca artei, care se înrădăcinează în aceste evenimente, dăinuie până în zilele noastre. Chiar de la început, ea se caracteriza printr-un gen particular de istoriografie, care, deși se numea istorie a artei, în realitate se ocupa cu istoria artiștilor” [11, p. XXI].

Istoriografia la care se referă Belting este ilustrată de opera lui Giorgio Vasari, care a fost primul colecționar serios de desene, despre care avea convingerea că dezvăluie primul moment al inspirației artistice. Pasiunea sa pentru desen l-a determinat să fondeze în 1562 Accademia delle Arti del Disegno din Florența. Vasari era convins că *disegno* (însemnând atât „desen” cât și „construcție”) este superior lui *colorito* („pictura în culori”) deoarece primul este un exercițiu al intelectului, în vreme ce al doilea apelează doar la apetitul senzual. La Accademia el îi încuraja pe artiști să-și dezvolte talentul fără a ține seama de opreliștile și constrângerile tradiției și convenției, argumentând că geniul se împlinește cel mai rapid în invenție. Toate preocupările lui Vasari se reflectă în *Viețile pictorilor, sculptorilor și arhitecților*, publicată pentru prima dată în 1550 și revizută și extinsă în

1568. Această carte marchează momentul istoric în care artele vizuale s-au transformat din obiecte care reflectă abilitățile manuale ale unor artizani, în reflecții ale puterilor intelectuale și creative ale artiștilor. Înainte de „epoca artei”, imaginea, oricât de artistic era făcută, îndeplinea funcții culturale, religioase sau politice specifice. După cum susține Belting, „Imaginea autentică părea să fie capabilă de acțiune, părea să posede *dynamis*, sau puteri supranaturale” [11, p. 6]. Imaginea făcea miracole, proteja față de pericole, vindeca pe cei bolnavi. Dacă în „epoca artei” imaginea își pierde aceste puteri, ea va câștiga în schimb o considerabilă dimensiune expresivă. Ea devine mediul prin care artistul – abia în „epoca artei” se va numi artist – își exprimă propriile idei și sentimente și își face manifest propriul talent sau geniu.

Unul dintre exemplele discutate de Belting pentru a ne face să înțelegem modul în care funcționa o imagine în perioada de dinaintea epocii artei este efigia relicvariului Sfântului Foy de la Conques din Franța. Sainte-Foy era un loc de pelerinaj construit între anii 1050 și 1120 pentru a găzdui pelerinii în drumul lor spre cel mai important loc de pelerinaj din Evul Mediu, cel de la Santiago de Compostella, în nord-vestul Spaniei, unde se aflau rămășițele Sfântului apostol Iacob, care aveau reputația de a face miracole. Mănăstirea Sainte-Foy găzduia relicvele sfântului cu același nume, un copil care a fost martirizat după ce a fost ars de viu în anul 303 pentru că a refuzat să se închine zeilor păgâni. Craniul său era, și mai este și acum, adăpostit într-un relicvariu în spatele unei măști mortuare care a aparținut unui bărbat roman matur din perioada de sfârșit a Imperiului Roman. Multele pietre prețioase care decorează relicvariul au fost donate chiar de pelerini. Este evident că efigia Sfântului Foy nu are nici un fel de relație de asemănare cu sfântul însuși. Valoarea efigiei, ne atrage atenția Belting, nu rezidă în vreo asemănare, ci în contiguitatea cu craniul adăpostit în spatele acesteia. Ea „atinge” în sens literal rămășițele copilului martirizat, astfel încât artefactul roman este complet transformat – de la păgân la creștin, de la un ornament

la o formă simbolică a credinței. Acesta mai simbolizează și transformarea care îl așteaptă pe credincios, de la închisoarea fizică a corpului la domeniul spiritual al sufletului. Belting citează una dintre aprecierile timpurii ale relației care se stabilea între statuia de cult și pelerinii care o venerau. Este vorba despre mărturia lui Bernard de Angers, care a făcut trei călătorii la Conques, începând cu anul 1013. Acesta începe prin a menționa faptul că la început era sceptic față de puterile relicvariului: „Am privit cu un zîmbet batjocoritor înspre Bernier [tovarășul său] datorită faptului că atât de mulți oameni își îndreptau rugăciunile către un obiect mut și fără suflet, [...] iar vorbele lor fără sens nu veneau dintr-o minte clară”. Dar el își va schimba curând părerea: „Astăzi îmi regret trufia față de acești prieteni ai lui Dumnezeu. [...] Imaginea sa nu este un idol impur ci un memento sfânt care invită la devoțiune pioasă. [...] Pentru a fi mai exact, nu este nimic mai mult decât o casetă care conține relicvele venerabile ale virginei. Bijutierul i-a dat o formă umană așa cum s-a priceput. Statuia este la fel de faimoasă pe cât era odinioară chivotul legământului dar are chiar un conținut mai prețios în forma craniului complet al martirului. Aceasta este una dintre cele mai prețioase perle ale Ierusalimului ceteresc, și ca nici o altă persoană în secolul nostru, produce miracole uimitoare prin intermediul lui Dumnezeu. Este ca și cum oamenii ar putea citi din acești ochi dacă rugăciunile lor au fost auzite” [11, p. 536-537].

Să comparăm acum relația care se stabilește între imagine și privitor în cazul prezentat de Belting cu cea care se stabilește în cazul *Giocondi* lui Leonardo, probabil cea mai cunoscută imagine nu numai din pictura Renașterii, ci din întreaga istorie a picturii. De ce este aceasta atât de faimoasă? Istoria artei ne spune că este o pictură în ulei profund originală și inovativă; că Leonardo a folosit o tehnică de „topire” a liniei, numită *sfumato*, și că plasează portretul pe fundalul unui peisaj straniu și fantastic, ceva nemaivăzut înainte în portrete similare. Știm azi că *Gioconda* era privită și înțeleasă în vremea ei ca un portret de logodnă sau căsătorie, gen

foarte popular în epocă, chiar dacă remarcabil executat. Despre acest tablou Vasari a scris la modul admirativ: „celui care ar vrea să știe cât de mult poate arta să imite natura, opera aceasta îi dă de minune răspunsul, în ea fiind înfățișate cele mai neînsemnate amănunte, care nu pot fi pictate decât cu cea mai mare finețe” [12, vol. 2, p. 15]. Ne confruntăm însă aici cu un paradox: pe de o parte suntem conștienți că vorbim despre cel mai faimos portret din istoria picturii, iar pe de altă parte suntem obligați să admitem că nimic din cele știute despre acest tablou nu reușește să-i justifice faima. Trebuie să mai fie deci și altceva pe lângă evidentele calități ale picturii, calități pe care le împărtășește însă cu alte capodopere ale Renașterii. S-a vorbit și încă se mai vorbește despre misterul care înconjoară identitatea modelului lui Leonardo. Astfel, încă nu știm cu precizie pe cine reprezintă tabloul. Vasari a fost primul care a folosit numele care este atribuit și azi picturii, lansând speculația că modelul este Lisa Gherardini, care s-a căsătorit cu negustorul florentin Francesco Bartolomeo del Giocondo în 1495, dar alte mărturii contrazic această teză, astfel încât identitatea ei rămâne în continuare un mister. S-a sugerat și faptul că Leonardo nu a folosit un unic model, că portretul ar fi deci unul generic, mai degrabă decât specific. Cea mai extravagantă ipoteză a apărut însă în 1992, când Lillian Schwartz, folosind programe de calculator, a suprapus faimosul autoportret al lui Leonardo ca om bătrân cu fața Giocondei, pentru a ajunge la concluzia că toate trăsăturile se potrivesc perfect. *Gioconda* nu ar fi deci altceva decât un autoportret al lui Leonardo. Acest mister a adus picturii mare parte din faima de care se bucură până astăzi. Dar adevărata faimă se datorează evident celebrului ei zîmbet care concentrează întreaga ambiguitate a portretului. Folosind tehnica *sfumato*-ului, Leonardo face ca expresia feței să pară una nedefinită, „un teren al unei infinite variațiuni” [13, p. 17] care-l debusolează pe privitor și-l forțează să se concentreze asupra zîmbetului abia schițat al Giocondei.

Este interesant faptul că, după câte se pare, nimeni în epocă nu a remarcat acest zîmbet. Nu

există nici un indiciu care să sugereze că artistul, clientul, familia modelului sau oricine altcineva din secolul XVI ar fi dat o semnificație specială expresiei faciale a *Giocondei*. Este adevărat că Vasari a scris pe la larg despre acest zîmbet. Chiar dacă se pare că el nu a văzut niciodată tabloul, îl descrie extrem de minuțios: „... și fiindcă mona Lisa era foarte frumoasă, Lionardo ținea tot timpul pe lângă ea cântăreți și muzicanți, precum și bufoni, care s-o învelescă, spre a îndepărta tristețea aceea pe care, deseori, pictura obișnuiește s-o dea portretelor; iar în acesta al lui Lionardo exista un zîmbet atât de plăcut încât, văzându-l, ți se părea a fi ceva mai degrabă dumnezeiesc decât omenesc și era socotit drept o lucrare cu adevărat minunată, într-un nimic desosebită de modelul însuflețit” [12, vol. 2, p. 90]. Se pare că Vasari era conștient de faptul că portretele florentine de secol XVI aveau un aer mai degrabă inert, de manechine folosite pentru etalarea bogăției unei familii. În rest nimeni nu pare să fi dat vreo semnificație deosebită acestui zîmbet care, pentru noi, „modernii”, reprezintă chinetesența tabloului. Întrebarea pe care ne-o punem vine oarecum firesc: cum se face că Leonardo a reușit să redea ceva care să fie în egală măsură extrem de diferit față de portretele din epocă, și totuși atât de subtil încât să treacă neobservat atenției contemporanilor săi, dar să se impună în conștiința noastră ca lucrul cel mai important care ne vine în minte atunci când ne gândim la acest tablou?

Răspunsul la această întrebare îl găsim la criticii și teoreticienii secolului XIX. Știm astăzi că *Gioconda* este „creația” acestor critici francezi și englezi care aparțineau climatului romantismului secolului XIX. Am putea afirma chiar că tabloul „se naște” cu adevărat abia atunci, la mai bine de trei secole după ce a fost pictat [14]. Exaltarea unui critic ca Walter Pater, altfel mai degrabă sobru și temperat, spune totul despre modul în care am ajuns să vedem acest tablou: „Al ei este capul pe care „toate țelurile lumii au poposit” iar pleoapele îi sunt puțin obosite. Este o frumusețe ce vine dinăuntru, înfrumusețând trupul, depozitarul – celulă după celulă – de gânduri stranii, reverii fantastice și pasiuni su-

perbe. Așezați-o pentru o clipă alături de una din albele zeițe grecești sau de frumoasele femei ale antichității și veți vedea cât de tulburate vor fi ele de această frumusețe prin care a trecut sufletul cu toate bolile lui! Toate gândurile și experiența lumii s-au gravat și modelat în ea. [...] Ea e mai bătrână decât stâncile printre care stă. [...] Închipuirea unei vieți eterne, care să aducă la un loc zece mii de trăiri este veche, iar filozofia modernă a conceput ideea omenirii ca modelată de către – și însumând în sine – toate modalitățile de gândire și de viață. Cu siguranță, Lady Lisa ar putea reprezenta personificarea vechii imagini, simbol al ideii modern” [15, p. 110-111]. Citind cuvintele lui Pater realizăm că noi continuăm să vedem tabloul lui Leonardo cu ochii secolului XIX.

Zâmbetul *Giocondei* anunță o nouă epocă, cea a artei, epocă în care pășim odată ce „Imagina devine un obiect de reflecție” și „îl invită pe privitor să nu ia în mod literal subiectul reprezentat, ci să caute ideea artistică dincolo de operă” [11, p. 472]. Ceea ce va conta de acum încolo va fi tot mai mult tocmai această „idee artistică”, motiv pentru care semnificația *Giocondei* trebuie căutată dincolo de apariția ei superficială, într-o dimensiune privată, personală, imaterială. Zâmbetul *Giocondei* trebuie să fie și să rămână unul misterios deoarece el funcționează ca o invitație pentru privitor de a plonja tocmai în acest „dincolo” care e atât de volatil încât nu are cum să fie explicat într-un mod satisfăcător sau definitiv. Noul tip de imagine artistică pe care-l anunță tabloul lui Leonardo va miza în mod strict pe această atenție concentrată a privitorului aflat în căutarea unei semnificații, a nevoii de a înțelege independent de orice funcții sociale, religioase sau practice ar putea avea respectiva imagine.

Ce ascunde zâmbetul *Giocondei*? Putem încerca să înțelegem, suntem invitați, chiar somați să încercăm, dar ne este clar că nu vom putea pătrunde acel ceva care va rămâne pentru totdeauna un mister. Ce ascunde relicvarul Sfântului Foy? Știm ce ascunde, credinciosul din Evul Mediu știa ce ascunde: relicvele sfântului. Ce ascunde statuia zeului dintr-un templu

grec? Ce altceva decât pe zeu însuși. Mai exact, nici relicvele sfântului, nici zeul, nu se ascund, ele sunt acolo, sunt prezente, nu e nevoie să fie căutate, ele sunt prezente în relicvariu sau în statuie. Omul antic sau medieval nu avea nevoie de o hermeneutică pentru a se apropia și pentru a-și asuma imaginile care erau pentru el esențiale; acestea funcționau oarecum de la sine, prin simpla lor prezență. Atunci când grecul antic intra în templu și se găsea în fața statuii zeului, el știa că zeul este prezent, la fel cum medievalul știa că relicvele sfinte sunt prezente în relicvariu și că au puterea de a face minuni. Oricât ni s-ar părea nouă de ciudat, aceste imagini nu aveau nimic misterios pentru omul antic sau medieval. Ele erau clare, transparente, iar tocmai în această claritate și transparență stătea forța lor de persuasiune. Puterea noii imagini este însă de altă natură: ea fascinează privitorul prin permanenta ei capacitate de a rămâne un mister. Ea exercită asupra privirii noastre o forță de un cu totul alt gen decât imaginile anterioare: imaginea se transformă astfel într-un „obiect estetic”, adică într-un obiect care este creat după anumite reguli pe care și le dă singur, are o viață proprie, trăiește prin el însuși și nu are nici o altă funcție decât aceea de a ne oferi o „experiență estetică”. Surâsul *Giocondei* ne invită să pășim într-o lume nouă, acea lume pe care modernitatea o va numi „lumea artei”.

Referințe bibliografice:

1. Kleiner, Fred S. *Gardner's Art Through the Ages. A Global History. Fourteenth Edition.* Wadsworth: Cengage Learning, 2013.
2. Jaeger, Werner. *Paideia.* București: Editura Teora, 2000.
3. Smith, Tyler Jo; Plantzos, Dimitris. *The Greeks and their Art.* În: „A Companion to Greek Art”. Wiley-Blackwell, 2012, vol. 1.
4. Spivey, Nigel. *Understanding Greek Sculpture. Ancient Meanings, Modern Readings.* London: Thames and Hudson, 1995.
5. Vernant, Jean-Pierre. *Mit și gândire în Grecia antică. Studii de psihologie istorică.* București: Editura Meridiane, 1995.
6. Detienne, Marcel. *Grădina lui Adonis. Mitologia aromatelor în Grecia.* București: Editura Symposion, 1997.

7. Gell, Alfred. *Art and Agency. An Anthropological Theory*. Oxford: Clarendon Press, 1998.
8. Osborne, Robin; Tanner, Jeremy. *Arts's Agency and Art History*. Blackwell Publishing, 2007.
9. Freedberg, David. *The Power of Images*. Chicago: The University of Chicago Press, 1989.
10. Mitchell, W.J.T. *What Do Pictures Want? The Lives and Loves of Images*. Chicago: The University of Chicago Press, 2005.
11. Belting, Hans. *Likeness and Presence. A History of the Image before the Era of Art*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1994.
12. Vasari, Giorgio. *Viețile pictorilor, sculptorilor și arhitecților*. București: Editura Meridiane, 1968.
13. Sassoon, Donal. *Mona Lisa: The History of the World's Most Famous Painting*. London: Harper Collins, 2001.
14. Trumble, Angus. *A Brief History of the Smile*. New York: Basic Books, 2004.
15. Pater, Walter. *Renașterea*. București: Editura Univers, 1982.

PAVEL ȘCIUSEV – ACADEMICIAN, INGINER ÎN CONSTRUCȚIA PODURILOR

Anatolie POVESTCA

Șef Casa Memorială „Alexei Șciusev” din Chișinău, Secție a Muzeului Național de Istorie a Moldovei.

Pavel Șciusev – academician, inginer în construcția podurilor

Rezumat. Articolul prezintă rezultatul cercetării documentelor inedite de arhivă și celor aflate în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, introduse în premieră în circuitul științific sau tratate de predecesorii noștri într-un alt context cu referință la viața și activitatea pământeanului nostru: certificate metrice, fișe personale, corespondența cu privire la construcția sistemului ingineresc, schițe topografice, fotografii și alte materiale importante. Pavel Șciusev a fost un renumit inginer în construcția podurilor și cunoscut profesor la Instituțiile Superioare de Învățământ din Moscova. Activitatea științifică, ocupația inginerescă și viața privată a acestuia este astăzi mai puțin cunoscută. În îndelungata sa carieră profesională de peste 50 de ani, în calitate de inginer a luat parte la proiectarea, construcția și expertizarea a peste 100 de obiecte de infrastructură din arealul geografic al URSS, a editat peste 80 de studii și articole de specialitate. A publicat lucrarea sa monumentală dedicată construcțiilor podurilor. A scris memoriile sau amintirile dedicate lui Alexei Șciusev. A fost membru corespondent al Academiei de Arhitectură din URSS. Pavel Șciusev a luat parte la elaborarea Planului de organizare și refacere a orașului Chișinău, a fost consultant pe domeniul ingineresc de aprovizionare cu apă a capitalei din râul Nistru prin barajul de la Dubăsari și Ghidighici, al lacului de acumulare din Valea Morilor. Este autorul proiectului nerealizat al podului central peste râul Bic

Cuvinte-cheie: Pavel Șciusev, inginer-constructor, academician, științe tehnice, arhitectură.

Pavel Shchusev – academician, bridge construction engineer

Abstract. This article presents the results of research on unpublished archival documents and those housed in the National Museum of History of Moldova, introduced for the first time into the scientific circuit or addressed by our predecessors in a different context, referencing the life and work of our esteemed compatriot: metric certificates, personal files, correspondence regarding the construction of the engineering system, topographic sketches, photographs, and other important materials. Pavel Shchusev was a renowned bridge construction engineer and a well-known professor at higher education institutions in Moscow. His scientific work, engineering endeavors, and private life are less recognized today. Throughout his lengthy professional career spanning over 50 years, he participated as an engineer in the design, construction, and expert evaluation of over 100 infrastructure projects within the geographical area of the USSR, edited more than 80 studies and specialized articles, and published his monumental work dedicated to bridge construction. He wrote memoirs dedicated to Alexei Shchusev and was an associated member of the Academy of Architecture of the USSR. Pavel Shchusev contributed to the development of the Plan for the Organization and Reconstruction of the city of Chișinău and served as a consultant in the field of engineering for the water supply of the capital from the Dniester River through the dams at Dubăsari and Ghidighici, as well as the accumulation lake in Valea Morilor. He is the author of the unrealized project of the central bridge over the Bic River.

Keywords: Pavel Shchusev, construction engineer, academician, technical sciences, architecture.

Certificatul metric eliberat de Consistoriul Duhovnicesc la 24 ianuarie 1907, pe numele lui Pavel Șciusev, confirmă că acesta s-a născut pe 3 ianuarie 1880 și botezat pe 17 februarie 1880, în Biserica „Sfântul Ilie” din Chișinău, de către părinții săi: tata – consilierul de curte Victor Petrovici Șciusev și mama – Maria [1] (Fig. 1).

Pavel Șciusev (1880–1957) studiază la Gimnaziul de băieți nr. 2 din Chișinău pe care îl absolveste cu medalia de aur, la 1898 [2, p. 73]. După absolvirea studiilor gimnaziale, în baza rezultatelor remarcabile obținute, nota maximă la disciplinele școlare: religia, logica, geografia, fizica, matematica, limbile latină, rusă, franceză și germană, devine student la Facultatea de Fizică și Matematică a Academiei Imperiale de Arte Frumoase din S. Petersburg și promovant al cursurilor orelor de matematică din anii de studii (1898–1899), (1899–1900) (Fig. 2).

A început studiile cu pasiunea lui pentru artă, însă și-a găsit adevărata chemare în domeniul ingineriei și construcției. După doi ani de studii la Academia Imperială de Arte Frumoase,

conștientizează că scopul lui în viață este altul. Intervine cu rugămintea să-i fie acceptat transferul de la Academia Imperială de Arte Frumoase, la Institutul de Inginerie și Căile de Comunicație din S. Petersburg. Pentru a obține acest transfer și a fi admis la studii, confirmă cu acte integritatea sa academică (Fig. 3) și starea de sănătate (Fig. 4).

În perioada anilor 1900–1906, Pavel Șciusev urmează studiile la Institutul de Inginerie și Căile de Comunicație și obține diploma de studii superioare la specialitatea inginer-constructor cu titlul inginer al Căilor de Comunicație.

După terminarea studiilor, timp de doi ani 1907–1909, va activa în cadrul Comisiei orașenești pentru reorganizarea tramvaielor, în departamentul podurilor din orașul S. Petersburg (Fig. 5). Ca membru al acestei Comisii, a luat parte la reconstrucția și amenajarea Podului „Anicikov” din S. Petersburg [3, p. 6; 14].

Responsabil de restructurarea podului și producător al lucrărilor a fost tehnicianul Gheorghij Zubkov și inginerul său asistent Pavel

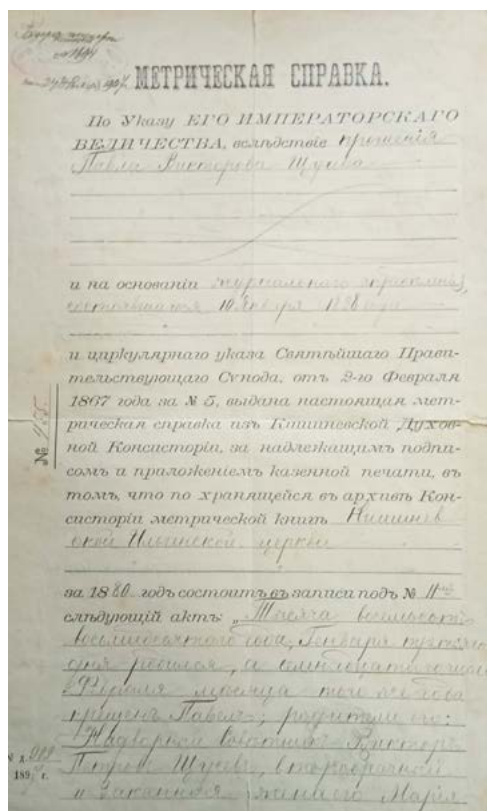

Fig. 1. Doc. Certificat metric nr. 1894 din 24 ianuarie 1907, pe numele lui Pavel Șciusev, eliberat de Consistoriul Duhovnicesc din Chișinău, MNIM.

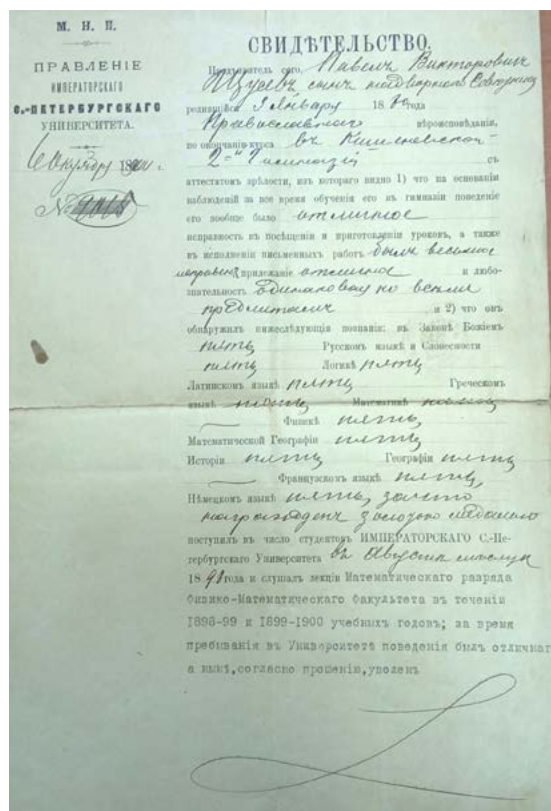

Fig. 2. Doc. Certificat pe numele lui Pavel Șciusev, eliberat de Administrația Academiei Imperiale de Arte Frumoase, S. Petersburg, 1900, MNIM.

Șciusev, acompaniați de inginerii: Veaceslav Bersi, Andrei Pschenițkij, Ottomar Maddison [4, p. 15; 246].

Pavel Șciusev a fost responsabil de construcția celui de-al doilea tronson și producător al lucrărilor liniei de cale ferată Transbaikal și Krugobaikal. În perioada anilor 1910–1916, a ocupat funcția de șef al direcției sectorul VIII, distanța cuprinsă între km 224-251 [5, p. 1-7].

A activat sub conducerea unor renumiți ingineri din domeniul căilor de comunicații din Imperiul Rus, menționăm aici pe Fyodor Knorring, director al tronsonului liniei de cale ferată Baikal-Kultuk-Tanhoi, în perioada 1911–1914 și succesorul său Nicolae Zurabov, între anii 1914–1915.

Șefii de direcție, conform instrucțiunilor primite, raportau nemijlocit directorului tronsonului. În atribuțiile managerului de direcție intra efectuarea lucrărilor conform desenelor și specificațiilor tehnice aprobate anterior. În conformitate cu contractul și comenzile recepționate, erau obligați să se ocupe nemijlocit și de reducerea costurilor lucrărilor, de efectuarea sondajelor și măsurătorilor obiectelor efectuate în termenii stabiliți.

Fig. 3. Doc. Adeverință nr. 4378 din 20 mai 1900, pe numele lui Pavel Șciusev, eliberată de Comisia inspectorilor din cadrul Academiei Imperiale de Arte Frumoase, S. Petersburg, MNIM.

Lucrările de construcție la cele două linii de cale ferată din zona lacului Baikal au decurs în două etape. Perioada de proiectare este datată cu anul 1899. Prima linie a fost realizată între anii 1901–1905. Lucrările la a doua linie au fost reluate la începutul anului 1911 și urmau a fi date în exploatare către toamna anului 1914, dar au fost finalizate la sfârșitul lunii septembrie 1915 [6, p. 59-61].

Din cauza dificultăților tehnice și logistice enorme, a costurilor colosale de construcție, aceste două linii ferate au ocupat un loc excepțional, esențial și primordial în căile ferate din Imperiul Rus. Cei mai buni ingineri au fost invitați și implicați în sondarea, proiectarea și gestionarea construcțiilor.

De-a lungul ambelor linii ferate au fost construite peste 41 de tuneluri, dintre care 38 sunt în folosință, 15 galerii din piatră și beton armat, dintre care 5 sunt și astăzi utilizate, peste 248 de poduri și viaducte, în mare parte funcționabile și astăzi [7, p. 18-48].

Contribuția lui Pavel Șciusev la realizarea acestei magistrale construcții a fost enormă. Au fost implementate cele mai avansate tehnici ingineresti, utilizate materialele de construcție tradiționale „lemnul” și cele inovative „betonul armat”.

Pavel Șciusev, în perioada 1916–1918, a fost subalternul administratorului pentru construcția viaductelor din beton de pe sectorul liniei de cale ferată Kazani-Ecaterinburg. La edificarea viaductelor și podurilor, în studierea problemei legate de utilizarea în construcție a betonului nearmat, adică fără metal, ținându-se cont de condițiile climaterice specifice din zona munților Ural, a colaborat cu renumiții ingineri în construcție: Stanislaw Belzecki, Artur Loleit și Ottomar Maddison [8]. A fost printre primii specialiști din URSS, care a cercetat temperatura betonului în timpul punerii (turnării) lui și proprietățile termice ale structurilor din beton.

Odată cu Lovitura de Stat bolșevică din 1917, situația din regiunea Asiei Mici devine instabilă și nesigură pentru viața inginerilor și pentru continuarea lucrărilor. Se folosește de acest moment și se transferă cu serviciul și

domiciliul în orașul Moscova, mai aproape de fratele său Alexei Șciusev.

Între anii 1918–1920, Pavel Șciusev va fi responsabil de sectorul de proiecte al departamentului drumurilor din cadrul Comitetului principal al clădirilor de stat din Moscova (Fig. 6). În același timp, în perioada 1920–1929, a fost membru permanent în Comisia podurilor, din cadrul Comitetului Tehnico-Științific al Comisariatului Poporului și Căile de Comunicație.

A participat în calitate de inginer consultant la Expoziția de Agricultură și Meșteșugărit din Rusia sovietică, desfășurată la Moscova, în anul 1923. Ulterior, în calitate de consultant și membru al Societății de Arhitectură din Moscova, va participa la diferite întâlniri și reuniuni naționale și unionale, va da indicații și propuneri concrete privind utilizarea materialelor din lemn, metal, beton, beton-armat, la implimentarea și folosirea diferitor tehnici de construcții (Fig. 7). Pavel Șciusev a participat la construcția celui de-al treilea proiect din granit al Mausoleului din Piața Roșie din Moscova, sugerându-i autorului proiectului unele propuneri, sfaturi și calcule tehnice din domeniul ingineresc [9] (Fig. 8).

În contextul în care noua putere sovietică se confrunta cu o lipsă acută de persoane calificate, lipsa unei industrii dezvoltate și deficiența de piese din metal și beton-armat, soluția a ve-

nit în mod natural. Exista un număr mare de meșteri lemnari și un material tradițional din lemn disponibil din abundență. Astfel, meșterii lemnari și resursele din lemn au devenit esențiale pentru dezvoltarea infrastructurii și pentru diverse proiecte de construcție, înlocuind temporar lipsurile din alte materiale și forța de muncă specializată [10, p. 7-13].

Una din multitudinile de idei aplicate atunci, a fost utilizarea lemnului în construcțiile ingineresti de proporții mari. Printre acestea se numără construcțiile hidrotehnice ale canalelor Moscova-Volga, edificarea podurilor și turnurile înalte, folosind tehnică de secții nodulare cu trei elemente de conectare. Cea mai răspândită metodă de conectare s-a dovedit a fi metoda prin garnitură, sub forma de inele „Inele Tuchscherer”, invenția lui Carl Tuchscherer din orașul Breslau. Această tehnică a fost implimentată pentru prima dată de către inginerul Pavel Șciusev și a permis realizarea unor structuri durabile și eficiente în URSS [11].

În perioada anilor 1925–1927, a lucrat în calitate de șef al Biroului responsabil de construcția podurilor din piatră, a făcut parte din aparatul tehnic de conducere și proiectare a Barajului hidroenergetic „Dneprostroj”. A contribuit la implimentarea și luarea deciziilor de îmbunătățire a parametrilor tehnici și a struc-

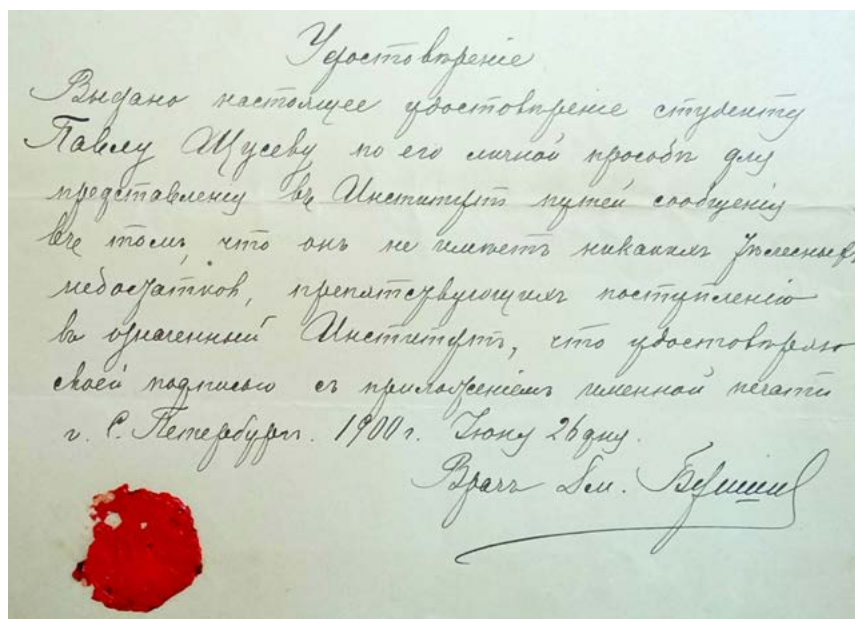

Fig. 4. Doc. Adeverință pe numele lui Pavel Șciusev, eliberată de Comisia medicală, S. Petersburg, 26 iunie 1900, MNIM.

Fig. 5. Foto. Pavel Șciusev alături de colegii săi de la Institutul de Inginerie și Căile de Comunicație, S. Petersburg, 1907, MNIM.

Fig. 7. Doc. Adeverință pe numele lui Pavel Șciusev, membru al Societății Arhitecților din Moscova, 18 august 1924, MNIM.

Fig. 6. Doc. Adeverință pe numele lui Pavel Șciusev, nr. 623 din 11 septembrie 1920, Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă, MNIM.

turii, compoziției betonului din care a fost construit barajul. Este autorul primului pod din beton-armat peste râul Nipru, proiectat și construit împreună cu Alexei Șciusev [12, p. 188].

Între anii 1928–1936, Pavel Șciusev a activat în calitate de inginer și expert-consultant permanent în proiectarea și realizarea podurilor din piatră din orașul Moscova. În această funcție, în luna octombrie 1928, a efectuat o deplasare peste hotare unde a participat la diverse forumuri și conferințe din Germania, Franța și Belgia (Fig. 9-10).

La construcția din lemn a „Podului Dani-lov” din Moscova, Pavel Șciusev pentru prima dată a utilizat tehnica de saturare a cherestelei cu substanța carbolineum în baza principiul băilor cu apă rece-caldă. Pentru această inovație tehnică, în anul 1931 a fost decorat cu insigna și titlul „fruntaș”. Împreună cu alți colegi, în echipă sau individual, a participat la diverse concursuri naționale și unionale de proiectare a podurilor. Împreună cu arhitectul Ivan Zholtovsky, pentru proiectarea Marelui pod din piatră din Moscova, obține Primul Întâi, în 1921. Pentru proiectarea în anul 1928, a podului peste râul Kuru din Tbilisi, obține Premiul doi. Premiu Întâi pentru proiectarea podului peste râul Oka din orașul Gorkij, în anul 1930, și podul nerealizat din piatră peste râul Bîc, de la 1946, sub forma de arcade, forma preluată de la inginerii și constructorii romani din antichitate [13, p. 310-314] (Fig. 11).

În perioada anilor 1919-1930, s-a dedicat activității didactice la mai multe instituții de învățământ din Moscova și S. Petersburg, redenumit în Petrograd și ulterior în Leningrad. A fost lector și profesor la Colegiul Superior Ingineresc de Construcții, la Institutul Politehnic și

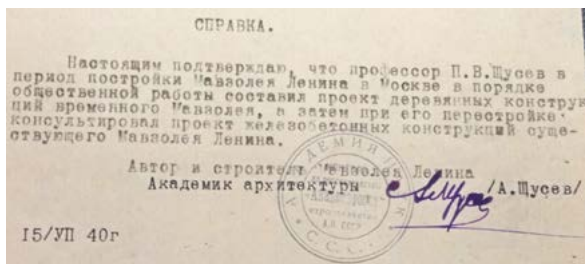

Fig. 8. Doc. Certificat eliberat de Alexei Șciusev, în calitate de arhitect al Mausoleului, prin care confirmă participarea la construcția acestuia a fratelui său Pavel Șciusev. ANARM.

Fig. 9. Doc. Recipisă pe numele lui Pavel Șciusev, Franța, 8-29 octombrie 1928, MNIM.

Institutul Ingineresc de Transport din Moscova, la Institutul Politehnic din Ivanovoznesensk.

În baza deciziei Comisiei Superioare de Atestare din 28 iunie 1938, i s-a acordat titlul științifico-didactic de Profesor la specialitatea inginer-constructor. Comisia Superioară de Atestare din 11 septembrie 1943, i-a acordat titlul de doctor în științe tehnice. Din 18 iulie 1944, este membru corespondent al Academiei de Arhitectură din URSS (Fig. 12).

Studentilor, la cursurile sale, le vorbea despre mecanismul de construcții, structura construcțiilor din metal și lemn, tehnica de construcții a podurilor și a anexelor acestora de pe litoral, structura și compoziția betonului în

Fig. 10. Doc. Recipisă pe numele lui Pavel Șciusev, Belgia, 25 octombrie 1928, MNIM.

dependență de factorii climaterici și condițiile naturale [14, p. 40-48]; [15, p. 26-37]; [16, p. 43-51]. În calitate de conducător științific, evalua lucrările studenților și proiectele de diplomă cu tematica construcției podurilor.

Între anii 1936–1949, împreună cu alți renumiți ingineri și arhitecți a făcut parte din mai multe Comisii implicate în luarea deciziilor de restaurare a monumentelor istorice de până la război și cele distruse în urma războiului din orașele Chișinău, Kiev, Vladimir, Novgorod.

În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, orașul Chișinău a suferit distrugerii masive, inclusiv partea centrală a orașului și edificiile monumentale de pe artera sa principală. Obiectivele urbane importante din punct de vedere strategico-economic au fost grav afectate. Reconstrucția postbelică a urmat tradiția arhitecturii clasice, iar clădirile semnificative au fost refăcute pe baza imaginilor istorice disponibile. Strada principală a orașului a fost complet reconstruită, noile clădiri administrative și de locuit aveau până la cinci etaje, cu magazine la parter. Decorul acestor clădiri era inspirat de stilurile istorice și în unele cazuri încorpora elemente ale artei populare, reflectând o con-

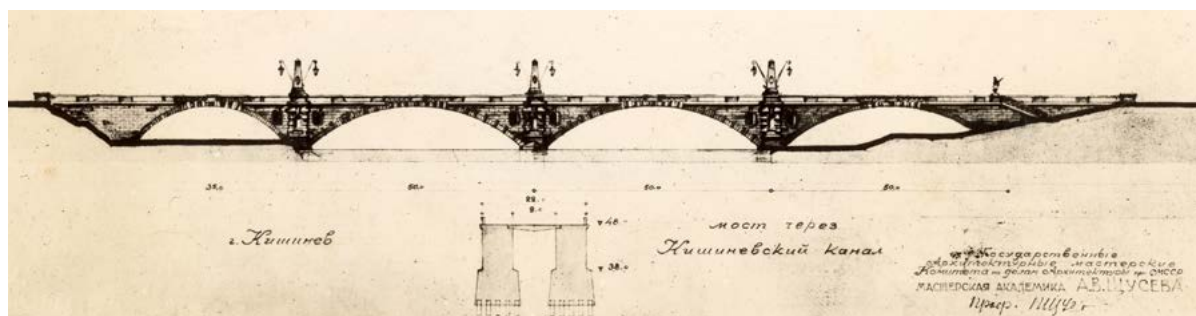

Fig. 11. Schiță. Autor Pavel Șciusev, Podul din piatră peste r. Bîc din Chișinău, 1946, MNIM.

tinuitate culturală și estetică în noua structură urbană a Chișinăului [17, p. 23].

Pavel Șciusev, împreună cu echipa sa de ingineri-constructori de la Moscova, alături de echipa din Biroul de arhitecți al lui Alexei Șciusev, a avut un rol important în proiectarea rețelelor ingineresti și cele de aprovizionare cu apă a orașului Chișinău din râul Nistru, parte componentă a Planului de refacere și reorganizare a orașului Chișinău [18] (Fig. 13) din perioada anilor 1945–1949 [19, p. 244-246, 259-260].

În unul din documentele păstrate la Agenția Națională a Arhivelor (ANA), expus pe trei pagini dactilografiate, Pavel Șciusev relatează în detalii situația râului Bîc și a liniei de cale ferată din zona Gării feroviare din Chișinău, inundată ca urmare a revărsării din anii 1947–1948. Cantitatea de precipitații înregistrate (380 mm/m², ceea ce corespunde 4/5 din norma anuală de 465 mm/m²). Coeficientul înalt de eroziune a solului din preajma și din împrejurimile râului, au fost cauzate de lipsa unei linii forestiere a copacilor și a pădurilor din preajmă care ar fi pu-

tut capta o parte din precipitațiile atmosferice. Procesul rapid de înnămolire a râului, pe unele porțiuni stratul ajungea până la 2m. Concluzia care se impune după Pavel Șciusev: „toate aceste fenomene au permis apelor să iasă din albia râului” [20].

După decesul arhitectului Alexei Șciusev, proiectul său de reconstrucție a orașului a fost în mare parte abandonat. Noul plan urbanistic adoptat în 1951, a fost realizat ulterior cu intervenții majore în conceptul de proiectare și implimentare. Echipa de arhitecți, ingineri și tehnicieni a fost completată cu noi specialiști din diverse regiuni și orașe ale Uniunii Sovietice. Pavel Șciusev din cauza agravării sănătății, s-a întors la Moscova, de unde a încercat prin intermediul prietenilor și apropiaților să transpună în realitate o parte a ideilor sale.

Conform noului proiect urbanistic, frumosul a fost substituit cu utilul, spiritul pragmatic a înlocuit spiritul elevat și estetic. Comfortul „șciusevist” în arhitectură a fost înlocuit cu laconismul „kurțevist”, preluat după numele arhitecturului Robert Kurtz (1911–1980), care prevedea amenajarea noilor cartiere ale capitalei: Buicani, Râșcani, Botanica [21, p. 216-232].

În calitate de argument științific, în fondurile ANA referitor la activitatea inginerului Pavel Șciusev după anul 1949, există mai multe documente ce tratează problemele orașului Chișinău din acea perioadă și corespondența acestuia cu diverse persoane de rang înalt din aparatul de conducere al CC al PCUS, al Consiliului de Miniștri al RSSM, al Direcției Arhitecturii RSSM [22, p. 233-250].

Decesul lui Iosif Stalin și accesul la putere a lui Nichita Hrușciiov, va pune amprenta timp de

Fig. 12. Doc. Adeverință pe numele lui Pavel Șciusev, membrul corespondent al Academiei de Arhitectură din URSS, Moscova, 18 iulie 1944, MNIM.

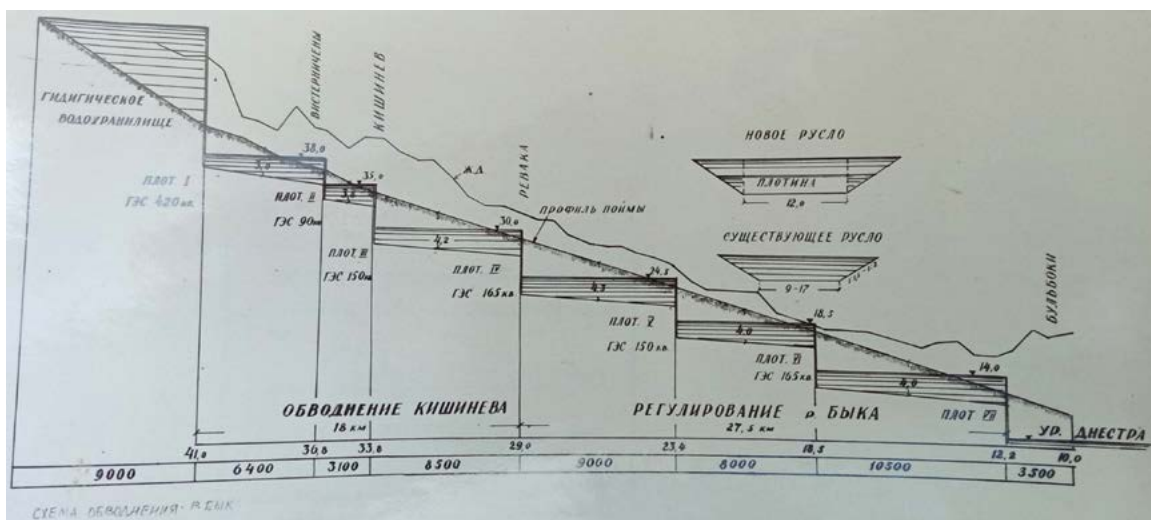

Fig. 13. Foto-copie. Schema de aprovizionare cu apă a orașului Chișinău și de reglare a râului Bîc, Autor Pavel Șciusev, Chișinău, 1946. ANA.

peste două decenii asupra domeniului din arhitectură de pe tot arealul spațiului geografic al URSS. Adoptarea Hotărârei nr. 1871 din 4 noiembrie 1955, va interzice utilizarea surplusului de materiale în arhitectură și construcție [23]. Orașele din Uniunea Sovietică vor fi împânzite de blocuri supraetajate din două, patru și cinci nivele care vor rezolva parțial problema locativă a populației cu case și apartamente de locuit model/tip „hrușciovka” și „stalinskaja”. Acest fapt s-a produs în dauna confortului, bunăstării populației și în detrimentul esteticului din arhitectură.

Până în 1955, arhitectura era continuatoarea moștenirii neoclasice, neorenascentiste și populare, de unde arhitecții alimentau cu suflu nou ideile proprii, ancorate în tradiția arhitecturii universale, iar după 1955, creației arhitecturale în URSS i-au fost impuse anumite stavile, declanșându-se lupta cu decorația plastică în arhitectură, urmând ca efectul plastic să fie obținut doar prin procedee compoziționale: simetrie-asimetrie, contrast, nuanță, proporții, siluetă, policromie, etc., făcându-și apariția volume austere. Aceasta a fost lovitura de grație dată arhitecturii ca artă vizuală, deși, dacă este să ne orientăm la tendințele de atunci ale arhitecturii universale, restricțiile, exprimau vluat, orientarea funcționalistă în arhitectură. Turnura spre arhitectura nouă a fost, însă prea bruscă și în următorii 20–30 de ani, arhitectura clădiri-

lor era ascetică, lipsită total de haina decorului plastic [24, p. 42].

Pavel Șciusev se stinge din viață pe 9 octombrie 1957. Este înmormântat în cimitirul Vagansk din orașul Moscova.

Note și referințe bibliografice:

1. Biserica „Sfântul Ilie” din Chișinău a fost edificată în 1806 și distrusă de autoritățile sovietice la 1960. Actualmente pe locul edificiului amplasat pe strada Mitropolit Gavril Bănulescu Bodoni, a fost ridicat un monument care amintește despre existența fostului lăcaș sfânt. Pe fațada laterală a postamentului este încrustat în piatră albă următorul conținut: „În memoria Bisericii Sfântul Proroc Ilie. Pe locul acesta s-a aflat Biserica Sfântul Proroc Ilie, ridicată în piatră în anul 1806 pe altarul vechii biserici și demolată în anul 1960 de regimul sovietic”.

2. Кишиневская 2-я гимназия. Краткий исторический очерк, 1871–1921, Выпуск второй, Кишинев, 1922 г., 84 с. / Kishinevskaia 2-ia gimnazija. Kratkij istoriceskij ocerk, 1871–1921, Vypusk vtoroj, Kishinev, 1922, 84 s.

3. Бобровский, С.П. Проект реставрации Анничкова моста через р. Фонтанку, С. Петербург, 1906, 45 с. / Bobrovskij, S.P. Projekt restavratsii Anickova mosta cerez r. Fontanku, S. Petersburg, 1906, 45 s.

4. Отчет по сооружению С. Петербургского городского электрического трамвая. Техническое описание с приложением расчетов сооружений, том. II, С.П., 1909, 516 с. / Otčet po sooruzeniju S. Petersburgskogo gorodskogo electriceskogo tramvaja. Tehniceskoe opisanie s prilozeniem rascetov sooruzenij, tom. II, S.P., 1909, 516 s.

5. Альбом типовых и исполнительных чер-

тежей по постройке 2-го пути на участке Байкал – Култук – Танхой Забайкальской ж. д. 1911–1915 гг. Управление по сооружению железных дорог. Иркутск, 1910, 115 с. / *Alibom tipovuh i ispolnitelinyh certezej po postrojke 2-go puti na uciastke Baikal-Kultuk-Tanhoy Zabajkalskoj z.d. 1911–1915 g.* Upravlenie po sooruzeniju zeleznyh dorog. Irkutsk, 1910, 115 s.

6. Гордиенко, Татьяна; Хобта, Александр. *Федор Иванович Кнорринг (1854–1914). К 165-летию со дня рождения.* Иркутск, 2019, 88 с. / Gordienko, Tatiana; Hobta, Alexandr. *Fyodor Ivanovic Knorring (1854–1914). K 165-letiju so dnja rozdenija.* Irkutsk, 2019, 88 s.

7. Хобта, Александр. *Строительство второго пути на кругобайкальском участке забайкальской железной дороги.* В: Иркутский Государственный Университет Путей Сообщения. Научный журнал: Культура, Наука, Образование. Nr. 2, (67), Иркутск, 2023, с. 18-48. / Hobta, Alexandr. *Stroitelstvo vtorogo puti na krugobaikaliskom uciastke zabaikaliskoj zeleznoj dorogi.* V: Irkutskij Gosudarstvennyj Universitet Putej Soobsenija. Naucinyj zurnal: Kulitura, Nauka, Obrazovanie. Nr. 2, (67), Irkutsk, 2023, p. 18-48.

8. Imagini cu viaductul din zona localității Sarse, Kama, construit de inginerii Pavel Șciusev și Otomar Maddison la înc. sec. XX. [online] [Accesat: 13.02.2024]. Disponibil pe internet la adresa: <https://59.ru/text/entertainment/2021/09/11/70128095/?imageView=ivRecord>

9. ANA. Fond, R-2987, inv. 1, d. 33, f. 1.

10. Патон, Е.О.; Клех, Е.А.; Дятлов, А.В. *Опытное исследование соединений элементов деревянных конструкций*, Репр. воспр. изд. 1931 г., Москва, 2023, 72 с. / Paton, E.O.; Kleh, E.A.; Djatlov, A.V. *Opytnoe issledovanie soedinenij elementov derevjannyh konstrukzij*, Repr. vospr. izd. 1931 g., Moscova, 2023, 72 s.

11. *Автобиография доктора технических наук профессора П.В. Щусева*, Muzeul Național de Istorie a Moldovei (MNIM), FA-8403-20 (1,2,3). / *Avtobiografija doktora tehničkih nauk professora P.V. Șciuseva*, Muzeul Național de Istorie a Moldovei (MNIM), FA-8403-20 (1,2,3).

12. Афанасьев, К.Н.; А.В. Щусев, *Мастера архитектуры*. Москва, 1978 г., 191 с. / Afanasiev, K.N.; A.V. Șciusev, *Mastera arhitektury*. Moskva, 1978 g., 191 s.

13. Щусев, Павел Викторович. *Мосты и их архитектура*, Москва, 1953 г., 360 с. / Șciusev, Pavel Victorovic. *Mosty i ih arhitektura*, Moscova, 1953 g., 360 s.

14. Щусев, Павел Викторович. *Москворецкие мосты*. В: „Архитектура СССР”, Москва, 1933, nr. 3, с. 40-48. / Șciusev, Pavel Victorovic. *Moskvoretzkie mosty*. В: „Arhitektura SSSR”, Moscova, 1933, nr. 3, s. 40-48.

15. Щусев, Павел Викторович. *Мост и город*, В: „Архитектура СССР”, Москва, 1934, nr. 2, с. 26-37. / Șciusev, Pavel Victorovic. *Most i gorod*, V: „Arhitektura SSSR”, Moscova, 1934, nr. 2, s. 26-37.

16. Щусев, Павел Викторович. *Новые Московские мосты*. В: „Архитектура СССР”, Москва, 1936, nr. 8, с. 43-51. / Șciusev, Pavel Victorovic. *Novye Moskovskie mosty*. В: „Arhitektura SSSR”, Moscova, 1936, nr. 8, s. 43-51.

17. Gangal, Boris; Nesterov, Tamara; Râbalco, Eugenia; Starostenco, Petru; Gargoniță, Rita; Nazarov, Alexandru. *Centrul istoric al Chișinăului la începutul secolului al XXI-lea. Repertoriul monumentelor de arhitectură*, Chișinău, 2010, 568 p.

18. ANA. Fond, R-2821, inv. 1, d. 100, f. 2.

19. Щусев, Павел Викторович. *Страницы из жизни академика А.В. Щусева*, Москва, 2011, 360 с. / Șciusev, Pavel Victorovic. *Stranitzы iz zyzni akademika A.V. Șciuseva*, Moscova, 2011, 360 s.

20. ANA. F. 2821, inv. 1, d. 99, f. 8.

21. Povestca, Anatolie. *Alexei Șciusev (re)văzut prin prisma talentului de arhitect și artist plastic*. În: Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine, Iași–Chișinău–Lviv, 26-27 septembrie 2023, Conferința științifică internațională, ediția a VIII-a, p. 216-232.

22. Ostopov, Alina. *Planul de Reconstrucție a Chișinăului prin prisma corespondenței arhitectului-academician Alexei V. Șciusev*. În: Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine, Iași–Chișinău–Lviv, 26-27 septembrie 2023, Conferința științifică internațională, ediția a VIII-a, p. 233-250.

23. Постановления Центрального Комитета КПСС и Совета Министров СССР, nr. 1871 от 4 ноября 1955 г., „Об устранении излишества в проектировании и строительстве”. В: „Правда” 10. 11. 1955, nr. 314. / Postanovlenija Tzentralinogo Komiteta KPSS i Sovieta Ministrov SSSR, nr. 1871 ot 4 nojabrja 1955 g., „Ob ustranenii izlisestve v proektirovanii i stroitelistve”. В: „Pravda” 10.11.1955, nr. 314.

24. Nesterov, Tamara. *Arhitectul David Palatnic „personalitate larg cunoscută într-un mediu restrâns”*. (1913–1986). În: Revista de Etnologie și Culturologie, vol. XV, p. 39-45, Chișinău, 2014.

TANGO MARGARETA PENTRU FLAUT, CLARINET ȘI PIAN DE C. RUSNAC – ASPECTE CARACTERISTICE DE LIMBAJ, STRUCTURĂ ȘI INTERPRETARE

Radu CAZAC

Doctorand al Școlii doctorale *Studiul Artelor și Culturologie*, Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice. Specialitatea 653.01 Muzicologie (creație).

A publicat articole în diverse reviste de specialitate naționale.

Domeniul de preocupare: interpretare instrumentală-clarinet.

Tango Margareta pentru flaut, clarinet și pian de C. Rusnac – aspecte caracteristice de limbaj, structură și interpretare

Rezumat. În prezentul articol, autorul își propune spre analiză elementele caracteristice de limbaj și structură a creației *Tango Margareta* pentru flaut, clarinet și pian de C. Rusnac. Totodată, drept scop constă și elucidarea celor mai importante aspecte interpretative în vederea determinării gradului de complexitate, dar și codificării ideii muzicale esențiale. Importanța lucrărilor în muzica pentru clarinet din Republica Moldova: repertoriul componistic pentru clarinet este unul destul de vast și divers din punct de vedere genuistic – fantezii, sonate, trio-uri etc, dar și componență instrumentală – clarinet, vioară și pian; clarinet, flaut și pian; clarinet, tubă și pian ș.a. Astfel, *Tango Margareta* demonstrează că genul de tango poate fi adaptat într-un limbaj componistic modern, cu influențe folclorice și modalism specific muzicii est-europene. Deși acest dans este mai rar utilizat, totuși vedem că, specificul stilistic permite ca imaginația compozitorului să exploreze diverse formule ritmice îmbinate cu intonații folclorice sau timbrul suprapus cu armonii și moduri populare etc. Cert este că atât genul, cât și componența instrumentală redau perfect imaginea tipică de dans argentinian prin prisma nuanțelor și influențelor folclorice autentice.

Cuvinte-cheie: gen, limbaj, tango, tehnici interpretative, influență folclorică.

Tango Margareta for flute, clarinet and piano by C. Rusnac – characteristic aspects of language, structure and interpretation

Abstract. In this article, the author proposes to analyze the characteristic elements of language and structure of the creation *Tango Margareta* for flute, clarinet and piano by C. Rusnac. At the same time, the aim is also to elucidate the most important interpretative aspects in order to determine the degree of complexity but also to codify the essential musical idea. The importance of the works in music for clarinet from the Republic of Moldova: the compositional repertoire for clarinet is quite vast and diverse in terms of genre – fantasies, sonatas, trios, etc., but also instrumental composition – clarinet, violin and piano; clarinet, flute and piano; clarinet, tuba and piano, etc. Thus, *Tango Margareta* demonstrates that the tango genre can be adapted into a modern compositional language, with folkloric influences and modalism specific to Eastern European music. Although this dance is less frequently used, we still see that the stylistic specificity allows the composer's imagination to explore various rhythmic formulas combined with folkloric intonations, or the timbre superimposed with folk harmonies and modes, etc. What is certain is that both the genre and the instrumental composition perfectly reproduce the typical image of Argentine dance through the prism of authentic folkloric nuances and influences.

Keywords: genre, language, tango, interpretive techniques, folkloric influence.

Tango Margareta pentru flaut, clarinet și pian de C. Rusnac, reprezintă o piesă instrumental-camerală din repertoriul solistic pentru clarinet. Ca gen, D. Bughici afirmă că *tango* este „dans latino-american de origine populară, cunoscut în mai multe variante, și care, la începutul secolului XX, a fost răspândit în toată lumea. Există tipurile de tango *Habanera* și *Milonga*, primul de origine cubaneză, și celălalt din Buenos Aires. Tipul de tango *Habanera* are ritmul sincopat în primii doi timpi, măsura specifică fiind 2/4 sau 4/8, dar, în același timp, are un caracter mai intim, mai liniștit, melodos, în timp ce tango spaniol (apropiat categoriei de dansuri flamenco, ca și cel argentinian) este mai temperamental, dinamic și se desfășoară într-un tempo mai incisiv. Tango a fost introdus în multe lucrări instrumentale și orchestrale culte ale compozitorilor Isac Albeniz, Igor Stravinski, Paul Hindermith, Pascal Bentoiu etc.” [1, p. 342].

Conform succedării compartimentelor, forma lucrării coincide cu cea tripartită cu secțiunile ABA₁ și Coda. Totodată, deși contrastul tematic aproape că lipsește, piesa ar putea fi încadrată într-o structură monopartită cu variații interioare. În cele ce urmează, vom opta pentru prima variantă a formei atribuite, pentru a realiza analiza muzicologică.

Tango debutează cu introducere solistică în partida pianului în do minor. Este de menționat că în ulterioarele exemple muzicale partida pianului lipsește din partitură (în așa format a fost preluată), totuși în textul nostru, partida pianului va fi menționată pentru că pianul face parte din rândul instrumentelor pentru care a fost scrisă această lucrare de către compozitor. Linia melodică a pianului ne familiarizează de fapt cu tema de bază a piesei. Structurând concomitent o formulă ritmică specifică dansului spaniol. Ca și esență, rolul temei inițiale constă în crearea nucleului tematic al piesei, din care vor succeda motivele ulterioare ale materialului sonor.

În continuare, tema propriu-zisă este expusă într-un caracter nostalgic, melancolic și foarte expresiv în partida flautului, fiind preluată și de clarinet. Într-o manieră succesivă amintind de tehnica imitației (Fig. 1).

Fig. 1. *Tango Margareta*, C. Rusnac. Tema de bază

Dezvoltarea materialului tematic la scurt timp este în do major, iar ambii actanți interpretează pasaje cu diverse formule ritmice în ambele direcții și pe intervale paralele. Acest procedeu contribuie la efectul sonor de redare intensității și amplificare. Ca și tehnică de execuție, acest fragment presupune grijă și acuratețe în interpretarea intervalurilor la unison și, totodată, necesită o atenție sporită la omogenizarea timbrului (Fig. 2).

Fig. 2. *Tango Margareta*, C. Rusnac. Compartimentul Dezvoltare

După o scurtă punte, se finalizează partea A într-un caracter de dans mai pronunțat și dinamic în toate partidele instrumentale. Pianul susține soliștii prin pulsația ritmică a dansului, iar soliștii în tonalitatea Si minor redau tematismul muzical cu o tentă argentiniană, intonații lamentoase și expresive. Tindem să evidențiem jocul cu diferite tonalități în scurt timp al formei, acest aspect, creează o imagine sonoră pestriță, care identifică onomatopeic schimbul de pași ai dansului sau figurile de dans, poziția partenerilor etc. (Fig. 3).

Fig. 3. *Tango Margareta*, C. Rusnac. Final partea A

Compartimentul B, prezintă un schimb de contrast puțin pronunțat și derivă din tematismul incipient continuând atmosfera încinsă.

Totuși, linia melodică în compartimentul dat ilustrează un caracter mai domol, mai intim și creează imagini sonore lirice. Pulsația rimitică din partida pianului decade și intervine un acompaniament calm. Soliștii, la rândul lor, expun linia melodică într-o manieră domoală, lirică, melancolică (Fig. 4).

Fig. 4. *Tango Margareta*, C. Rusnac. Compartimentul B

La scurt timp, ritmul tango-ului revine în drepturi și caracterul specific domină din nou. Tema este redată în partida clarinetului, continuând lirismul anterior, iar flautul completează materialul cu diferite intonații isonice și pasaje. Din punct de vedere tehnic, acest principiu presupune dozarea intensității de execuție a completărilor la flaut pentru a nu depăși sonoritatea solistului, iar clarinetul tinde a trasa materialul sonor cu o maximă expresivitate, interpretând frazele agil (Fig. 5).

Fig. 5. *Tango Margareta*, C. Rusnac. Tema compartimentului B

Apoi, soliștii se schimbă cu locul, tema fiind preluată de flaut, iar clarinetul susține atmosfera prin replici. În fragmentul de mai sus, cât și aici, din punct de vedere tehnic interpretativ, soliștii trebuie să țină cont de distribuirea volumului în așa mod, încât să nu se evidențieze prea mult, adică să fie clar linia solistului, iar celălalt să completeze ușor la nuanțe dinamice *p* (Fig. 6).

Fig. 6. *Tango Margareta*, C. Rusnac. O variantă a temei compartimentului B

Menționăm că întregul compartiment B se bazează pe principiul varieri tematice, lucrul cu materialul sonor este divers, fie expus în diferite tonalități ceea ce îi conferă colorit intens, fie prin varieri intonaționale și de virtuozitate cu diferite formule ritmice, pasaje fluente, acest aspect contribuie la diversitate și evitarea monotoniei sau repetării exacte, dar și ilustrarea indirectă a schimbului de pași ai dansului. Încă o trăsătură specifică este expunerea la unison sau intervalică, astfel marcând intensitatea expresivității sonore (Fig. 7).

Fig. 7. *Tango Margareta*, C. Rusnac. O altă variantă a temei compartimentului B

Repriza piesei este una variată, iar temele constituante suferă schimbări esențiale, din tematismul incipient s-a păstrat doar unele intonații, formulele ritmice, caracterul și expresivitatea debutantă (Fig. 8).

Fig. 8. *Tango Margareta*, C. Rusnac. Repriza

Coda întregii lucrări reprezintă finalul dinamic al dansului, toată energia acumulată se revărsă în încheierea dansului *agitato*, în registrul acut, cu *marcato*, *glisando*, în unison ceea

ce intensifică sonoritatea și accentuează caracterul fastuos, energic și temperamental (Fig. 9).

Fig. 9. Tango Margareta, C. Rusnac. Coda

Concluzii. Această lucrare este una impresionantă prin intonațiile și ritmul specific dansului argentinian *tango*. Ca și arhitectonică, compozitorul utilizează forma tripartită în care se succed compartimentele ABA_1 și Codă. La nivel de macrostructură, putem atribui piesei forma monopartită cu episoade interioare care se bazează pe principiul varierii, iar contrastul tematic aproape că lipsește. Din punct de vedere interpretativ sunt impuse unele dificultăți de emiterie a sunetului, de respirație continuă, trăsături specifice de interpretare și manieră improvizatorică împresurată de multiplele pasaje. Cel mai incomod aspect interpretativ ar fi cel de a ansambla și contopi partida flautului cu cea a clarinetului, pentru că, în mare parte, liniile lor melodice, chiar și pasajele fluente sunt în unison sau intervale paralele, astfel, aceasta prezintă o dificultate pentru interpreți. Cu toate aceste aspecte, lucrarea rămâne a fi atractivă, neobișnuită, autentică și reprezentativă pentru compozitorul C. Rusnac.

Din punct de vedere interpretativ, lucrarea prezintă multiple provocări pentru clarinetist. Articularea și frazarea presupune o combinație între accente marcate și linii melodice fluide. Clarinetistul trebuie să alterneze între atacuri precise (staccato, marcato) și fraze lungi, canta-

bile. Frazele lungi, în special în registrul mediu acut, necesită o bună gestionare a aerului și o tehnică de *legato* bine dezvoltată.

Deoarece flautul și clarinetul au registre apropiate în această lucrare, este esențial ca interpretul să mențină un echilibru dinamic și să evite acoperirea sonoră a partenerului. Elementele ritmice specifice tango-ului (sincopa, accentele puternice pe timpi slabi) impun o flexibilitate ritmică, dar și o interpretare expresivă, bazată pe frazare liberă.

Constantin Rusnac este un compozitor puternic influențat de folclorul moldovenesc, iar această influență se regăsește și în *Tango Margareta*, deși genul de bază este tangoul argentinian.

- *Melodie modală*: deși piesa este scrisă într-un stil modern, unele pasaje reflectă utilizarea modurilor mixolidic și doric, caracteristice folclorului românesc.

- *Ornamente specifice*: Clarinetul și flautul folosesc *gruppetto* și *glisando* care amintesc de doinele și horele tradiționale.

- *Alternarea dintre ritmurile regulate și sincopate*: chiar dacă piesa respectă tiparul de tango, anumite momente sugerează ritmuri specifice întâlnite în folclorul moldovenesc. Așa cum afirmă I. Suhomlin: „Muzica modală este o caracteristică a repertoriului instrumental din Republica Moldova, îmbinând modurile mixolidic și doric cu influențe armonice moderne [2, p. 102]. Această abordare modală conferă piesei un caracter distinct, îmbinând ritmurile tangoului cu specificul melodic-armonic moldovenesc.

Referințe bibliografice:

1. Bughici, D. *Dicționar de forme și genuri muzicale*. București: Editura muzicală, 1978, 370 p.
2. Ciobanu-Suhomlin, I. *Repertoriul general al creației muzicale din Republica Moldova (ultimele decenii ale secolului XX)*. Chișinău: Cartea Moldovei, 2006.

GEOPOLITICAL LANDMARKS OF THE ROMANIAN SPACE: SOME REMARKS ON THE CURRENT RELEVANCE OF THE CLASSICAL DISCOURSE

PhD. in History, professor at the Faculty of Social and Human Sciences of the “Lucian Blaga” University of Sibiu – Department of International Relations, Political Sciences and Security Studies.

Author of the volumes *Sibiul între medieval și modern*. Sibiu: Etape, 2000; *Etnie și conviețuire interetnică în sudul Transilvaniei. Experiența Țării Secașelor*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012; *Miercurea Sibiului. Monografie*. Sibiu: Astra Museum, 2016; *The Transnistrian Conflict Files*. Sibiu: Technomedia, 2017; *Transnistrian Bibliography*. Sibiu: Technomedia, 2019; *The Romanian Synology. Authors and Bibliographic Lists*. Sibiu: Technomedia, 2019. Principal editor of the volume Eugen Străuțiu, Steven D. Roper, William E. Crowther, Dareg Zabarrah-Chulak, Victor Juc, Robert E. Hamilton (Eds.), *The Armed Conflict of the Dniester. Three Decades Later*. Lausanne-Berlin-Bruxelles-Chennai-New York-Oxford: Peter Lang Publishing Group, 2023.

Eugen STRĂUȚIU

Geopolitical landmarks of the romanian space: some remarks on the current relevance of the classical discourse

Abstract. Classical Romanian geopolitics is presented as the sum of geopolitical works (volumes, magazines, atlases) published in interwar Romania and which mark a quantitative and qualitative peak during World War II. The authors, directly connected to significant Western geopolitical trends, put into practice the classical methodology (to which they corrected and added, depending on the national specifics) to identify and explain the European geopolitical motives of Greater Romania, but also to substantiate the directions of foreign policy and war strategies. After several decades of banning geopolitical discourse, with the overthrow of the regime in 1989, the necessity and fashion of geopolitics returned to Romania. In this context, it becomes a necessary and useful exercise to compare the premises of our classical geopolitics with the contemporary ones – to verify how much and how it remains valid. Our brief observations conclude that most of the classic analyses, models, and scenarios remain valid, with some adjustments that do not affect the essence. These updates are mandatory due to the changing regional context (primarily the identity and capacity of neighboring states) and some border changes.

Keywords: Geopolitics, Romania geopolitical school, Romanian borders, Black Sea geopolitics, Danube geopolitics, Carpathian geopolitics.

Repere geopolitice ale spațiului românesc: câteva observații privind relevanța actuală a discursului clasic

Rezumat. Geopolitica clasică românească se prezintă ca suma lucrărilor geopolitice (volume, reviste, atlase) publicate în România interbelică și care marchează un apogeu cantitativ și calitativ în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. Autorii, conectați direct la tendințele geopolitice semnificative occidentale, au pus în practică metodologia clasică (la care au corectat și adăugat, în funcție de specificul național) pentru a identifica și explica rațiunile geopolitice europene ale României Mari, dar și pentru a fundamenta direcțiile politicii externe și strategiile de război. După câteva decenii de interzicere a discursului geopolitic, odată cu răsturnarea regimului în 1989, necesitatea și moda geopoliticii au revenit în România. În acest context, devine un exercițiu necesar și util să comparăm premisele geopoliticii noastre clasice cu cele contemporane – să verificăm cât și cum rămâne valabilă. Scurtele noastre observații concluzionează că majoritatea analizelor, modelelor și scenariilor clasice rămân valabile, cu unele ajustări care nu afectează esența. Aceste actualizări sunt obligatorii din cauza contextului regional în schimbare (în primul rând identitatea și capacitatea statelor învecinate) și a unor modificări de frontieră.

Cuvinte-cheie: Geopolitică, școala geopolitică românească, frontierele românești, geopolitica Mării Negre, geopolitica Dunării, geopolitica Carpaților.

Introduction. Romanian geopolitical research, starting with the international recognition of the Great Union and ending with the end of World War II, explained and justified the Romanian nation's right to a strong state in southeastern Europe, using the paradigms and language of Western geopolitics (German, French and English with priority) – which they adapted and enriched with original language and theories.

After the end of the communist regime, which prohibited further research and even access to previous editorial production, Romanian geopolitics was systematically recovered. We are witnessing the re-publication of classic works, the updating of old theories, and their completion following the new realities of borders, neighboring states, regional conflicts, and international organizations in which Romania evolves. Universities include massive geopolitics courses, publishing houses offer profile series, specialized magazines appear, and we can count impressive numbers of authors (Romanian and foreign) and works (originals and translations).

Our research aims to identify and assess the major themes that classical Romanian geopolitics launched, to assess how useful they are for understanding the deep purposes of the Romanian state and for its orientation in the regional and global future. We will review, with priority, the issues of Romania's geopolitical position (with an emphasis on Romania's evolution to the main geopolitical axes); the specificity of the state's form and extent; the geopolitical role of the Carpathians, the Danube, and the Black Sea; the problem of Bessarabia; the geopolitical role of demography and infrastructure.

In conclusion, we will outline estimative (qualitative) relationships between what remains valid and what is theoretically outdated, what is useful and what has become useless to political decision-makers – and what are the needs of Romanian geopolitical research in the near and medium term.

Our research methodology will primarily employ document analysis. Many of the articles

and commentaries of the classics of Romanian geopolitics now have document value, being also founders of subsequent theories and currents of thought; in addition, we will comment on maps and sketches published in the classical era. Furthermore, we will operate with comparative analysis (where different authors approach the same subject) and with case study (where we research in detail a specific subject addressed in our sources).

Romanian geopolitical position. The theme of the geopolitical position of the Romanian state was approached through applications to the theory of the Swede Rudolf Kjellen (*The State as a Life Form*, 1916), which makes a clear distinction between geopolitical position and geographical position, according to the theorem “We are neighbors not only with our immediate geographical neighbors but also with those few Great Powers that constitute a kind of ,aristocracy in the world of states’.” [1, p. 65] Or, in another formulation, the geopolitical position of a state is defined as its position on the map “in relation to the points or regions of friction of great politics.” [1, p. 64-65]

Starting from this, Ion Conea, in the work *O poziție geopolitică* (published in “Geopolitica și Geoistoria. Revistă Română pentru Sudetul European”, 1944), identifies the following defining characteristic of Romania's geopolitical position: “The first line in outlining the geopolitical position of the Romanian state is this: Romania is part of an area of very sensitive political friction, of a vast buffer territory: on the Ponto-Baltic isthmus, namely the alignment made up of Finland, the Baltic countries, Poland, the Czech Republic, Slovakia, Hungary, Romania, Bulgaria, Serbia, Albania, Greece, a territory known and defined in the specialized literature since the mid-20th century, as an area of political earthquakes.” [2, p. 13-14] Therefore, Romania's geopolitical position is the one “Zwischenlage” (“between them”), respectively between Western Europe – Germanic and Roman, industrial, and Eastern Europe – Slavic or Russian, agricultural. Romania's geopolitical

position derives its role as a geopolitical shock absorber: “Small states and buffer states fulfill, in the life and political map of the planet, the function of living shock absorbers between the Great Powers.” [1, p. 66]

Valuable clarifications regarding Romania’s geopolitical position are also made by Gheorghe Brătianu, in a university course taught at the University of Bucharest in the academic year 1941/1942. He speaks about the geostrategic role of the three defining geographical components of the Romanian space – the Carpathians, the Danube, and the Black Sea – in the following terms: “The occupied mountains and the closed sea strangle freedom and national life (...) The free sea and the mountains in our hands are for us not only vital space, but vital conditions, they are the very elements of our existence.” [3, p. 30] Elsewhere, the author emphasizes that in the proximity of the national space, there are two other key geopolitical positions, which Romania must necessarily include in its strategic calculations. First, the Bosphorus-Dardanelles strait system, because “navigation in the Bosphorus and the Dardanelles is the natural extension of that of the great river that puts Central Europe in communication with the Pontic basin” (the Danube).” [4, p. 46]. History confirms geography, because „from the Crimean War to the Balkan conflicts and the great world confragments of our century, the issue of the Straits places the Pontic basin at the center of events.” [5, p. 98] Secondly, an essential landmark for Romanian geopolitics (and the Black Sea in general) is Crimea, as an outpost over the entire maritime complex of the Black Sea: “through its natural harbors, through its fortresses from the most ancient times, through the advanced maritime bastion it represents in the Black Sea, it is obviously a dominant position, for the entire maritime complex here. Whoever has Crimea can dominate the Black Sea. Whoever does not have it, does not dominate it. It is obvious”. [5, p. 108]

Regarding Romania’s geopolitical position on the East-West European axis, in the *Cuvânt înainte* to the first issue of the magazine “Geopolitica și Geoistoria” (1941), Brătianu analyzes

as follows: “We are what Nicolae Iorga called: a state of European necessity. Perched on the Carpathian fortress and watching over the Danube Mouths, guarding here in the name and interest of the whole of Europe behind it, and even further, it is said that our Romania lives and speaks here not only for itself. Our state is therefore in the attention of the East and the West, the North and the South alike, and at all times. It holds, as has been said, a key position, and this attention of another for you can be care and sympathy, it can be protection, but it can also be appetite or danger. A state with such a situation in which the winds and waves follow you everywhere is the first to know this situation, to be permanently aware of everything, good and bad, that is hidden in it. All members of this state, and primarily its ruling class, must always have their minds focused on them.” [6, p. 3]

Fig. 1. *Geopolitical axes of interest for Romania – Seişanu, Romulus. Romania. Historical, Geopolitical, Ethnographic and Economic Atlas, Bucureşti: Universul, 1936 (cover)*

A complementary analysis of our geopolitical position, in geopolitical terminology, is offered by the geographer Simion Mehedinți. This refers to Romania’s location as the edge

of Europe on the Baltic-Black Sea axis. (*Das rumänische Volk in der Welt. Die geopolitische Lage Rumäniens*, in “Zeitschrift für Geopolitik”, 1938): “The area of the Ponto-Baltic isthmus is, for the world of Western states, of great importance. From a geological, morphological, climatic, hydrographic, biogeographical, ethnographic, anthropogeographical, and geopolitical point of view, the Baltic countries with Poland and Romania together constitute the border of Europe in front of the ‘Great Siberia’. Especially the Romanians, with their origin, language, and culture, who have their origin towards the Mediterranean, they – appear as a border people par excellence, just as the Carpathians are a bastion of Europe.” [7, p. 304-305]

If Simion Mehedinți deepens Romania’s role on the north-south geopolitical axis, Virgil Tempeanu (*Die geopolitische Lage Rumäniens und Deutschland*, which appeared in 1937 in Bucharest) focuses on the geopolitical axis East– West. Starting from the idea of Romania as a country at the crossroads between West and East, Tempeanu suggests that the orientation of Romanian policy must be towards the West, towards Germany. After all, Romania as a “transition country” is seen by the Bolsheviks as a gateway to the West. Symmetrically, Westerners see Romania as a gateway to the East, which means that “both the powers of the West and those of the East want to ensure their influence over this important land.” [8, p. 116]

A brief analytical recapitulation of previous research convinces us that the assessments of interwar authors regarding the geopolitical position of the Romanian state remain intact today, even if certain border changes (the loss of Bessarabia, northern Bukovina, and the Quadrilater) have modified its capacity.

The most obvious proof is the regional project “Trimarium”, analyzed in a geopolitical paradigm by Radu Baltașiu in 2018. (*Reunificarea României. Elemente de infrastructură geopolitică*).

“Trimarium” is an initiative of Poland and Croatia, joined by 10 more states in 2016 (Austria, Bulgaria, the Baltic states, the Czech Re-

Fig. 2. The Vistula-San-Prut Corridor – Vasilache, Silviu. *Dacă-i ordin, cu plăcere* [online] [Accesat: 07.04.2025] Disponibil pe Internet la adresa: <https://www.faramogul.ro/daca-i-ordin-cu-placere-sa-fie-si-calea-navigabila-marea-neagra-marea-baltica-ca-de-zona-metropolitana-galati-braila-ne-am-plitisit-asteptand-o/>

public, Slovakia and Slovenia). “Although not everyone explicitly recognizes it, the function of the Initiative is to ensure the security of the Ponto-Baltic limes through, of course, economic interconnection. This initiative, more than others, highlights the national component of collective security and must therefore be read in this key: it is not an abstract concept, it is conceived between countries about a clear danger, it is about the security that the national policies of some states in the center of the EU cannot ensure for the states on the edge of the EU.” [9, p. 17]

The current war between Ukraine and the Russian Federation (with Ukraine representing Western interests) should not mislead us: Romania remains on the edge of the Western world, with the Slavic world functioning to the east, which will easily reconstitute itself after the recent war episode. In the long term, Romania remains “of European necessity”, in a formula more similar to Poland than to Ukraine.

The shape and extent of the state. The geopolitical theory that justifies the superiority of the round shape of the national territory is based on the observations of German geopoliticians, who considered this shape to be ideal, the circle having the largest surface area to the length of its circumference; therefore, a large territory can be protected by borders of minimal extent. The two criteria can be complemented (or not) by the third, which emphasizes the ideal of the central position of the state Capital city.

As he concludes Mihai David (*Considerații geopolitice asupra Statului român*, 1939), in terms of the shape of the territory, Romania would be very close to a perfect shape: the elliptical one. Romania is one of the best-balanced countries in terms of borders, “because it shows us the smallest number of kilometers of border, compared to the surface they cover” (most of them being natural borders). [10, p. 305] Consequently, the ratio between the length of the border and the area to be defended is optimal. Romania’s interwar borders measured 3,400 kilometers, which shows that one kilometer of border defends 100 km² of surface. The shortness of the borders compensates for the relatively low population density. Secondly, it was relevant that most of the borders are natural. The natural border was located on two rivers: 621 km on the Danube and 925 km on the Dniester (we recall that this is the interwar period). The Black Sea coastline was 454 km. To this must be added the 160 km on the mountains. So out of the total of 3400 km, 2160 km represented natural borders.

According to the criterion of the appearance of the land, Romania appears as a fortress (the same metaphor used by Mircea Vulcănescu, often taken over by Romanian geopoliticians): “The land of Romania appears as an enormous natural fortress with strong walls formed by mountain ranges, which protrude outward in rocky waves.” [11, p. 106]

If the criteria of the form of the Romanian state have been studied in detail by geopoliticians, those of content have barely been introduced. The density and structure of the population are part of the geopolitical characteristics

of content, and the topic was addressed by Sabin Manuilă (*Studiu etnografic asupra populației României*, 1940). This refers to the ethnic aspect of cities, in terms of “inner borders” versus “outer borders.” Cities at that time had an extremely heterogeneous character from an ethnic point of view, with the Romanian population being concentrated predominantly in villages. Sabin Manuilă formulates the hypothesis that the ethnic elements in the villages will influence the ethnic character of the cities of the future: “What naturally determines the ethnic structure of the cities in future generations is the ethnic nature of the population around these cities. It is therefore natural to investigate with the greatest attention the ethnographic situation of the villages, to be able to mathematically predict the ethnic structure of the future cities.” [12, p. 190]

What remains today of our interwar geopolitics acquisitions regarding the form, extent, and content of the state?

Although territories were lost and, consequently, borders were modified, in principle the essential data are similar. The roughly elliptical shape of the state, with easily defensible borders, is maintained. The Prut replaced the Dniester in the east, still a natural border, although easier to penetrate with classical military means. The lack of the Quadrilateral makes Dobrogea more vulnerable from the south, but recent military technologies partially compensate for this. If we were to redo Mihai David’s calculations regarding the percentage of natural borders, today we see that of the total of 3,149.9 km., two-thirds (2,064.4 km.) are established on the Danube, Prut, and Tisa rivers or follow the Black Sea coastline, while one-third (1,085.5 km) represents the land border. Natural borders predominate abundantly, and the easily defensible state characteristic is maintained.

The issue of the central position of the Capital has been brought up several times, but almost exclusively by analysts. Alba Iulia and Sibiu are on the shortlist.

As for the demographic support of the Romanian state, the processes foreseen by Sa-

bin Manuilă were fulfilled with the industrialization of Romania: the Romanian population from the villages settled in huge percentages in the cities, changing the urban landscape in their favor. At the same time, most of the Jewish and Saxon inhabitants left for Israel and Germany. Today, except in the Harghita-Covasna region, the Romanian majority is a reality everywhere.

Interesting is the recent tendency of Romanian analysts to insist on another factor of geopolitical content of the state: infrastructure. The density, quality, and uniform distribution of transport routes and energy networks are emphasized by Radu Baltașiu (in the mentioned work) because infrastructure has a double function: the circulation of goods and the unification of spaces. Because it is part of dynamic density (in Emile Durkheim's formulation [13, p. 132]), the intensity of contacts between individuals, more precisely between jobs.

The importance of the geopolitical landmarks of the Romanian space. The role of the Carpathians. Vintilă Mihăilescu (*Unitatea pământului și poporului românesc*, 1943), shows that Romania "is Carpathian because it was born and evolved through the Carpathians and thanks to the Carpathians and is Romanian because it is inhabited over most of its extent by Romanian unanimity or majority." [14, p. 80] Therefore, geography does not act decisively, but on the contrary, the human factor adds unity to the geographical factor.

Starting from the geopolitical function of the Carpathians, Transylvania appears as a "core", "heart of the country", "vital centerpiece" („Kernland" in Rudolf Kjellén's terminology), "hearth" (central place), and "geopolitical hotbed". In Ion Conea's formulation (*Transilvania – inimă a pământului și statului românesc*, 1941, "In yesterday's Hungary it played the role of a peripheral piece, while in today's Romania, Transylvania has returned to what we must call its human destiny of all time: to be a central, vital piece (...) a 'Horststaat' (Henning, in his geopolitics, gives it as an example of such), therefore as a starting point,

as a geopolitical kernel destined to bear fruit and to outline around itself a state formation, natural and viable. (...) The error of the Hungarian geopolitical perspective comes from the fact that they, the Hungarians, see in the Carpathians a predestined natural border (between us and them), while we see in the Carpathians what the German geographer H. Grothe saw as early as 1906: a backbone of the land and the people – and, therefore, of the Romanian state (...)." [15, p. 28]

The role of the Danube. In the 1941 article entitled *Hotarul românesc dunărean*, the geographer N. Al. Rădulescu considered that the Danube fulfills a threefold role. *First*: Navigation artery, known since Antiquity and resumed with intensity at the beginning of the modern era. *Second*: Border, because it separates Balkan Europe from Central-Eastern Europe (to which Romania also belongs): "Everything is in contrast between the two great divisions: the more mountainous relief, the predominance of the Tertiary, the reduced percentage of loess, the pre-Mediterranean climate, as well as the flora and fauna (main of the Balkan Peninsula) while in Central Europe there are diversified relief forms, with a high percentage of plains, the predominance of the Quaternary, rich loess layers, a continental climate of the Danubian and Polish type". *Third*: Political polarization of the Romanian state, as free navigation at the mouths of the Danube was guaranteed by a strong Romania, the only state interested in free navigation on the Danube. This polarization is based on the role of the Danube as an ethnic entity, as it has demonstrated in all historical eras: "If for the mentioned states the Danube became a border, it remained permanently an axis, from an ethnic point of view. It was in turn in the middle of the area inhabited by Thracians, Thracian-Romans, and later Romanians as a connecting element, as a link of unity. It has the same character today: from the entrance to Banat to the mouth, the population on one bank and the other, which subconsciously still preserves the traces of the pagan division of the

ancient Thracians, which caresses its waves with its gaze and creates its legends, is the same: the Romanian population.” [16, p. 3-7]

The role of the Black Sea. Simion Mehedinți (*Legăturile noastre cu Dunărea și Marea*, 1938) notes that the process of forming the Romanian state is also due to the Danube, for “the eras of enlightenment of the people of the Carpathians and the surrounding region were those when the eastern sea happened to be free and shared in all the fruits of Mediterranean civilization.” [17, p. 18]

In a similar sense, Gheorghe I. Brătianu (*Chestiunea Mării Negre. Curs 1941–1942*, 1941), demonstrates that the state of Moldova emerged from the need to organize the “road to the sea”: “the road to the sea required a state order here and this was accomplished by the Romanian people.” [3, p. 28]

The Bessarabian Problem. Romanian Bessarabia is justified and defended, from a geopolitical point of view, by the essential role of the Dniester. Simion Mehedinți (*Frunteria României spre răsărit*, in “Revista Fundațiilor Regale”, 1941) observes how, since antiquity, the Dniester has been configured as the eastern border of Europe, for the eastern edge of Dacia has been since antiquity the border of Europe towards Asia, as demonstrated by the row of fortified cities along the Dniester – which represent the most advanced line of European burghers facing the nomads of Asia. “Since the 17th century, Duca, the Voivode of Moldavia, ruled that region. The fords or drawbridges over the Dniester were guarded by Moldavian soldiers. From the Transnistrian villages and towns, the ‘pârcălabs’ and ‘zapciis’ watched over the collection of taxes for the treasury in Iași; judgments were made at the ‘divan’ in Iași, and the Voivode had even built a palace for himself near the Bug. If the demographic, ethnographic, and political process had continued as it was, the country of Moldavia would have become twice as large as during its military peak, under Ștefan cel Mare.” [18, p. 250-273]

As a partial conclusion, it is necessary to note that the analyses regarding the importance of the Carpathians, Transylvania, the Danube, and the Black Sea for the past, present, and future of the Romanian state remain unchanged.

Two discussions can be started, however. South of the Danube, in both Bulgaria and Serbia, the proportion of the Romanian population was dramatically reduced during the communist years and afterward, significantly diminishing its function as the “axis of the Romanian people”. As for the role of the Dniester, to which the Bessarabia issue is fundamentally linked, it was transferred to the Prut River, without the new border being supported by the same geographical, ethnic, and cultural differences of the two banks. Today, the Dniester is the border of Romanianness from the historical, cultural, and spiritual points of view, and it provokes the reunification of the two Romanian states.

Some conclusions. The main conclusion of our brief observations is that most of the classical geopolitical analyses, models, and scenarios remain valid, with some adjustments that do not affect the essence. These updates are mandatory due to the change in the regional context (primarily the identity and capacity of neighboring states) and some border changes. And yet, the essential analyses regarding Romania’s position as a state of European necessity and the geopolitical value of our national and state landmarks (the Carpathians, the Danube, the Black Sea) remain intact.

The relevance of classical Romanian geopolitics (in which we summarize the period between the two world wars and the years of World War II, until the beginning of 1944) is imposed both by the validity of theoretical systems and by their capacity to suggest (or even oblige) policies.

Some things have changed. The nation as a state-generating factor matters less and less, but it still matters fundamentally, and this still becomes essential during armed conflicts. The neighbors are no longer the same, the Bolshevik colossus is no longer Bolshevik and is further

away, and we share our differences and common interests with smaller states, from the position of members of alliances that matter. Wars no longer resemble the era of classical Romanian geopolitical thinking: the technologies are different, and the non-military components are increasingly more important. But wars happen, including at our borders, and require preventive measures and the most realistic geostrategic and tactical plans, maximizing the chances of success.

And for these reasons, recovering, reinterpreting, and updating our classical systems of geopolitical theory remains essential.

Bibliographic references:

1. Conea, Ion. *O poziție geopolitică [A geopolitical position]*. În: „Geopolitica și Geoistoria. Revista Română pentru Sudestul European”, vol. III, no. 1, Martie-Aprilie 1944.
2. Ronay, André. *Biographie de frontières politiques du Centre-Est européen [Biography of Central-Eastern European political boundaries]*. Budapest: Édition de l'Institut des sciences politiques de la Société honoroise de statistique, 1936.
3. Brătianu, Gheorghe. *Chestiunea Mării Negre. Curs 1941–1942 [The Black Sea Question. Course 1941–1942]*. București: Ioan Vernescu, 1941.
4. Brătianu, Gheorghe. *Basarabia – drepturi naționale și istorice [Bessarabia – national and historical rights]*. București: Semne, 1995.
5. Brătianu, Gheorghe. *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană [The Black Sea from its origins to the Ottoman conquest]*, vol. 1. București: Meridiane, 1988.
6. Brătianu, Gheorghe. *Cuvânt înainte [Foreword]*. În: „Geopolitica și Geoistoria. Revista Română pentru Sudestul European”, vol. I, no. 1, 1941.
7. Conea, Ion. *Recenzie la Simion Mehedinți, “Die geopolitische Lage Rumäniens” [Review of Simion Mehedinți, “The geopolitical position of Romania”]*. În: „Sociologie Românească”, vol. IV, no. 4-6, aprilie-iunie, 1939.
8. Conea, Ion. *Recenzie la Virgil Tempeanu, “Die geopolitische Lage Rumäniens und Deutschland” [Review of Virgil Tempeanu, “The geopolitical situation of Romania and Germany”]*. În: „Sociologie Românească”, vol. IV, no. 1-3, ianuarie-martie, 1939.
9. Baltașiu, Radu. *Reunificarea României. Elemente de infrastructură geopolitică [The Reunification of Romania. Elements of Geopolitical Infrastructure]*. În: „Sociologie Românească”, vol. XVI, no. 3-4, 2018.
10. Conea, Ion. *Recenzie la Mihai David, “Considerațiuni asupra Statului român” [Review of Mihai David, “Considerations on the Romanian State”]*. În: „Sociologie Românească”, vol. IV, no. 1-3, ianuarie-martie 1939.
11. David, Mihai. *Considerații geopolitice asupra Statului român*. În: „Geopolitica”. Coord. Emandi, Emil I.; Buzatu, Gh.; Cucu, Vasile S. Iași: Glasul Bucovinei, 1994.
12. Manuilă, Sabin. *Studiu etnografic asupra populației României*. În: „Geopolitica”. Coord. Emandi, Emil I.; Buzatu, Gh.; Cucu, Vasile S. Iași: Glasul Bucovinei, 1994.
13. Durkheim, Emile. *Sociologia. Regulele metodei sociologice [Sociology. The rules of the sociological method]*. București: Cultura Națională, 1924.
14. Mihăilescu, Vintilă. *Unitatea pământului și poporului românesc*. În: „Geopolitica”. Coord. Emandi, Emil I.; Buzatu, Gh.; Cucu, Vasile S. Iași: Glasul Bucovinei, 1994.
15. Conea, Ion. *Transilvania – inimă a pământului și statului românesc [Transylvania – heart of the Romanian land and state]*. În: „Geopolitica și Geoistoria. Revista Română pentru Sudestul European”, vol. I, no. 1, 1941.
16. Rădulescu, N. Al. *Hotarul românesc dunărean [The Romanian Danube border]*. În: „Revista Geografică Română”, vol. IV, no. 1, 1941.
17. Mehedinți, Simion. *Legăturile noastre cu Dunărea și Marea [Our connections with the Danube and the Sea]*. București: Institutul de Arte Grafice Marvan, 1938.
18. Mehedinți, Simion. *Frunteria României spre răsărit [Romania's eastern border]*. În: „Revista Fundațiilor Regale”, vol. VIII, no. 8-9, 1941.

THE COMMUNITY OF UKRAINIANS IN ROMANIA. THE CASE OF TÂRNOVA COMMUNE (ARAD COUNTY): IDENTITY ASPECTS, POLITICAL REPRESENTATION, LANGUAGE AND RELIGION. FIELD RESEARCH JULY 22-24, 2011

Profesor, doctor, Muzeul Satului Bănăţean Timișoara, România.

Domenii de preocupare: istorie, arheologie, etnografie, antropologie, istoria artei.

Cărți publicate: *Cultul cavalerilor danubieni – cu privire specială asupra provinciei Dacia*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca: Editura Mega, 2023; *Perpetuarea cultului Cavalerilor Danubieni în mitologia Peninsulei Balcanice. Perspective și ipoteze*, Cluj-Napoca: Editura Mega, 2023; *Icoana Ferestră. Meșterul iconar Nicoale Muneanu*, ediție bilingvă, Cluj-Napoca: Editura Mega, 2023; *Lapidarium – o abordare interdisciplinară a Cultului Cavalerilor Danubieni*, Cluj-Napoca: Editura Mega, 2024; *Ceramica de Jupânești. (I) Ceramica rituală*, Timișoara: Eurospampa, 2011; *Ceramica de Jupânești. (II) Vase de mare capacitate*, Timișoara: Eurostampa, 2013; *Ceramica de Jupânești (III). Ceramică de uz comun. Vase pentru provizii*, Timișoara: Eurostampa, 2014; *Ceramica de Jupânești (IV) Ceramică de uz comun. Vase pentru păstrarea și transportarea lichidelor*, Timișoara: Eurostampa, 2016.

Maria HADIJI

The Community of Ukrainians in Romania. The Case of Târnova Commune (Arad county): Identity Aspects, Political Representation, Language and Religion. Field Research July 22-24, 2011

Abstract. Ukrainians represent a large Slavic group in Romania, being the third largest ethnic minority group (according to the data provided by the censuses of 1992, 2002, 2011 and 2022) being settled in Maramureș, Bucovina, Banat and Dobrogea. The Ukrainian community in Banat, concentrated in a few villages in the area of Lugoj, Caransebes and Arad, was established especially between the years 1908–1918. Unlike other minority nationalities whose seniority on a foreign territory has barely reached a century, the Ukrainians have not managed to establish themselves in well-knit communities. Following a field study carried out by us between July 22-24, 2011, in Târnova commune (Arad county), representative in terms of the share of ethnic Ukrainians at the county level, the data obtained are included in this general picture, the community hence not being homogenous either in terms of language or in terms of religious affiliation or identity, and the last census carried out in 2022, records a drastic decrease in the number of ethnic Ukrainians (481), thus illustrating a not gratifying fact, in the given context.

Keywords: minority nationalities, Ukrainian community, ethnicity, identity.

Comunitatea ucrainenilor din România. Cazul comunei Târnova (județul Arad): aspecte identitare, reprezentare politică, limbă și religie. Cercetare de teren 22-24 iulie 2011

Rezumat. Ucrainenii reprezintă un mare grup slav în România, fiind al treilea grup minoritar etnic ca mărime (conform datelor furnizate de recensămintele din 1992, 2002, 2011 și 2022) fiind stabiliți în Maramureș, Bucovina, Banat și Dobrogea. Comunitatea ucraineană din Banat, concentrată în câteva sate din zona Lugojului, Caransebeșului și Aradului, s-a înființat mai ales între anii 1908–1918. Spre deosebire de alte naționalități minoritare a căror vechime pe un teritoriu străin abia a ajuns la un secol, ucrainenii nu au reușit să se stabilească în comunități bine încheiate. În urma unui studiu de teren realizat de noi în perioada 22-24 iulie 2011, în comuna Târnova (județul Arad), reprezentativă ca pondere a etnicilor ucraineni la nivel de județ, datele obținute sunt cuprinse în acest tablou general, comunitatea nefiind omogenă nici ca limbă, nici ca apartenență sau identitate religioasă, iar ultimul recensământ efectuat în 2022, înregistrează o scădere drastică a număr de etnici ucraineni (481), ilustrând astfel un fapt deloc îmbucurător, în contextul dat.

Cuvinte-cheie: naționalități minoritare, comunitate ucraineană, etnie, identitate.

The Ukrainian community in Romania.

The Ukrainians represent a large Slavic group in Romania, being the third largest ethnic minority group in Romania. They settled mainly in the north of the country – Maramureş and Bucovina, in Banat and Dobrogea [1]. From a historical point of view, Ukrainians in Romania come from three migratory waves. The first wave took place after 1798. In that year, the troops of the Zaporozhian Cossacks of hetman Ivan Mazepa, in alliance with the Swedish troops of Carol XII, were defeated by the Russian armies of Peter the Great in the Battle of Poltava. Following this great defeat, most of the Ukrainian Cossacks will spread towards Dobrogea and southern Moldavia. The second wave took place following the Russian persecutions on the part of Tsarina Catherine II. She liquidated the Zaporozhian armies by taking them into serfdom. Part of these troops migrated to Dobrogea, at that time a land of the Ottoman Empire [2, p. 77-78, 471]. Until the second half of the 19th century, groups of peasants from the southern regions of Ukraine went to Dobrogea to escape serfdom and conscription in the tsarist army - founding settlements, building churches and dealing especially with agriculture, fishing, hunting and raising animals. The third migratory wave of Ukrainians took place in the period 1828–1861. It was the period when many fugitives from serfdom from the tsarist Empire came to Romania, to escape Russian military service (recruitment). The fugitives who arrived in Dobrogea found a free land for fishing, hunting and agriculture [2, p. 77-78, 472].

Demographic data. According to the data provided by the censuses of 1992, 2002, 2011 and 2022, the situation of the Ukrainian population in Romania is presented as follows: if for the year 1992 the number of people who declared themselves of Ukrainian nationality was 65,746 [3], of which 41,000 were only from Dobrogea, according in the 2002 census, the total number of residents who declared themselves to be Ukrainian ethnic origin, existing throughout the country, was 61,098 people. In

percentage terms, Ukrainians in Romania represented about 0.3% of the country's population [4]. The next census, the one from 2011, showed the ethnic Ukrainian population as numbering 50,900 people, i.e. 0.3% of the total population, with Maramureş County ranking first, with 34,027 ethnic Ukrainians, followed by Suceava County: 8,506 (0.93%) Timiş County with 7,321 (1.08%) and Caraş-Severin County with 2,579 (0.94%) [5]. Today, according to the provisional results of the population and housing census of 2022, out of the total of 19,053,815 people who make up the resident population of Romania, 45,800 people declared themselves Ukrainians. The most declared Ukrainians are in Maramureş County, namely 25,690 people (5.7% of the county's population). Ukrainians live in a relatively large proportion, also in the counties of Suceava – 7916 people (1.2% of the county's population), Timiş – 4131 people (0.6% of the county's population), Caraş-Severin – 1502 people (0.6% of the county's population), Satu Mare – 1361 people (0.4% of the county's population), Tulcea – 900 people (0.4% of the county's population) and Botoşani – 1587 people (0.4% of the county's population). Thus, the results of the census reconfirm the importance of the Ukrainian community in Romania, the Ukrainians remaining the third largest ethnic minority in Romania. At the same time, recently published data show us that Ukrainians in Romania are also facing the problem of demographic decline, just like the entire population of Romania, their number being 9.98% lower compared to the previous census, held in 2011 [6].

Education and culture. In the period 1948–1958, the Ukrainian minority in Romania benefited from the schools teaching in the Ukrainian language [2, p. 77-78, 473] (the Cyrillic alphabet) [1] in each of the localities with a compact Ukrainian population. Also, five theoretical and pedagogical high schools functioned, of which two in Sighetul Marmăţiei and one each in Siret, Suceava and Tulcea. After 1990, the system of teaching the Ukrainian language as a mother tongue was resumed,

initially through the training of teaching staff in the normal schools of Sighetul Marmăției, Suceava and Tulcea [2, p. 77-78, 473] (for the years 1998–1999, total no. of children included in all education cycles was 3,276 with a number of 130 teachers). In 1997, the Taras Sevcenco High School in Sighetul Marmăției reopened. Representative localities for schools in the Ukrainian language are: Sighetul Marmăției, Rona de Sus, Poienile de sub munte, Ruscova, Craciunești, Remș, Copăcele, Zorile, Cornuleț-Banat, Negostina, Băcăuți, Șerbăuți, Pogănești, Bethausenm, Suceava and Cluj-Napoca [2, p. 77-78, 473]. The community of Ukrainians in Romania has its own press through the Ukrainian-language magazines „Vilne Slovo” (Free Word) and „Naș Holos” (Our Voice, the magazine of Ukrainian writers), which have appeared in Bucharest since 1949 and „Obrii” (Horizons) – culture, literature yearbook and Ukrainian philology. Since 1994, the bilingual newspaper “Ukrainkyi Visnyk” (The Ukrainian Courier/Curierul Ucrainean) has been added to these periodicals, all these periodicals being edited by the Union of Ukrainians from Romania [2, p. 77-78, 473].

The Confessional Situation. Most of the Ukrainians in Romania were Greek-Catholic until 1948. The abolition of the Romanian Church United with Rome in 1948 also meant the abolition of the Ukrainian Greek-Catholic Vicariate in Romania [7]. Today, the majority of Ukrainians in Romania are Orthodox Christians [2, p. 77-78, 473] (following the Julian calendar – old style) [1] having a Ukrainian Orthodox Vicariate, established in 1950 at Sighetul Marmăției. After 1990, this diocese was reorganized under the name of the Ukrainian Greek-Catholic General Vicariate, also based in Sighetul Marmăției. The parishes of this vicarage are located in the counties of Suceava (in Rădăuți, Siret, Cacica) and Maramureș (in Sighet). In Dobrogea, one of the most beautiful architectural monuments is the Orthodox Church from Telița [2, p. 77-78, 473] Ukrainian Orthodox churches are churches built by Ukrainian believers after the Revolu-

tion of December 1989. Church services are held in the Ukrainian language, but in the villages where there are also Romanians, services and preaching are also in the Romanian language.

Political representation. The political interests, but also the cultural and historical traditions of the Ukrainian community in our country are represented by the Union of Ukrainians in Romania (UUR). UUR has five regional branches and 45 municipal and city organizations. Union of Ukrainians from Romania-UUR, association founded in 1990, and having parliamentary representation since the same year. UUR has its headquarters in Bucharest, with branches in Suceava, Baia Mare, Tulcea, the association has been a member of the Union of Ukrainians in Europe since 1994 [2, p. 77-78, 474].

The case of Târnova commune (Arad county). Field research July 22-24, 2011. The Ukrainian community in Banat, located in several villages in the area of Lugoj, Caransebeș and Arad, was established especially between the years 1908–1918. The exodus continued even after 1918. After 1970, numerous ethnic Ukrainians from the villages of Maramures and Bukovina bought the households of German emigrants, populating many localities that became majority Ukrainian. In the last 15-20 years, there has been a mass movement of Ukrainians from Maramures to Banat who came from localities whose relief included only forests and meadows to settle in this area where they could work in agriculture [8].

Out of a total of 5,800 inhabitants of Târnova commune in 2011, when the field research was carried out, 1,400 were of Ukrainian origin, according to the data provided by the President of the Arad Branch of the Union of Ukrainians in Romania, Mr. Gavrilă Miculaiciuc [9].

Today, following the population and housing census conducted in 2022, the data obtained record at the commune level a number of 481 ethnic Ukrainians, illustrating a not at all encouraging fact, namely a drastic decrease in the

number of ethnic Ukrainians and as a result of the Ukrainian community here [10].

In general, there are good neighborly relations between Romanians and Ukrainians in Târnova, some locals saying that although they do not know the Ukrainian families very well, there are also many residents here (over 900 house numbers) who have worked together many times. It is interesting, however, that the natives do not really know where the Ukrainians live [11].

Most of them left during the floods in Maramureș, before 1994, after the Revolution, but there are some who came much earlier.

Another exodus occurred later, when the Ruscova, the tributary of the Vișe, wreaked havoc in the three towns of Ruscova, Poienile de Sub Munte and Repedea. The biggest concentration is in Dud, Târnova, Chier, even in Maderat, a few families settled in Poieni [12]. Many also went to other areas in Timiș, Chișlaca, Mocirla, etc. [13]

They were attracted by the places, the easier life, etc., even if in Maramureș they had some material condition (there, whoever has 15 acres near the house is someone, and the roofs of the houses are next to each other) [12]. Ioana, who has been coming to Dud for 18 years, remembers that although her parents had land in Maramureș (10 ha), it was mostly hay and they raised more animals [14].

Vasilena Mașnița, originally from Poienile de Sub Munte, came to Târnova in 1995, being among the first to arrive, she claims that they were received with reluctance, but in general the relations with the villagers are good and she does not regret leaving Maramureș [15].

Asked about cases in which Ukrainians who arrived here would not have integrated, the people interviewed say that they do not know of such cases [12].

In general, they make a living from agriculture, but many work at the factories in Ineu, Pâncota, Arad. Also, there are many Ukrainians who go to work abroad, Spain, Greece, Italy [13]. It is interesting that most of them return home, or send money to build impressive houses.

Most of the one-story houses in the commune belong to them.

Ukrainians are still moving to Târnova, they are looking for houses, and the prices are getting higher, due to the competition, for example, a garden place is sold for €10,000. They sell what they have in Maramureș or work abroad, Spain, Italy and come and buy land or houses in the commune. They are also the ones who build and most of them build their houses according to the model of those in Maramureș, while the natives of Târnov are old and the youth have oriented themselves towards the city, many moving to the town of Livada near Arad [14].

Some aspects related to the Ukrainian identity. They generally consider themselves Ukrainian, by language, customs and traditions, but they make sure to emphasize that they are Pentecostal or Orthodox. Regarding the Pentecostal Ukrainians, some of them claim that religion is more important, not necessarily being Ukrainian, while Ukrainian Orthodox consider themselves Ukrainians, but on the side of the Romanians [12].

Interesting was the attitude of a lady of Ukrainian ethnicity and of the Pentecostal denomination who refused to talk and denied that she was the person we were looking for, disowning her Ukrainian identity, refusing to send her children to learn the Ukrainian language school. I also encountered conflicting opinions regarding ethnicity and religion. For example, a young man who, even if he is of Ukrainian origin, does not consider himself Ukrainian, he considers himself Romanian, being of the opinion that the ethnicity must also appear in the identity card and in the passport. We encounter the same contradiction in religious terms, he would like to consider himself Pentecostal, he is not worthy but he is trying. He likes work very much, but he also knows how to stop and praise God. Relations with the Orthodox Ukrainians are cold, this is because the Orthodox stop for a glass and, touched by the steam of the drink, shout all kinds of slogans, an attitude that affects the

entire community, to which are added certain political interests of the ruling parties [16].

Characteristics: they are very industrious, mountain people, used to hard work, very homely, hospitable, warm but also quick to anger [17].

Political representation. In Arad county, the Union of Ukrainians in Romania (UUR), the Arad branch based in Târnova counted in 2011 when the research was carried out 9 organizations: Târnova, Dud, Araneag, Drauț, Chișlaca, Lunca Teuz, Sicula and Maderat [18].

Târnova – 242 members – the majority from Poienile de Sub Munte (97%);

Dud – 205 members – the majority from Poienile de Sub Munte;

Chier – 101 members – most from Poienile de Sub Munte and very few from Vișeu;

Drauț – 36 members – from Poienile de Sub Munte and Vișeu de Sus;

Maderat – 12 members – from Poienile de Sub Munte and Vișeu de Sus.

When the Arad Branch of UUR was founded, it had 37 members with management positions. These being from Târnova, Dud, Araneag, Drauț, Chișlaca, Craiva, Lunca Teuz – Beliu, Sicula and Maderat. Miculaiciuc Feodor from Târnova was elected president of the Târnova branch, and in 2010, Gavrilă Miculaiciuc, also from Târnova, was elected as president.

The headquarters of the Branch in Târnova was inaugurated in 2007 – being marked by a Festival of Ukrainians.

A peak year for the activities of the Arad Branch of the UUR was certainly 2007, a year in which numerous cultural, political but also organizational and administrative events were organized.

The main concerns were: a better knowledge of Ukrainian cultural traditions by the young generation that is going through an identity crisis, generated by the massive migration to the countries of the European Union, and for this purpose it was insisted on keeping a permanent link between the members of the Ukrainian families, go to work abroad with the remain-

ing family members, also maintaining ties with relatives in Maramureș, getting to know the national culture more through actions to popularize the Ukrainian-language press in Romania, as well as books written by Ukrainian authors, learning the Ukrainian language in schools, the organization of cultural and festive events at the branch headquarters (such as the celebration of the poets Taras Shevchenko and Mihai Eminescu, the organization of festive evenings on the occasion of the Winter Holidays, etc.) joint trips with the Ukrainian students from Maramureș, organized and financially supported trips by the Branch, the organization of sports competitions (table tennis, etc.). There is also a permanent concern for equipping the Branch office with mass media in order to facilitate access to information for students and young people of Ukrainian origin [18]. Another concern of the President of the Branch, Mr. Gavrilă Miculaiciuc, is to raise in front of the Headquarters the busts of the two national poets of the Romanians and Ukrainians: Mihai Eminescu and Taras Shevchenko [9].

Despite all these positive aspects, there are voices that claim that the Union Branch does not really help, rather the mayor of Romanian origin helps the ethnic Ukrainians. There is no membership fee, no card, they simply put you on the list [14]. Many do not accept to send children to school in the Ukrainian language because of the conflicts with the Union, and that's how they think they can take revenge [17].

Education. The total number of Ukrainian speakers in Arad is between 1200-1500, but the figure is continuously decreasing due to the irreversible process of assimilation. The number of students who learn the Ukrainian language as a mother tongue-object of study, compared to the number of Ukrainian students, is also very low [19].

In the beginning, there was no education in the Ukrainian language, only in the year 2000 was the teaching of the Ukrainian language introduced as a subject of study in the school in

Târnova, the President of the Branch remembers that it was quite difficult, the Romanians are very skeptical [9].

Among the cultural and educational activities for the 2011–2012 school year, with the students of grades I–VIII, from Gen. School. Târnova, Dud, Chier, who are learning in the Ukrainian language, can be listed: Training a folklore group, Mother tongue day, Traditions and customs of Romanians and Ukrainians, Spirituality in lyrics and music – Taras Sevcenco tribute program, Who are we? – the exhibition of photos, texts, flags, March 8th, June 1st and end of school year celebrations [19].

Anna Mateasciuc, Ukrainian by origin, of the Old Rite Orthodox religion (husband Romanian, Baptist, practitioner), former teacher both in Târnova and in Chier and Araneag, today lives in Austria, gave up teaching, the salary being very low. She graduated from the Pedagogical High School – in Ukraine in Chernivtsi, the first year and the second year at Sighetul Marmăției, with teaching in the Ukrainian language. After finishing high school, from the Baia Mare School Inspectorate she could choose to teach either in Satu Mare or in Arad for a period of one year. She chose Arad even though he didn't know anyone in Târnova. The host was paid by the Union of Ukrainians. Then the parents came, they bought a house in Târnova and one in Drauț, later on came the sister.

Related to the Ukrainian language, she points out that many Ukrainians do not send their children to school to learn Ukrainian, a very serious fact, they are not aware, as the language is slowly being lost, they will also lose their identity. It is not necessarily important for the subject itself, but to learn the language so that it stays there somewhere in their minds and they don't forget that they are Ukrainians. While teaching there were few who did this, today there are more and more who claim that sitting here children no longer need to learn the Ukrainian language. She claims that she personally loves to speak Ukrainian and always apostrophes those who, when she meets them, start speaking in Romanian. To the students,

when he was teaching, she taught them songs, poems, in fact participated in various competitions in Timișoara, in Arad at the Festival of Ethnicities, at Christmas he taught them carols for the festivities at the Branch Headquarters or at the local school, the celebration of poets Taras Shevchenko and Eminescu, where Romanian and Ukrainian children also participated, emphasizing that at that time there were also Romanian children who were willing to learn the Ukrainian language [17].

Anna Hanțig is an active teacher, graduated from Dragoș-Vodă Theoretical High School, the Ukrainian section in Sighetul Marmăției, at the same time a member with a leadership position within the Branch, admits with bitterness that there are Ukrainians who do not send their children to school in the Ukrainian language, most of the children who were born here learned Romanian and claim that they use it more than Ukrainian. There are families of Ukrainians who speak Romanian, she personally speaks Ukrainian and teaches the children that they should not be ashamed of who they are or where they come from. She teaches in Târnova, because in Maderat where she lives there are no children, only her three boys, a little girl in the 6th grade, and the rest being very small.

They do not have a dance and folklore ensemble, because most of the children are Pentecostal and they are not allowed, only two or three are Orthodox. In Dud out of 35, only 5 are Orthodox, the same in Târnova, the same for those who finish primary school, then come to Târnova for gymnasium and commute with the minibus provided by the City Hall. At Dud, out of 4 female teachers, only two remain this year and we can talk about simultaneous classes. Another problem would be the fact that the Ukrainians are having fewer and fewer children, especially the Orthodox ones, but still compared to the Romanians they are much more numerous.

She believes that in order to preserve the Ukrainian language, work must be done at the family level, parents must be aware of the importance of language as the main factor for

preserving identity. After 18 years, many go abroad, to earn and build a house, they try to make their own house and do not wait for inheritances, wanting to be on their feet as young people. Those who attend high school generally also consider going to college. In Arad, there is a Baptist and Pentecostal High School, or I go to Ineu, closer and commute, but it must be emphasized that at the high school level, Ukrainian is not taught, only in Timisoara and Lugoj [12].

The percentage of graduates who go to college is quite low, but there are also positive cases. For example, the case of Vasilena Maşniţa, who has five children. The older girl has finished the College, the boy has also finished the College and is in the Master's degree in Timişoara, another girl is in the first year at the Polytechnic. The lady says that she works very hard to keep her children in school, she is employed in Pâncota at a factory, but she also raises and sells animals. She works a lot, including children on holidays and her husband has a pension. I speak Ukrainian and Romanian at home [15].

Regarding the status of the Ukrainian language in the school in Târnova, it must be emphasized that there are more and more children who come to learn their mother tongue, even if the curriculum is very busy, the language classes being added to it, approximately three for the primary school and three for the secondary school. The difficulties encountered are great, although the Union offers a lot of support: support for books in the mother tongue, festivals, festivities, contests, etc.

Unfortunately, the children don't read much, they don't even come to the Headquarters to get information, although the newspapers and magazines come monthly, free of charge. At Dud, I send and give children's magazines, first of all to those who study, then to the others, the topics covered are generally about culture. Newspapers are more requested and are distributed by the Branch President. Another problem is that of mixed families where it is even more difficult to impose the Ukrainian language [12]. However, he considers that the progress is obvious: if when he came there were

very few children who learned the Ukrainian language, today, even if they are in the 8th grade they teach them the alphabet and it is still again, a big discrepancy compared to what is happening in Maramureş, where it is not a problem to learn the Ukrainian language, here having 650 years of traditions, etc. [14]

Religion. In Târnova there are several denominations: Orthodox Christians, Pentecostals, Baptists, Adventists and they also have a meeting place.

Out of the total of 1400 ethnic Ukrainians, 600 are Pentecostal and the rest are mostly Orthodox, a very small part are Baptists, Adventists [13], or other confessions [11]. The Pentecostals have a meeting place, instead the Orthodox have to go to the Orthodox church in Târnova as they are not very united either [17].

However, the president of the UUR Branch, Gavriela Miculaiciuc, although of the Pentecostal denomination, proposed as his future objective the building of a Ukrainian Orthodox church and claims that he has also taken the first steps in this regard. He asked the Vicariate for a priest to serve in Ukrainian, but unfortunately none is available. Also, the Bishopric of Arad agreed. The church would like to be made of wood, following the model of those in Maramureş, and he is willing to work for its reconstruction without money with personal utensils. It will be built in Târnova even if there are many Ukrainian Orthodox in other villages such as Dud, Chişlaca, Beliu. A chapel can be set up temporarily, until the church is built, and as a residence for the priest it would offer him a personal space. The desire to build an Orthodox church comes from political reasons, as a leader of the Ukrainians and not because of his religious conviction, although he emphasizes that if the word of God is preached, as it is without interpretations, it does not even matter what kind of church it is and more he is convinced that he will not be judged by the community, building a church is not the same as opening a pub.

In Dud there is a Ukrainian Pentecostal Church, the pastor and the elder are Romanian,

but prayers are sung and said in the Ukrainian language, however, if Romanians also come, it is necessary to speak in Romanian, especially since elders from other churches, Romanians, also come of origin, so there is no need to build a Pentecostal church where services are held only in the Ukrainian language. The church serves in Romanian to distinguish it from Dud where Ukrainian was also spoken. The pastor is from here but lives in Arad. In Chier, Dud, Araneag, Drauț are also Ukrainian Pentecostals. The same at Maderat. Meetings are held on Tuesday and Friday evenings, Sunday mornings and afternoons. Pentecostals are very united and support each other a lot. They also approached the locals with whom they generally have good relations. It should also be emphasized that the number of Pentecostals is continuously increasing [13].

Pentecostals are concerned with prayer and fasting, and if it is more difficult for them to explain certain aspects related to religion, it is due to the fact that it is more difficult for them to express in the Romanian language. They are called Brother and Sister. The pillars of the Pentecostal faith are love for God, for one's neighbor, giving alms and sacrifice. Pentecostals do not do misanthropic activities, the church is the place where they take place, they do a lot of evangelization and many come who have nothing to do with the Pentecostal creed, maybe even out of curiosity, there is also a record of conversions, many converts being Ukrainian Orthodox, but also many Romanians from Bistrița who settled in these places. Prophets are persons gifted by God, and the voices are for the present and the future, they can be both for salvation and for condemnation, also they concern both church members and people outside the community [9].

The blessing is a personal choice, young people from Pentecostal families are not obliged to be baptized, but it is preferable. Baptism is done after the age of 18, but beforehand you must have attended church for a certain amount of time and have an appropriate behavior. The prayer is done together, out loud. Fasts can be held at any time. They are held when needed, when you have a problem, usually every Sunday.

A joint fast can be held, even for all believers, in case of illness or other serious problems [13].

Regarding the degradation of faith, this is due to the mass media, television, Internet, etc. However, they are useful to a certain extent, Mr. Miculaiciuc personally introduced the Internet because most of the children are working abroad and need to talk to them. He is not the only one, there are other Pentecostals in the same situation. Another danger is represented by entertainment, being young pentecostals who go to discos in Târnova or Dud. Regarding the young people who went to work abroad, Portugal, Spain, does not have any problems to preserve the religion, very few have renounced the pentecostal religion, there the members of the churches are in the order of hundreds [9].

Of the same origin, the Pentecostal and Orthodox Ukrainians are not too close. Although asked about their relations with the Orthodox Ukrainians, the Pentecostals claim that the relations with the Orthodox are good, the Orthodox priest is good, being invited to speak at the Pentecostal church [13]. However, the Orthodox admit that they are not too united and that the Pentecostals only love each other. Mrs. Ioana, an Orthodox Ukrainian, goes to church, especially at Easter and Christmas and generally in Arad at the Cathedral, but being married to a Romanian, she preferred to celebrate the Romanian holidays [14]. It should be remembered that Pentecostals are more conservative, marrying only among themselves, but there are also cases where the boy or girl converts in order to get married [13]. Instead, Orthodox Ukrainians also marry Romanians [14]. For the Pentecostal Ukrainians, there are no entertainments, except those around the word of God, parties, programs, rehearsals [13], meetings, also a means of getting to know young people among themselves [12], while the Orthodox Ukrainians still go out to a bar, for a coffee, etc. [17]

The mentality differs a lot, in general the Orthodox drink and squander the money, there were also cases with the Pentecostals, the first time they are warned and then they are excluded from the church. Girls are not allowed to work

in bars [13]. There are also cases of divorce, but in general the church helps the woman and the children. Collections are made, everyone gives as much as they can, but anyway, if you do something, you do it from the heart, just like for yourself at home. There is also a Committee consisting of 7 men – baptized believers for at least 5 years, which debates the existing problems and takes measures. Pentecostals generally have many children, they have 1 but also 14, even the Orthodox have many children, however, since they settled here, the number of children has significantly decreased according to the Romanian fashion.

Maria Ferțadi, married since 18, Pentecostal, has 7 children, comes from Poienile de Sub Munte, her husband works in the forest, he has not gone abroad. She says that they are called penitents, and if anyone is looking for her, she is the one with many children, but it doesn't bother her. The first to come to the area was a brother 18 years ago. Then the parents moved, in 1997, when there were floods. She stayed in Maramureș with a sister, it was difficult with small children, her husband, worked in the Arad area, so she also left. They took with them only what was strictly necessary. They bought the house, borrowed money and barely made some improvements. He deals with agriculture (has 60 acres) and also grows animals [13].

Conclusions. Ethnicity is a community of language, customs, beliefs, values, superimposed on the spatial criterion (limited territorial space). Unlike other minority nationalities whose age on a foreign territory has barely reached a century, the Ukrainians have not managed to establish themselves in well-knit communities, where traditions, culture, religious affiliation and, last but not least, the language, to represent the unifying binder, able to withstand over time [4].

The Ukrainian community in Târnova commune, which numbers approximately 1,400 people, according to the data obtained, is no exception, as it is neither homogeneous in terms of language nor in terms of religious affiliation,

two essential factors in preserving the ethnic being. Regarding the Ukrainian language and its preservation, we observe, on the one hand, the efforts of teachers, trying to work even at the family level, to raise awareness of the importance of the language in preserving identity, efforts supported otherwise, as we have seen in the up and by the Arad Branch of UUR. The question is whether the discourse is consistent since many young people go abroad. And this new reality may also be determined by the large number of children and the low economic power of families, all of which lead to the situation that many children do not attend high schools.

Regarding the second aspect of religious affiliation, the situation is even more complex since there is no unity of religion. Thus, out of a total of 1,400 ethnic Ukrainians, 600 are declared Pentecostal, and the rest are mostly Orthodox, but also of other denominations. The relations between the Ukrainian Pentecostals and the Orthodox ones from what we found during the research are quite cold, they are not necessarily determined by religious connotations. It should be noted that the number of Pentecostals is increasing, an important segment of those converted coming from the Orthodox Ukrainians. It should also be emphasized that Ukrainian Pentecostals send their children to learn the Ukrainian language, while Orthodox Ukrainians (many working in mixed families, where it is a bit harder to impose the Ukrainian language), most of them refuse this thing, the aspect raising another important problem because at the school level, although there were efforts, it was not possible to form a popular or folklore dance group, most of the children being Pentecostal and only a few Orthodox, the former not being allowed by religion to participate in such groups, this is how another important component, that of the customs, traditions and values of the ethnic existence, cannot be materialized and this in the conditions in which a large part of the traditions have been lost anyway, with the departure of the Ukrainians from the areas of origin in Maramureș. We will deal with this last component in a future article, which is

the subject of the same field research carried out in 2011, in the commune of Târnova.

Bibliographic references:

1. *Institutul Intercultural Timișoara*, [Accesat la: 26 octombrie 2023]. Disponibil pe Internet la adresa: www.calendarintercultural.ro
2. Robciuc, Ioan. *Ucrainenii din România*. În: „Curierul Ucrainean”, nr. 100, aprilie 2002; Gârlan, Mictat. *Turcii și ucrainenii din România. Cercetări de etnopsihologie*, „Procese și contexte social-identitare la minoritățile din România”, Institutului pentru studierea problemelor minorităților naționale, 2009.
3. *Recensământul populației din 1992” (România)* [Accesat la: 26 octombrie 2023]. Disponibil pe Internet la adresa: <https://ro.wikipedia.org/wik>
4. *Ucrainenii din Banat (I)*, [Accesat la: 26 octombrie 2023]. Disponibil pe Internet la adresa: www.banaterra.eu/romana/.../ucraineni/index.htm
5. *Ucrainenii din România – MULTICULT* Galeria muzeală virtuală a minorităților etnice din România [Accesat la: 26 octombrie 2023] Disponibil pe Internet la adresa: <https://www.multicult.ro/index>
6. *UUR-saluta-publicarea-rezultatelor-provizoriilor-recensământului*, 26 octombrie 2023. Disponibil pe Internet la adresa: <https://uur.ro/>
7. *Problemele parohiilor din Vicariatul Ortodox Ucrainean în atenția Permanenței Consiliului Național Bisericesc*, [Accesat la: 26 octombrie 2023]. Disponibil pe Internet la adresa: <https://www.bing.com/basilica.ro> <https://arhiva.basilica.ro/problemele-parohiilor>
8. *Ucrainenii din România*, [Accesat la: 26 octombrie 2023]. Disponibil pe Internet la adresa: <https://ro.wikipedia.org/wiki>
9. *Gavrilă Miculaiciuc President of the Arad Branch of UUR; ethnic Ukrainian, originally from Poienile de Sub Munte (Maramureș county)*. Interview by Maria Hadiji. Field research July 22-24, 2011 – Archive of Banat Village Museum of Timisoara, Romania.
10. *Rezultate definitive: Caracteristici etno-culturale demografice- iunie 2023*, [Accesat la: 26 octombrie 2023]. Disponibil pe Internet la adresa: www.recensamantromania.ro
11. *Anonymous informants, of Romanian origin*. Interview by Maria Hadiji. Field research July 22-24, 2011 – Archive of Banat Village Museum of Timisoara, Romania.
12. *Anna Hanțig, 35 years old, teacher, ethnic Ukrainian, Pentecostal convert, originally from Poienile de Sub Munte (Maramureș county)*. Interview by Maria Hadiji. Field research July 22-24, 2011 – Archive of Banat Village Museum of Timisoara, Romania.
13. *Maria Ferțați, 40 years old housewife, ethnic Ukrainian, originally from Poienile de Sub Munte (Maramureș county)*. Interview by Maria Hadiji. Field research July 22-24, 2011 – Archive of Banat Village Museum of Timisoara, Romania.
14. *Ioana, 44 years old, housewife, ethnic Ukrainian, originally from Poienile de Sub Munte (Maramureș county)*. Interview by Maria Hadiji. Field research July 22-24, 2011 – Archive of Banat Village Museum of Timisoara, Romania.
15. *Vasilena Mașnița, 46 years old, ethnic Ukrainian originally from Poienile de Sub Munte (Maramureș county)*. Interview by Maria Hadiji. Field research July 22-24, 2011 – Archive of Banat Village Museum of Timisoara, Romania.
16. *Grijiuc, ethnic Ukrainian*. Interview by Maria Hadiji. Field research July 22-24, 2011 – Archive of Banat Village Museum of Timisoara, Romania.
17. *Anna Mateasciuc, 31 years old, ethnic Ukrainian, of Orthodox confession, old rite, originally from Valea Vișeului (Maramureș county)*. Interview by Maria Hadiji. Field research July 22-24, 2011 – Archive of Banat Village Museum of Timisoara, Romania.
18. Statistical data Arad Branch of UUR (Union of Ukrainians in Romania)
19. Data on education and culture in the Ukrainian language-School. Inspector Elvira Codrea

INSTITUȚIA CĂSĂTORIEI ȘI STATUTUL FEMEII ÎN LEGISLAȚIA MEDIEVALĂ A SECOLULUI AL XVII-LEA

Doctor în istorie, membră a Societății de Științe Istorice din România și a Comisiei de Istorie a Orașelor din România. Director Școala Gimnazială „George Emil Palade” Buzău.

Domenii de preocupare: istorie medie românească, istorie urbană, istoria tradițiilor populare.

Cărți publicate: *Secvențe de istorie buzoiană*, Buzău: Editura Omega, 2014; *Grupul de la Vișegrad și integrarea europeană*, Buzău: Editura Omega, 2020; *Viața cotidiană bucureșteană la apusul domniilor pământene (1678–1716)*, Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun, 2021.

Elena GHEORGHE

Instituția căsătoriei și statutul femeii în legislația medievală a secolului al XVII-lea

Rezumat. Instituția matrimonială în secolul al XVII-lea, mai precis definiția sa juridică, determină statutul femeii. Într-un secol în care sursele reflectă o lume predominant masculină, fata nu are altă alternativă decât căsătoria sau mănăstirea, indiferent de condiția ei socială. Căsătoria este plină de consecințe pentru femei: le plasează sub dominația soților lor, le conferă identitatea și rangul în societate și, în multe feluri, le transformă existența.

Regulile românești au dat instituției căsătoriei un caracter de contract, încheiat și deschis de autoritatea bisericească public, cu o ceremonie precisă.

Prejudecățile, tradițiile, legile atribuie femeilor locuri subordonate, în toate eșaloanele societății. Dar în viața de zi cu zi, în casa lui, în zona de intimitate în care bărbatul se poate retrage, se poate relaxa eliberându-se de carapacea care îl protejează în lumea exterioară, puterea bărbaților se ciocnește de cea a femeilor.

Cuvinte-cheie: căsătorie, logodnă, femeie, familie, cadouri, zestre.

The institution of marriage and the status of women in the medieval legislation of the 17th century

Abstract. The matrimonial institution in the 17th century, more precisely its legal definition, determines the status of women. In a century in which the sources reflect a predominantly male world, the girl has no other alternative than marriage or the convent, whatever her social condition. Marriage is fraught with consequences for women: it places them under the dominance of their husbands, gives them their identity and rank in society, and in many ways transforms their existence.

The Romanian rules gave the institution of marriage the character of a contract, concluded and opened by the church authority publicly, with a precise ceremony.

Prejudices, traditions, laws assign women subordinate places, in all echelons of society. But in everyday life, in his home, in the privacy area where man can withdraw, retreat, relax freeing himself from the shell that protects him in the outside world, the power of men collides with that of women.

Keywords: marriage, engagement, woman, family, gifts, dowry.

Introducere. Lucrarea încearcă să amintească prezența și rolul femeii în societatea Țării Românești și a Moldovei din secolul al XVII-lea, un secol în care apar primele reprezentări ale acesteia din punct de vedere teologic sau al dreptului, însă pentru a o înfățișa inferioară și umilită de societate.

Căsătoria, respectiv familia, este o instituție recomandată tuturor creștinilor, fiind administrată secole de-a rândul de către biserică. Actul căsătoriei reprezintă momentul în care este creat grupul social cel mai important al unei societăți. Familia este locul unde trebuie implementate toate normele de conduită la care se raporta întregul grup comunitar.

Comunitatea celebrează prin căsătorie biruința asupra timpului, intervenind, prin diverse mecanisme reglatorii, în viața indivizilor cu ocazia căsătoriei.

La rândul său, prin rolul spiritual, biserica și-a asumat și extins autoritatea asupra comportamentului tuturor membrilor comunității. În lumina percepțelor creștine, căsătoria este cel mai important moment din viața unei familii.

Lipsa, în vechiul drept românesc, a unor informații complete referitoare la familie, în general, și la căsătorie, în particular, se datorează în special faptului că acest drept a fost în mare măsură unul nescris. Legile scrise apărute în secolele XVI-XVII fac numeroase referiri la familie, majoritatea acestora însă fac trimitere la texte împrumutate din legislația bizantină [1, p. 181-183].

Logodna. Definită de Antim Ivireanu ca fiind „împreunare bărbat cu muiare spre împlinirea dumnezeescului acela cuvânt: Crește-ți și vă înmulțiți” [2, p. 374], căsătoria este precedată de logodnă, care are valoarea unei promisiuni de căsătorie, cu efecte juridice, atât în ceea ce privește situația tinerilor, cât și asupra bunurilor avansate cu această ocazie. Ea are același statut ca și nunta și se desfășoară în casa socrilor mici.

În sistemul popular logodna are loc de obicei cu ocazia peștitului, când se cade de acord asupra viitoarei căsătorii. Peștitorul este rudă, prieten, vecin cu una dintre cele două familii și

intervine pe lângă părinți, propune realizarea alianței, participă la negocierea zestrei, îi prezintă pe tineri unul altuia. De asemenea, are și rolul de chezaș în realizarea alianței și în ceea ce privește cinstea celor doi; își asumă responsabilitatea acestei relații, ginerii și socrii neezitând să-l tragă la răspundere atunci când intervin neînțelegerile.

Inițiativa peștitului trebuie să aparțină băiatului, pentru o fată considerându-se că este rușinos să „umble” să se mărite. Dimitrie Cantemir menționează în lucrarea „Scrisoarea Moldovei” unele aspecte caracteristice epocii referitoare la acest aspect: „Moldovenii își însoară copiii la vârsta la care trebuie să se facă, după legile bisericești, cununia. Însă se socotește că e rușine, dacă o fecioară cere un bărbat, iar obiceiul țării a statornicit că flăcăii trebuie să-și aleagă ei înșiși neveste și nu să-și aleagă părinții fetei ginerele” [3, p. 258].

Cu ocazia peștitului are loc un adevărat spectacol în care protagoniștii sunt starostele și părinții fetei, care prezintă mirelui și rudelor sale o femeie vârstnică și îmbrăcată în haine sărăcicioase pe post de logodnică. Refuzul musafirilor este urmat de prezentarea adevăratei logodnice și de schimbul inelelor în prezența preotului sau a bătrânilor comunității respective [3, p. 259-260]. La acel moment, după negocierea zestrei, se stabilește data căsătoriei și se schimbă daruri între tineri și părinții lor. Așa s-a întâmplat și în 22 octombrie 1661, când Pană Geim a dat zapis, în prezența a 12 martori, fiicei lui, Chirața și ginerelui său, Crăstea, pentru bunurile date de zestre la logodnă în valoare de 200 ughi – jumătate din moșiile de la Mătăsari și Crețulești împreună cu o jumătate de vie [4, p. 155]. Călătorii străini care au vizitat țările române în această perioadă au rămas uimiți de obiceiul prin care „mireasa e cea care înzestrează pe ginere (...) Tatăl miresei îi trece în scris o zestre cu moșii, țărani, slugi, vii etc., după puterile sale. Dacă ea va avea copii, aceste bunuri vor reveni soțului ei; dar dacă ar muri fără urmași, atunci întreaga zestre se întoarce la tatăl ei” [5, p. 210].

Logodna este deci un legământ solemn care implică obligații și angajamente de ambele păr-

ți. În legislația timpului ea are putere religioasă, ca și nunta, dacă s-a realizat cu respectarea anumitor etape: „arvuna”, „schimbul de inele” și „sărutarea mirilor”. Respectarea acestora oferă valoare juridică logodnei, spre deosebire de logodna făcută prin „legături cu scrisori” considerată fără valoare [6, p. 197]. Această informație oferă o caracteristică esențială a societății secolului al XVII-lea în care importanța actului social primează în fața documentului scris, iar prezența martorilor devine singura modalitate de confirmare sau infirmare a evenimentelor. Oralitatea, ceea ce pot povesti alții, este mult mai importantă decât scrisul.

Logodna devine însă oficială numai după citirea „sfintelor molitve”, după ceremonia religioasă.

Din punct de vedere social, partenerii aparțin aceluiași mediu. Fata poate spera la alegerea unui partener pe o treaptă mai sus în ierarhia socială, în timp ce bărbatul își alege partenera fie din același mediu social, fie dintr-unul inferior. Fata se căsătorește cu un bărbat care are meseria sau poziția socială a tatălui ei sau socrul are aceeași meserie și poziție socială ca tatăl ei. Alegerea unui partener din alt mediu religios decât cel ortodox era interzisă de către biserica ortodoxă din Țara Românească [6, p. 179-180].

Putem exemplifica acest fapt cu interesante informații despre obiceiul și tradiția încheierii logodnei și a celebrării nunții lui Janusz Radziwiłł, principele Lituaniei, cu Maria, fiica lui Vasile Lupu, care a avut loc în anul 1645. Acesta, „după ce a căpătat învoirea mamei sale [...] și a regelui Poloniei Vladislav [...] a trimis pe doi dintre nobilii cei mai de încredere de la curte, cu numele de Sienicky și Ottenhausen [...] spre Moldova să înceapă pețirea” [7, p. 644]. Acordul din partea regelui era foarte important. Nunta, la nivel de casă domnească cu o persoană apropiată de curtea regală, evident, avea o semnificație politică. În acea perioadă, un mariaj ca cel de față se încadra în sistemul relațiilor internaționale și nu putea fi realizat fără permisiunea celor mai înalte instanțe.

Vârsta pentru logodnă este de 14 ani pentru băieți și de cel puțin 12 ani pentru fete. Pravile-

le nu permit o diferență de vârstă foarte mare între cei doi soți – ca de exemplu, bărbatul să aibă 50 de ani și fata 15 sau invers, însă stabilesc că întotdeauna bărbatul trebuie să fie mai mare, dacă nu de aceeași vârstă [6, p. 209]. Documentele timpului nu amintesc însă niciodată data nașterii sau vârsta soților în momentul căsătoriei, fiind imposibil de știut când considera societatea că cei doi tineri sunt pregătiți pentru o viață de cuplu. O excepție o avem pentru fetele domnitorului Constantin Brâncoveanu, care au fost căsătorite după cum urmează: Stanca, Smaranda și Ilinca – la 16 ani, soțul acesteia, Scarlat Mavrocordat având 20 de ani, Maria și Bălașa – la 15 ani, Safta – la 14 ani, iar Ancuța – la 13 ani. Vârsta de căsătorie a băieților a fost 23 de ani, pentru Constantin și Radu, și 24 ani pentru Ștefan [8, p. 100].

Este necesar însă consimțământul tuturor celor implicați, iar în caz de neînțelegere conta opinia tatălui. Atât fiii, cât și fiicele au nevoie de binecuvântarea părinților deoarece aceștia dețin întreaga putere economică; trecerea peste acordul acestora poate duce la dezmoștenire – în cazul băieților și neînregistrare – în cazul fetelor. Înțelegerea de căsătorie dintre tineri, fără acordul părinților, este considerată nulă. Avându-se în vedere marea importanță a consimțământului părinților, pravilele admiteau desfacearea logodnei în cazul în care „mai marii locului, adică domnul sau alt dregător va sili pre părinții bărbatului sau al femeii și-i va necăji, iară ei nu vor vrea și vor face logodnă de silă”. [6, p. 198]

Niciunul dintre logodnici nu se pot căsători cu altcineva, căsătoria unui bărbat cu o femeie logodită fiind considerată infracțiune penală și cel vinovat era judecat ca un „preacurvariu” [6, p. 197]. Răpitorul unei femei logodite era pedepsit cu moartea [9, p. 27], iar o logodnică ofensată putea să fie apărută în instanță de logodnicul ei. Lipsa deplinelor facultăți mintale constituia un impediment la încheierea logodnei, dar nu și cauza pentru desfacerea ei ulterioară. Legislația considera legătura astfel creată în măsură să dea drept de acțiune logodnicului sau viitorului socru pentru a apăra de calomnie pe logodnică. Documentele amintesc diverse

situații în legătură cu acest aspect care vizează starea de sănătate mintală a fetei. Mărturie stă declarația preotului Gherghe din Săcuiani care a aflat de la unchiașul Dragu, în momentul în care acesta, bolnav fiind, s-a spovedit după obiceiul creștinesc, că după ce a înzestrat-o și măritat-o pe fiica sa, Cherana, a renegat-o pentru că era „nebună, făcându-i multă rușine, în nebunia ei” [10, p. 452-453].

Până la perfectarea căsătoriei se obișnuia ca logodnicii să se viziteze reciproc, să poarte diferite discuții, se prezenta zestrea. Viitorul soț trebuia să arate care îi era averea și dacă se găsea în diviziune, frații săi trebuiau să arate ce parte de pământ i se cuvenea [11, p. 506].

Timpul între logodnă și nuntă se stabilește în funcție de condițiile impuse de nuntă. De obicei se practică o diferență mică de timp, folosită în scopul respectării anumitor obiceiuri și tradiții. În această perioadă se fac daruri din partea logodnicilor și se invită oaspeții.

Darurile de nuntă. Deși se vorbește foarte des de darurile dinaintea nunții sau darurile de la logodnă, ele sunt menționate foarte rar în documentele timpului, fiind amintite îndeosebi cu ocazia dezbaterii moștenirilor sau a restituirilor. Într-o primă etapă, ele pot fi considerate o modalitate de a-i apropia pe viitorii soți și familiile acestora, fiind prezente la nivelul tuturor straturilor societății. Ele au un aspect juridic, scopul lor nefiind acela de a-i îmbogăți pe cei doi, ci pentru a le înlesni „dragostea trupului”. Constatu în „lanțuri, cercei, inele, haine” [6, p. 248] și erau purtate de mireasă în ziua nunții pentru a marca mai bine prestigiul familiei. Ajungeau la mireasă prin intermediul „călțunilor”, denumire datorată faptului că printre toate aceste daruri se aflau și pantofii miresei care se mai numeau călțuni.

Revenind la descrierea evenimentelor care au precedat căsătoria principelui lituanian Janusz Radziwiłł cu Maria, fiica lui Vasile Lupu, aflăm că după prima solie, care a confirmat acordul domnului Moldovei de a da pe fiica sa în căsătorie, principele trimite o a doua solie cu daruri pentru mireasă și toată familia ei: „Apoi principele a trimis pe domnul Mirski general al

marelui ducat al Lituaniei împreună cu domnul Mierzinski, sfetnic de taină al principelui care au dus și au dat domniței inelul de logodnă împreună cu multe alte daruri scumpe. Iar domnului [...] o sabie sau iatagan de aur, niște puști nespuse de meșteșugit lucrute și diferite capodopere de ceasornicărie. Domnița (Maria) a primit tot felul de giuvaeruri scumpe, de asemenea, felurite obiecte de agate, cum ar fi casete, fel de fel de vase și oglinzi; apoi a fost cinstită cu daruri bogate precum și doamna (Ecaterina, a doua soție a lui Vasile Lupu) și tânărul cocon, fiecare după rangul și nașterea sa [...] după săvârșirea logodnei cu ceremonialul domnesc, la înapoierea lor cu bine ei au adus chipul sau portretul tinerei mirese domnești” [7, p. 644-645]. Imediat după ce a fost încheiată logodna în numele mirelui în Moldova, Vasile Lupu trimite solie de onoare către Janusz Radziwiłł să fie oficial confirmată logodna și din partea miresei: „După aceștia au urmat curând doi soli trimiși de domnul Moldovei, adică domnul Catargi vistierul (care înseamnă marele tezaurar) și domnul Ioanovici spătarul, purtătorul spadei. După înmânarea inelului de logodnă și a multor alte rarități scumpe și daruri s-a încheiat logodna în numele miresei domnești. După ce s-au săvârșit acestea, s-a asigurat principele (că se va face) nunta” [7, p. 645]. Fragmentul este semnificativ deoarece prezintă momentele importante care au loc în perioada premergătoare căsătoriei: daruri din partea miresei, schimbul de inele, care a confirmat logodna și programarea nunții.

La rândul lor, fiii lui Constantin Brâncoveanu, Constantin și Ștefan, au dăruit soțiilor lor trei rochii (de brocart, de stofă scumpă de lână și de mătase), o haină lungă de ceremonie din stofă scumpă de lână și guler de samur, o ie cu mărgăritar, pantofi cu mărgăritare și smarald; bijuteriile au depășit cu mult frumusețea hainelor: două inele, două perechi de cercei, două brățări – toate bătute cu diamante mari roz, salbă de zloți, lanțuri și colane din aur și ornamente cu safire, rubine și smaralde [12, p. 95-96].

La rândul ei, soția dăruiește un cal de genere complet echipat, cu un harnașament bogat ornamentat. Acestui dar i se adaugă cămăși și

batiste special țesute și cusute pentru el. Cele două daruri sunt întotdeauna prevăzute în foaia de zestre, însă nu se precizează în ce perioadă dintre logodnă și nuntă se dăruiesc. Străinul Paul de Alep, descriind acest obicei în însemnările sale, prezintă alaiul de nuntă al boierului din Poiana consus chiar de el, „călărind un cal ce-i fusese dăruit de socru, după cum este obiceiul aici, cu șeaua, cu harnașament, cu frâu și cu tot tacâmul. Și purta pe cap un surguciu alb, după cum se obișnuiește la gineri. Mireasa era într-o trăsură, urmată de alte trăsuri pline cu jupânele boierilor; fratele ei o însoțea. În urma ei erau două care pline cu lucruri...” [5, p. 209]. Soția are dreptul să păstreze toate aceste daruri după moartea soțului, cât și în caz de divorț; erau pierdute însă în caz de adulter [6, p. 223].

Foarte importantă, în această perioadă, era alegerea nașului de cununie. Între naș și fin se stabilea o legătură spirituală, dotată cu o putere asemănătoare legăturilor de sânge și care permitea lărgirea cercului de alianțe. Datorită importanței și rolului pe care îl avea în viața tinerilor căsătoriți, nașul, ales din categoria socială din care fac parte logodnicii, trebuia să fie o persoană capabilă să-i ajute din punct de vedere material și moral pe cei doi tineri [13, p. 176]. Tot el le boteza și primul născut numit „fin sau fină, care cuvânt pare să-și tragă originea din latinescul *affinis*” [14, p. 22]. Vedem că instituția nășitului deține un rol important în cadrul comunității unei parohii. Nașul, dacă a botezat un băiat, are obligația să-l cunune; numai el poate să-l dezlege pe fin de respectarea obiceiului și doar cu acordul lui își poate lua un alt naș. Pentru că acest obicei nu era totdeauna respectat, apar conflicte între nași și fini. Acesta a fost, se pare, considerentul pentru care Antim Ivireanu cere preoților să aducă la cunoștința enoriașilor că nașul de botez nu trebuie neapărat să fie și nașul de cununie, această sarcină spirituală putând fi asumată și de altă persoană [2, p. 382]. Când domnul țării era naș de cununie, ospățul se ținea la curtea domnească, iar mirele primea, din partea acestuia, o căciulă de samur și un cal [3, p. 266].

Căsătoria. În mod firesc, la data stabilită cu prilejul logodnei, se desfășura nunta. Dacă legislația interzicea căsătoria cu un partener din alt mediu religios decât cel ortodox, permitea, în schimb, căsătoria cu un partener de altă etnie, dar cu aceeași religie. Problema pe care o ridicau aceste căsătorii era imposibilitatea controlării stării civile a celor veniți din țările vecine. Din această cauză, mitropolitul Antim obliga preoții parohi să ceară acestora „o scrisoare de mărturie de la preotul locului lor” și să cerceteze, în paralel, dacă viitorul cuplu nu sunt cumva rude, dacă au vârsta potrivită și mai ales dacă se află la a patra căsătorie, toate acestea fiind interzise de biserică [2, p. 378-379]. Pedepsa celor care săvârșeau asemenea delict era „cercetarea după voia judecătorului” și consta fie în „închiderea în ocnă”, fie în plimbatul dezbrăcat, pe un măgar, prin tot târgul; în ambele cazuri toate bunurile erau confiscate în favoarea domnului „de vreme ce și-a pierdut cinstea și este de ocară și de rușine” [6, p. 33].

Ca o căsătorie să fie considerată legală de legislația timpului nu trebuia să aibă loc între rude. Prin raporturi de rudenie se înțelege legătura ce există între două persoane prin descendența uneia din cealaltă sau din a treia persoană cu care există legături de rudenie. Rațiunea împiedicării căsătoriei între rude are atât considerații de ordin biologic și fiziologic, dar și motive de ordin moral. Rudenia se împarte în rudenie de sânge, care merge până la al șaptelea descendent, încuscrire și spirituală – botez, adopție [15, p. 66-67].

Cei care se căsătoreau fiind rude între ei comiteau delictul „mestecare de sânge” și totul era anulat. Pravilele pedepseau, în acest caz, după gradul de rudenie, astfel: până la rude de gradul doi – pedeapsa cu moartea, în timp ce cazuistica pentru rudele mai îndepărtate rămânea la latitudinea judecătorului. Dacă avem în vedere statutul social, atunci vedem că boierul era gonit din eparhia judecătorului, în timp ce omul de rând era mai întâi bătut și apoi izgonit [6, p. 51]. Averele celor care comiteau acest delict erau confiscate de domn și dată copiilor din căsătoriile anterioare, dacă existau. Cei care se căsătoreau neștiind

că sunt rude, iar în momentul aflării acestui lucru cereau desfacerea căsătoriei, nu erau pedepsiți [6, p. 52]. De asemenea, doi copii botezați de același naș nu se pot căsători, fiind considerați frați, având același tată spiritual [16, p. 133].

Dacă nu existau impedimente și toate condițiile legale erau îndeplinite, nunta se săvârșea public, cu martorii și tot ceremonialul bisericesc. Legislația prevedea că o căsătorie secretă nu era recunoscută de biserica ortodoxă, fiind considerată nulă [6, p. 217]. La 1642, „Pravoslavnica mărturisire” întărea în conștiința tuturor credincioșilor faptul că „Cinstita nuntă se face mai întâi prin învoirea dintre bărbat și femeie, fără vreo piedică oarecare. Această învoire nu este socotită drept o înțelegere pentru adevărata nuntă decât atunci când ei înșiși mărturisesc unul celuilalt făgăduința lor înaintea preotului și când își vor da mâna, arătând că va păstra unul față de celălalt credință, cinste, dragoste în căsnicie pe toată viața lor și nu-l va părăsi unul pe celălalt în vreo primejdie. Această învoire și făgăduința a lor se întărește, apoi, și se binecuvîntează de preot” [17, p. 103].

Vedem că noul cuplu își începe viața abia după cununia religioasă. Ea este o sărbătoare pentru familiile și rudele celor doi, dar și pentru comunitatea din care făceau parte. Satul românesc este în secolul al XVII-lea o comunitate mică, cu un număr redus de familii, astfel încât, la un asemenea eveniment participau cu toții – fie ca invitați direcți, fie ca privitori. Cum evenimentele cotidiene la vremea respectivă nu erau atât de dese, interesul publicului creștea. În absența actelor scrise, căsătoria rămâne în memoria colectivă a întregii comunități care poate depune mărturie despre aceasta în diferite momente din viața cuplului.

Nunta presupune pregătiri și cheltuieli care diferă de puterea financiară a fiecărei familii. Acestea erau direct interesate să promoveze evenimentul, să-i dea un fast cât mai mare. Între familiile de boieri lua naștere o adevărată competiție, fiecare parte dorind să eclipseze pe cealaltă și mai ales pe invitați. Inclusiv familiile sărace căutau să-și depășească nivelul, investind în astfel de evenimente cât puteau de mult. Pu-

tem spune că toate acestea aveau și un alt scop, acela ca familia nou întemeiată să aibă un debut bun în viață.

În noiembrie 1700, Vlad logofătul cheltuia pentru căsătoria nepotului său, Badea, o sumă importantă de bani detaliată astfel: 50 taleri pentru „cheltuiala nevestii, pe dresuri și pe o seamă de mahrămi”, 12 taleri pentru covorul nașilor și încă 4 taleri pentru „năframe cu sârmă”, 90,33 taleri pentru prepararea ospățului de nuntă – pește proaspăt, făină, orz, 10 berbeci, 1 vacă grasă, 40 curcani și găște, 64 de găini și rațe, varză și alte legume. Se pare că petrecerea a fost o reușită dacă ținem seama de faptul că vinul a costat 36 taleri, și că a fost însuflețită de lăutari pentru care s-au plătit 8 taleri [18, p. 258-259].

Pentru nunta lui Istratie, fiul vistiernicului Stoian, din 25 ianuarie 1696, Constantin Brâncoveanu, domnul Țării Românești, a cheltuit în total 508 taleri pe daruri care au constat în: o bucată de stofă scumpă din lână, o bucată de postav, două bucăți de atlas, pentru diferite haine, două covoare, un vâl de mireasă, broboada care se pune pe capul miresei după ce i se ia voalul, căciula de blană scumpă pentru ginere, lumânări poleite și un covor care se așterne în biserică, bani pentru plata preotului, bani mărunți pentru aruncat în biserică, bani pentru pregătirea mesei (200 taleri) [19, p. 455]. Există o diferență riguroasă a cheltuielilor făcute de domnie cu prilejul cununiilor, în funcție de rangul social al familiilor în cauză. Astfel, boierii erau împărțiți în trei categorii, feciorii lor, când se căsătoreau, primind fiecare câte 246,50 taleri, 118 taleri, respectiv 51,30 taleri; slugile boierești erau împărțite în patru ranguri și primeau daruri cuprinse între 43,30 și 5 taleri [19, p. 482]. Cel mai puțin se dăruia cu ocazia căsătoriei unui „rob țigan” – 1,42 taleri din care cu 42 bani se cumpărau lumânări pentru biserică și se plătea preotul, iar de restul se achiziționau „două vedre de vin” [19, p. 482].

Din analiza documentelor prezentate se observă tipologia cheltuielilor necesare organizării unei nunți în perioada respectivă, dar și obiceiurile specifice acestui eveniment care s-au păstrat până în zilele noastre.

Spectacolul nunții este relatat de călătorii străini într-un mod pitoresc. Dintre sursele narrative referitoare la nunți, însemnările secretarului florentin al lui Brâncoveanu se detașează prin valoarea informațiilor deținute, calitativ și cantitativ. Bun cunoscător al tradițiilor românești, el a participat la câteva nunți și caută să înțeleagă importanța momentelor principale ale ceremoniei: „Duminica, ziua nunții, de dimineață, drumul de la casa mirelui spre cea a miresei și apoi spre biserică, e gătit cu ramuri de brad (...). În biserică, socrii țin lumânări aprinse în mână, iar preotul, după rugăciunile conform ritului ortodox, împreună mânăle mirilor în formă de cruce și le pune câte o cunună pe cap. Se aruncă apoi bani prin biserică, iar dacă mirii sunt de condiție mai modestă se aruncă nuci, alune, castane. Odată terminată cununia în biserică, mireasa e condusă în casa soțului, unde lumea ia loc la o masă bogat gătită, afară de însurăței, care se retrag; fiecare în altă odaie, întovărășiți de rude. La nunțile celor mai nevoiași și chiar la negustori, când se servește la masă friptura, se obișnuiește a se împărți invitațiilor câte o basma ce li se pune pe umăr. Atunci fiecare comesan, aruncă în farfurie câte o sumă de bani, pe care îi strânge apoi cuscrul într-o basma legată și o încredințează miresei, care e adusă în sala de masă, cu fața acoperită și unde sărută mâna cuscrului. Se înapoiază apoi în odaia ei, fiind tot timpul nelipsită de soacră (...) înspre seară, când cheful continuă încă, se aduce zestrea miresei, așternutul de pat, hainele, lengeria, bijuteriile și altele. Masa cea din urmă terminată, invitații se întorc acasă, iar mireasa doarme pentru prima oară în casa mirelui” [14, p. 21].

Vedem deci că nunta se încheie cu daruri făcute de invitații la ospăț. Darurile fac parte dintr-un rit social cunoscut, acceptat și pus în practică de toți, indiferent de categoria socială sau de puterea economică. Ele primesc, după nuntă, semnificație juridică și se împart între cei doi soți. La nunțile boierești din Banat era obiceiul ca „toți banii care fuseseră adunați să fie puși într-un șervet și pecetluiți” apoi dați miresei „împreună cu toate cheile sîpetelor soțului ei

și ale caselor și ale pivnițelor unde se păstrează murăturile și vinurile, toate «cheile» fiind atâr-nate de un lanț de argint. Căci în această țară soția este păstrătoarea avuțiilor soțului său și cheile îi atârnă întotdeauna de cingătoare. Ea stă întotdeauna în fruntea mesei și bărbatul său la dreapta ei, după cum am văzut adesea în multe împrejurări” [5, p. 211].

Evenimentele legate de căsătorie continuă și în săptămâna care urmează evenimentul și debutează cu vizita mirelui la naș, „înaintea prânzului, tot cu alai, unde e primit cu toți ai lui și cinstit cu licheor, cozonac și dulceață, după care se întoarce acasă unde e așteptat cu masa întinsă, la care iau parte numai însurăței și pă-rinții lor. Soția are fața descoperită și pentru întâia oară năframă pe cap, semnul femeii mă-ritate în Valahia. În timpul acestui prânz intim, sosesc servitori cu alai de lăutari din partea so-crului și încărcăți cu restul zestrei, cu argintărie, sticlărie, servicii de masă, vase de aramă în toate mărimile, pline cu bucate, sticle cu vin și altele (...)” [14, p. 21].

Zestrea. Relatarea lui del Chiaro întărește obiceiul conform căruia, deși elaborarea foi de zestre avea loc în ziua logodnei, transferul efectiv al acesteia se întâmpla doar după nuntă, odată cu mutarea fetei în noua casă.

Zestrea este partea din averea părintească pe care o fată o primește în momentul căsătoriei [6, p. 250]. O femeie nu se poate mărita fără a avea zestre, ceea ce presupune că familia trebuie să facă eforturi economice pentru a o procura.

Tatăl este cel care se ocupă de elaborarea și redactarea unei foi de zestre, absența acestuia fiind înlocuită de fratele sau unchiul fetei care urmează să fie înzestată. Pe măsură ce se apropie vârsta măritişului, în paralel cu căuta-re a unui partener pentru fiica sa, tatăl procură și ceea ce crede că poate da zestre, astfel încât situația să fie convenabilă atât pentru fată, cât și pentru ginere. Așa s-a întâmplat la 27 aprilie 1629, când Ion și alți megieși mărturisesc pen-tru zestrea primită de Sora, în Zeletin, la logod-na ei [20, p. 490]; la 12 februarie 1631, Stroe din Cheia înzestra pe fiica sa Oprea cu mai multe

locuri „când a măritat-o după Toma din Bărbătești” [21, p. 336]; la 15 noiembrie 1633, Ivașco vornic lăsa zestre fiicei sale Vlădaia, parte din Rătești, țigani, vite, stupi ș.a. [22, p. 212-213]; la 11 mai 1634, Vintilă din Bucu dădea zestre fiicei sale, Tudora, ocina în Pupezeni și în Bucu [22, p. 357-358]; la 2 martie 1635, Iova își înzestra fiica, Petriia, cu o moșie la Gioroc [23, p. 35]; la 4 iulie 1652, popa Vlad dădea zestre fiicei sale, Visai, și ginerelei său, Stanciu, patru pogoaane de pământ în Jugurani, județul Buzău [24, p. 206] și exemplele pot continua.

Dacă, din diverse motive, tatăl nu reușește să-și mărite și să-și înzestreze fetele în timpul vieții, atunci transmite această obligație fiilor săi, moștenitorii de drept ai întregii averi. Este cazul spătarului Leca, acesta, la 17 iulie 1657, după ce s-a îmbolnăvit, „lasă (...) ca după moartea sa, fiul său, Fiera, să fie stăpân casei și bucatelor sale” având obligația să-și înzestreze cele două surori astfel: „Despa, a treia parte din moșia Găvăneștii de Jos, jud. Teleorman”, Varvarei revenindu-i „un sălaș de țigani”. Este foarte importantă precizarea care întărește decizia tatălui și care este urmată de blestem pentru cei care se vor împotrivi acesteia: „Fiind el slab de boală și neputernic, l-a învățat cu gura sa pe fiul său, Mihalcea, de a scris, căci el nu a putut scrie de boală, dar mintea și firea i-au fost «la cap, întreagă»” [10, p. 134-135].

În testament, tatăl își exprimă ultimele dorințe și încearcă să asigure viitorul tuturor membrilor familiei. Astfel, în martie 1658 „Uncheșul Stoica Ghidiul, dă, cât este în viață, fiicei sale, Anca, și ginerelei său, Zaharia, jumătate din moșia sa, pentru că altă zestre nu le-a dat, iar cealaltă jumătate o lasă fiului său, Lepădat (...). De asemenea, mai lasă fiicei sale, Vlada, o moșie, pe care o cumpărase din moșul Muștescu, din partea Holomociei, precum și 2 iepe și o vacă, să-i fie de zestre. Astfel, i-a așezat cu cuvântul lui, iar cine se va scula peste cuvântul lui, să fie blestemat” [10, p. 220-221].

Din analiza celor două documente vedem că moștenitorul casei părintești primește odată cu averea și grija surorilor mai mici. Conținutul lor evidențiază trei principii: principiul le-

gislativ – prin care tatăl trebuie să-și înzestreze fiica, principiul cutumiar – prin care fratele are obligația de a se ocupa de căsătoria fetelor și ultimul, care se referă la dorințele răposatului împărțite familiei, în prezența martorilor și în pragul morții.

Referitor la martori, trebuie precizat că, în perioada de referință, prezența lor era indispensabilă pentru valabilitatea actului respectiv. Mitropolitul Antim Ivireanu stabilește modul de redactare al foilor de zestre, întreaga responsabilitate fiind atribuită preotului. El trebuie să aibă grijă atât de forma cât și de credibilitatea acestora, prezența sa oferind autoritatea necesară actului: „să fie preotul satului împreună cu trei martori iscăliți în foaie pentru mai multă întărire a adevărului” [2, p. 393]. Martorii au o funcție triplă: dau credibilitate documentului, participă la ospățul de logodnă și garantează seriozitatea celor două familii care urmează să se înrudească. Ei garantează, de asemenea, atât prin prezența lor fizică, cât și prin semnătura din act, că zestrea este deja înscrisă în foaie și că cele două familii își vor asuma obligațiile din ziua logodnei. Pentru a evita certurile privind bunurile înscrise în foaia de zestre, Antim Ivireanu stabilește că orice „lucru să vor îndura părinții să dea fetei lor, obiecte de argint, de aur, haine, dobitoace, sau alte asemenea acestora să se pună prețul fiecăruia” [2, p. 393].

În secolul al XVII-lea, zestrea se bucură de un statut aparte. Ea este apărută de creditorii tatălui sau ai soțului, nu poate fi vândută sau ipotecată, iar soțul nu are decât drept de uzufruct. În cazul morții soțului, dacă are copii, văduva este considerată moștenitoare în numele copiilor ei. Ea poate rămâne în casă și se poate ocupa de administrarea averii comune.

Lucrurile se complică în absența moștenitorilor, în această situație ea având dreptul la zestrea sa și la o treime din bunurile agonisite împreună [25, p. 221]. Ea își pierde însă zestrea dacă se dovedea că întreținea legături conjugale cu alt bărbat în timpul anului de doliu [6, p. 222]. În ceea ce privește darurile pe care și le făceau soții între ei în timpul căsătoriei, acestea erau pierdute de soț, dacă nu avea grijă de sănătatea soției

[6, p. 230], dacă se dovedea că își calomniază soția cu scopul de a-i însuși zestrea [6, p. 222], dacă în primul an după moartea soției ducea o viață de desfrâu [6, p. 222] sau dacă își bătea soția cu vrăjmașie pentru „puțină vină” [6, p. 202].

Efectele căsătoriei. Pe lângă relațiile patriomoniale, care au în centrul lor darurile și zestrea, căsătoria produce și efecte care privesc relațiile personale dintre cei doi soți. Legislația acestei perioade stabilește ca obligații reciproce ale cuplului: fidelitatea, grija părinților față de copii și a copiilor față de părinți și sprijinul moral.

Fidelitatea conjugală constituia o obligație morală și civilă, nerespectarea ei constituind un motiv de divorț și în același timp o infracțiune.

Călătorii străini vorbesc în însemnările lor despre „femeile și tinerele fete din Țara Românească” cunoscute de toată lumea ca fiind „caste, neprihănite și virtuozitate”. Dacă vreoa faptă de rușine ajunge să fie cunoscută, bărbații sânt condamnați la închisoare pe veci, în ocne, de unde nu este scăpare, iar femeile sânt condamnate să fie înecate” [5, p. 123]. Afirmția lui Paul de Alep nu este însă confirmată de documente, la 1695, visteria domnească încasând o taxă pentru cei care se dovedeau infideli [19, p. 432-433]. Situația se pare că este destul de gravă în Moldova, în rândul populației catolice, unde „dacă soția nu poartă dragoste soțului se duce la schismatici, sau se rebotează”, permițându-i-se acestuia „să-și ia o altă soție cât trăiește prima, împotriva legii divine”. Marea problemă derivă din faptul că dacă nu li se permite acest lucru „ei își reneagă credința, nevrând să trăiască fără de soție și de aceea aleargă la judecata ortodoxilor” [26, p. 54].

În legislația secolului al XVII-lea, adulterul bărbatului nu era considerat tot atât de grav ca cel al femeii, datorită faptului că femeia adulteră putea aduce copii, din afara căsătoriei, cu drept de moștenire a soțului ei. Pentru nerespectarea obligației de fidelitate din partea soției erau prevăzute ca pedepse: pierderea zestrei, a darurilor, a bunurilor comune și a dreptului de întreținere [6, p. 221-223; 9, p. 33-34], mergând până la ucidere, în cazul flagrantului delict de adulter [6, p. 229-230; 9, p. 7]; în situația flagrantului

și femeia își putea ucide soțul și pe concubina acestuia, fără să fie pedepsită [6, p. 233-234]. De asemenea, fiind considerată „mai proastă și mai lesne în cădere decât bărbatul”, femeia este cercetată cu mai puțină severitate când se găsește într-o situație de adulter cu o rudă [6, p. 219]. O hotărâre neobișnuită pentru comunitatea bucureșteană adoptă însă Mitropolitul Teodosie care, la 3 decembrie 1691, judecă o pricină de divorț dintre logofătul Vlad și soția sa Nasta. Aceasta își recunoaște adulterul și faptul că la despărțirea de soț și-a primit zestrea înapoi. De bună voie a venit la judecată pentru a-i da posibilitatea bărbatului să se recăsătorească la rândul său. Contrar prevederilor legislative, celor doi li se recunoaște despărțirea și se stabilește că „nici Vlad logofătul să nu aibă a lua de la Nasta nimic, nici Nasta de la Vlad” [13, p. 243-244].

Grija părinților față de copii și a copiilor față de părinți, ca efect al căsătoriei, este reglementată pe baza obligațiilor de iubire și asistență reciprocă. Legislația obligă părinții să-i întrețină pe aceștia până la vârsta majoratului, în caz contrar fiind acuzați că își urau copiii [6, p. 252].

Sunt foarte numeroase documentele în care, după decesul unuia dintre soți, părintele rămas în viață își împroprietărește copiii sau alte rude pentru a avea grijă de el la bătrânețe. Așa au procedat și Hârja Fărcășoia și Farcaș Ioanaș, care, la 18 iulie 1638, lasă moștenire toată averea nepoatei lor Anița pe care o înfiase la vârsta de doi ani și jumătate [27, p. 418]. Neavând copii, la 23 februarie 1625, Singlitichia, văduva vornicului Bilă, dăruiește nepotului său, Dumitrașcu Ștefan, mare logofăt, satul Roznov din ținutul Neamț și satul Cămilești din ținutul Tecuci [28, p. 353].

În aceeași situație s-a aflat și „Grăjdana, jupâneasa lui Leca spătar”, care, văduvă fiind, lasă moștenire nepotului Preda „moșiile ei din Leurdeni, Ciumernic, Stâpenii de Sus și Cătun, cu vii, mori, rumâni și țigani” [29, p. 229-230]. Grija pentru copii l-a determinat, în 6 mai 1632, pe Stoica spătarul să lase toată averea fiilor săi Pătru, Dumitru și Pădure [29, p. 371], în timp ce, pe 15 aprilie 1649, soții și copiii împărțeau averea lui Dumitru Fililașanu, mare stolnic [30, p. 63].

Soții, în timpul căsătoriei, sunt obligați la sprijin moral. Datorită slabei posibilități de apărare a femeii, soțul este obligat să o ajute, putând chiar să-l omoare pe cel care făcea vreun rău soției lui; în schimb, soția trebuie să-și ajute soțul dacă era atacat de cineva [6, p. 29].

Ca efect al căsătoriei, acest sprijin moral trebuie văzut și ca o normă de conduită în familie, care presupune respect reciproc, cinste și grijă a copiilor față de părinții lor. Documentele timpului arată raporturi și atitudini diferite manifestate între soți. Astfel, dacă Lucoci a avut o căsnicie fericită cu Stanca, care l-a determinat, în aprilie 1625, să-i lase acesteia întreaga avere, având certitudinea că „are să mă pomenească bine” [28, p. 389], Vasile spătarul, dând mită martorilor „în zilele lui Leon voevod, pe vremea când era aici și părintele Macarie” a reușit să se despartă de Maria și să-i oprească zestrea acuzând-o „că este muiere rea și neânțeleaptă”. Aducând în discuție blestemul pentru cei care au mințit, la 10 ianuarie 1635, Matei Basarab rejudecă procesul și „întărește” jupănesei Maria și fiicelor acesteia toată averea soțului ei [31, p. 7-8].

Căsătoria presupune și o serie de obligații unilaterale, fie din partea soției, fie din partea soțului. Acestea evidențiază, de cele mai multe ori, poziția de inferioritate a femeii în raport cu cea a soțului ei, aceasta pierzându-și capacitatea juridică deplină odată cu căsătoria.

Astfel, în schimbul obligației soțului de întreținere și protecție, soția datorează ascultare, în caz contrar riscând să fie bătută și certată, după lege: „pentru vina ei (...) bărbatul poată să-și bată muierea cu măsură” [6, p. 202; 9, p. 38-39]. Prin bătaia „fără măsură” și „cu vrăjmășie” se înțelege bătaia cu „ciomagul” până când acesta se rupe, îi provoacă răni și curge sânge sau când „o lovește cu lemnul în obraz sau în cap”. Nu de cheamă „vrăjmășie” atunci când o lovește cu pumnul sau cu palma pentru că legislația îi acordă dreptul de corecție asupra soției „cât de mult și de des” [6, p. 202; 9, p. 38-39].

Din respectul pe care trebuie să-l aibă femeia pentru soțul ei și pentru superioritatea de care se bucură acesta în familie, soția nu are dreptul să ridice mâna asupra soțului, chiar dacă este vi-

novat [6, p. 224]. De asemenea, ea este obligată să locuiască împreună cu acesta și să-l urmeze pentru bunăstarea familiei sau dacă fuge „pentru o greșală mare de care este vinovat și îi este frică de judecată” [6, p. 204; 9, p. 40].

Documentele înfățișează o societate dinamică, în care fiecare familie își trăiește propriul destin, cu bucuriile sau dramele ei. Sunt momente în care soții se despart „pentru scârbă ce au avut împreună”, pentru ca apoi „să se împace și să locuiască împreună, de atunci până acum” [32, p. 473] și sunt momente în care fuga soțului să ducă la degradarea economică a familiei, cum a fost cazul Stancăi, soția lui Paraschiva din Surdești, care, împreună cu fiica ei, Sorca, vând o moșie pentru plata birului [30, p. 197].

Cu toate acestea, soția este obligată să-și aștepte soțul chiar dacă acesta o părăsește și locuiește în altă parte cu altă femeie. Relatările călătorilor străini fac referire la un grec pe nume „Astamaty – agent al turcilor, trimis în Ucraina (...) om rău, care și-a lăsat soția la Iași și și-a luat alta din Ismail, cu care traiește și are copii” [26, p. 353-354]. Femeia este datoare să-și aștepte soțul în următoarele situații: când este plecat la oaste, până când primește vești sigure că este decedat; timp de trei ani când acesta trăiește cu altă femeie sau timp de cinci ani în situația în care este părăsită, nu are vești de la el și este lipsită de orice ajutor [6, p. 226].

O altă obligație unilaterală, dar de această dată din partea soțului, este aceea de a asigura asistența medicală în caz de boală. Dacă soția este bolnavă, soțul trebuie să cheme medicul „unde va găsi”, în cazul decesului pierzând daturile și zestrea. [6, p. 229-230] Toate cheltuielile necesare însănătoșirii soției sunt suportate de soț, acesta neavând dreptul să ia nimic din zestre; cheltuielile de înmormântare sunt suportate de părinții soției decedate, pentru că aceștia își luau înapoi zestrea. [6, p. 247]. Este cutremurătoare povestea lui Pătru Epure, care în septembrie 1657, dă preotului Neguțu niște „meri, sădiți de mâna lui” pentru pomenirea soției și a celor doi copii nebotezați care au decedat răpuși de ciumă. Din cauza situației financiare foarte precare, el nu a putut da altceva de pomană [10,

p. 164]. Din toate exemplificările anterioare se desprinde ideea că în constituirea, supraviețuirea și dezmembrarea unui cuplu, un rol important îl are potențialul economic.

Concluzie. Condiția femeii se construiește în funcție de dominantă societății. În legislația secolului al XVII-lea, femeia, ca persoană, nu există deloc. Locul ocupat în ierarhia socială, situația sa legală sunt determinate de cea a tatălui sau a soțului său. Juriștii, în deplin acord cu teologia, împărtășesc aceleași prejudecăți, afirmând inferioritatea femeii. Fiziologia, psihologia sa fac din ea o ființă slabă din punct de vedere fizic și intelectual, așadar, iresponsabilă precum un copil. Această eternă minoră nu va putea fi niciodată considerată egală bărbatului.

Pentru a impune o nouă concepție familiei, trebuie să se dea o nouă orientare raporturilor conjugale, a îndatoririlor și drepturilor celor doi soți și să se stabilească demnitatea femeii. Dar această nouă demnitate îi este acordată cu o singură condiție: să se conformeze modelului de soție și de mamă, care să garanteze stabilitatea celulei familiale, necesară stabilității statului.

Referințe bibliografice:

1. Panaitescu, P.P. *Începuturile scrisului în limba română*. În: „Studii și materiale de istorie medie” IV, (1960), p. 181-83.
2. Ivireanu, Antim. *Opere*. București: Editura Minerva, 1972, p. 374.
3. Cantemir, Dimitrie. *Scrisoarea Moldovei*, II. Iași: Imprimeria Adolf Bermann, 1868, p. 258.
4. Rafailă, Grina-Mihaela. „Catalogul documentelor lui Grigore I Ghica aflate în colecțiile Muzeului Municipiului București”. În: *Materiale de Istorie și Muzeografie*, XXX, nr. 37 (2016), p. 155.
5. *Călători străini despre Țările Române*, VI. București: Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 210.
6. *Îndreptarea legii 1652*. București: Tipografia Academiei Române, 1885, p. 197.
7. *Călători străini despre Țările Române*, V. București: Științifică, 1973, p. 644.
8. Greceanu, Radu. *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod (1688-1714)*. București: Minerva, 1984, p. 100.
9. *Carte românească de învățătură 1646*. București: Tipografia Academiei Române, 1885, p. 27.
10. Comănescu, Mirela; Niculescu, Laura; Dincă, Ileana. *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Naționale*, IX (1657-1659). București, 2012, p. 452-53.
11. Hanga, Vladimir. *Istoria dreptului românesc*. I. București: Academiei, 1980, p. 506.
12. Ghițulescu, Constanța. „Familie și societate în Țara Românească (secolul al XVII-lea)”. În: *Studii și materiale de istorie medie*, XX (2002), p. 95-96.
13. Iorga, Nicolae. *Istoria românilor în chipuri și icoane*. București: Institutul de arte grafice „Minerva”, 1905, p. 176.
14. Chiaro, Anton Maria del. *Revoluțiile Valahiei*. Iași: Viața Românească, 1929, p. 22.
15. Popescu, Anicuța. „Instituția căsătoriei și condiția juridică a femeii din Țara Românească și Moldova în secolul al XVII-lea”. În: *Studii. Revistă de istorie*, 23, nr. 1 (1970), p. 66-67.
16. Vintilă-Ghițulescu, Constanța. În șalvari și cu ișlic. Biserica, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea. București: Humanitas, 2011, p. 133.
17. *Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe (1642)*. București: Institutului Biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981, p. 103.
18. Iorga, Nicolae. *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XIV. București: Atelierele grafice Socec&Comp. Societate anonimă, 1907, p. 258-259.
19. Giurescu, Dinu C. „Anatefterul. Condiția de porunci a visteriei lui Constantin Brâncoveanu”. În: *Studii și materiale de istorie medie*, V, 1962, p. 455.
20. *Documenta Romaniae Historica. Seria B. Țara Românească*, 22 (1628-1629). București: Academiei, 1969, p. 490.
21. *Documenta Romaniae Historica. Seria B. Țara Românească*, 23 (1630-1632). București: Academiei, 1969, p. 336.
22. *Documenta Romaniae Historica. Seria B. Țara Românească*, 24 (1633-1634). București: Academiei, 1974, p. 212-13.
23. *Documenta Romaniae Historica. Seria B. Țara Românească*, 25 (1635-1636). București: Academiei, 1985, p. 35.
24. *Documenta Romaniae Historica. Seria B. Țara Românească*, 37 (1652). București: Academiei, 2006, p. 206.
25. Ghițulescu, Constanța. „Zestrea între normă și practică. Țara Românească în secolul al XVII-lea (I)”. În: *Studii și materiale de istorie medie*, XVIII, 2000, p. 221.
26. *Călători străini despre Țările Române*, VII. București: Științifică, 1980, p. 54.
27. *Documenta Romaniae Historica. Seria A, Moldova*, 24 (1637-1638). București: Academiei, 1998, p. 418.

28. *Documenta Romaniae Historica. Seria A, Moldova*, 18 (1623–1625). București: Academiei, 2006, p. 353

29. *Documenta Romaniae Historica. Seria B. Țara Românească*, 23 (1630-1632), p. 229-230.

30. *Documenta Romaniae Historica. Seria B. Țara Românească*, 34 (1649). București: Academiei, 2002, p. 63.

31. *Documenta Romaniae Historica. Seria B. Țara Românească*, 25 (1635–1636), p. 7-8.

32. *Documenta Romaniae Historica. Seria A, Moldova*, 25 (1639–1640). București: Academiei, 2003, p. 473.

ROMANIAN DIPLOMACY, BRITAIN AND THE SUDETEN CRISIS (1938) (PART I)

Mihai ȚURCANU

Doctor, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al USM.

Domentii de preocupare: istoria contemporană, istoria relațiilor internaționale.

Cărți publicate: *Statele Unite și problema Basarabiei*. Iași: Editua Academiei Române, 2019. *România și Puterile Aliate*. Chișinău: Bons Offices, 2023.

Romanian diplomacy, britain and the sudeten crisis (1938) (Part I)

Abstract. This study examines England's attitude toward German aggression against Czechoslovakia (1933–1939) and its impact on Anglo-Romanian relations. British foreign policy was heavily influenced by its ties with Hitler's Germany, adopting a permissive and reactive approach, never seizing the initiative from Berlin – except for the attempted “Stresa Front”. England continually adjusted its stance toward Romania, France, and the USSR based on Anglo-German dynamics, which dictated European politics until the outbreak of war. To understand Britain's policy toward Romania, one must analyze Anglo-German relations, as these influenced London's decisions more than Romania's own actions. Under King Carol II, Romania's foreign policy aligned with passivity and accommodation of German revisionism. While England, as a major power, could afford to explore political options (some flawed), Romania, far more vulnerable, lacked the same flexibility. The study highlights how international power dynamics shaped Romania's precarious position in pre-WWII Europe.

Keywords: Romania, Britain, Germany, international relations, Second World War.

Diplomația românească, Marea Britanie și criza studențească (1938) (Partea I)

Rezumat. Prima parte a acestui studiu analizează atitudinea Angliei față de agresiunea Germaniei împotriva Cehoslovaciei (1933–1939) și impactul acesteia asupra relațiilor româno-britanice. Politica externă a Angliei a fost puternic influențată de relațiile cu Germania lui Hitler, adoptând o abordare permisivă și reactivă, fără a prelua inițiativa de la Berlin. Singura excepție a fost încercarea de a forma „frontul de la Stresa”. Anglia și-a ajustat constant poziția față de România, Franța și URSS în funcție de dinamica relațiilor germano-engleze, care au dictat cursul politicii europene până la izbucnirea războiului. Pentru a înțelege politica britanică față de România, este esențial să examinăm evoluția raporturilor germano-engleze, deoarece acestea au influențat mai mult decât acțiunile proprii ale României. Sub domnia lui Carol II, politica externă românească s-a aliniat pasivității și acomodării față de revizionismul german. În timp ce Anglia, ca mare putere, și-a permis să exploreze opțiuni politice (unele eronate), România, mult mai vulnerabilă, nu a avut aceeași flexibilitate.

Cuvinte-cheie: România, Marea Britanie, Germania, relații internaționale, Al Doilea Război Mondial, România, Marea Britanie, Germania, relații internaționale.

Romanian diplomats keeping track of British foreign policy were aware, by March 1936, of the fact that London's attitude towards Germany was slowly changing, and that the lawmakers would generally support the government's rearmament plans [1, f. 52]. Yet, when Hitler sent the German military forces into Rhineland, the same diplomats were anticipating the fact that Britain would not take any action in order to enforce the relevant clauses of the Versailles (1919) and Locarno Treaties (1925) which Hitler has denounced unilaterally accusing the French of previously breaching the latter agreement by signing the 1935 mutual assistance pact with Soviet Russia. That was the case in part because London regarded Hitler's action as justifiable – as British Secretary of State for War Alfred Duff Cooper famously deemed it as signifying nothing more than the fact that Germany was “reoccupying its own territory” [2, p. 266], but partially because the German dictator was careful enough to accompany his actions with the well-known promises of eventually rejoining the League of Nations, of signing an air pact outlawing bombing as a means of waging war, and of potentially signing a non-aggression treaty with France, all of which, the Romanian diplomats believed that “have been put forward in a way that takes into account the British public opinion, the goals of the British government, and will be generally welcomed here [in London]” [3, f. 59-60]. This is a classic example of the British being tricked by Hitler into believing that his foreign policy was ultimately just a limited and rational effort of attempting to secure for Germany its rightful place on the international arena and in the European balance of power. It must be pointed out here that, despite failing at that point to grasp Hitler's true intentions, the British still took one important action meant to balance-out their appeasement policy. That was the Government's declaration of 19 March 1936, publicly linking UK's security with that of France, whom, however, they previously persuaded not to intervene against Hitler's action in Rhineland. Additionally, in the face of the approaching Anschluss – depicted by Hit-

ler as a domestic German (“family”) affair [4, f. 411-412], and of his increasingly loud (by late 1937) demands for the Sudetenland autonomy, Foreign Secretary Eden warned on 21 December 1937 Germany that Britain was not lacking Allies, indicating that London was willing, in those circumstances, to consolidate its ties with Turkey and Romania, and pointing out that precisely such “friendships” were those factors maintaining stability [5, f. 429-430].

It would be right to point out here the fact that, just like not all British statesmen were fooled by Hitler's daring foreign policy (the first and foremost example in this regard is, of course none other than Churchill), Romanian diplomats such as V. Grigorcea – Romanian Minister in Great Britain – whose perspicacity was quite extraordinary especially in comparison with the general dullness characteristic to the Romanian political leadership of that time, have demonstrated an acute understanding of the general situation and of the overall trend of British policy towards Germany, as well as of what the consequences of this policy would amount to for smaller Central and Eastern European states. Thus, on the eve of the Anschluss, and after the 12 February 1938 meeting at Berchtesgaden, Grigorcea was informing the government in București of the wrong assessment of the situation by the U.K. government in the person Secretary Eden, who has declared to the Romanian Minister that Italy was the great loser of the Anschluss, while Grigorcea himself has correctly concluded that the Stresa Front was all but dead and that Italy has given up upholding Austrian sovereignty [6, f. 23-24], partially due to its ideological affinity with Germany, with whom by that time it decided to become allied, but also because of what the Romanian diplomat perceived as a hesitant manner in which London attempted to threaten Rome with isolation in connection with the latter's aggression in Ethiopia and involvement in the Spanish Civil War. Grigorcea also noted the indifference with which the general public and the media have contemplated the Anschluss, and anticipated correctly that no general plan such as those

discussed at that time and championed by Halifax or Chamberlain, of settling all outstanding issues between U.K. and Germany, be it centered on the idea of returning some German colonies, or offering Berlin some economic advantages, or accepting a German political and economical preponderance among the countries situated on the course of the Danube river, could ever succeed, since it would be nothing but “a construction with no fundament, because it doesn’t take into account the specific psychology of the leadership of the Third Reich”. Accordingly, the Romanian Legation was, in February 1938, of the opinion that the U.K. government did not have a coherent European policy, but was rather concerned with maintaining the integrity of the Empire threatened from Berlin, Rome, and Tokyo. Yet its response, “lacking any psychological consideration”, of making advances, in turn, to Rome and Berlin, has created an appearance of weakness instead of reason, and thus has accomplished the opposite of the intended, ie the consolidation of the alliance between dictatorships. Moreover, the Romanian Minister has anticipated correctly that the result of this would be the soon-to-come delimitation of spheres of interest between Germany and Italy in Eastern Europe and the Balkans, and that a similar indifference was to be expected of Britain when the turn of Czechoslovakia came, for whom, Grigorcea believed, London “would not move a finger”. The general conclusion which the Romanian Legation drew from the Anschluss was that Britain had no desire to oppose the German expansion towards SouthEast, and that Romania could not count on any efficient support from London in this regard [7, f. 7-13]. Another reason for which the Romanian diplomats were skeptical of Chamberlain’s ability to assess correctly the security situation in Europe, was due to their belief that the latter was, at least to some extent, under the influence of Hitler’s British sympathisers, among which Minister Grigorcea counted the “group of Lords” led by those of Londonderry and Astor, as well as the U.K.’s ambassador in Berlin – Neville Henderson, all of whom, believed Grigorcea, were united

in the delusion that Hitler was, in fact, acting as a bulwark of civilisation against Bolshevism and for this reason should be allowed to dominate the Danube basin countries [8, f. 80]

The foreign policy disagreements within the British Government were not unknown to the Romanians, who have appreciated Eden’s resignation as a diplomatic victory for Italy and especially for Germany, and a fatal development for Czechoslovakia, as it was further signaling the lack of British desire to contain Berlin’s expansion [9, f. 17-19]. The Anschluss being concluded, pressure was beginning to mount upon Czechoslovakia, and the Romanian Legation in London was warning the Ministry of Foreign Affairs in Bucharest that the right understanding of the unfolding Sudetenland crisis would be critical for the future foreign policy of Romania [10, f. 91] (who was an ally of Czechoslovakia in the Petite Entente). Although Paris and Prague were actively pressing London to sign a common Franco-British declaration of “active resistance” against a likely German incursion on the territory of its South-Eastern neighbor, the Romanians speculated correctly that such designs would not materialize [11, f. 45-46], as they were aware of Chamberlain’s position being that Britain had no obligation towards Czechoslovakia other than those it had towards any other member of the League of Nations [12, f. 51-52]; this Chamberlain’s thesis was further strengthened through the position assumed by British dominions who refused to support any guarantees that would get them automatically in a state of war with Germany anywhere else than in France and Belgium [13, f. 58-59], and although Chamberlain emphasized (in his 24 March 1938 milestone speech on foreign affairs and rearmament) that Britain would fight Germany in order to defend Belgium or France, he also stated Britain does not want to fight alongside the latter should it decide to honor its obligations to Czechoslovakia under the 1925 Franco-Czechoslovak mutual assistance treaty, but admitted that if a European war broke out in the event of a German attack upon against Czechoslovakia it was likely Britain would be

dragged into it by force of unfolding new circumstances [14, f. 57-61]; the Romanian diplomats in Berlin noted the satisfaction with which such statements were received there [15, f. 54], while those in Moscow – the bitterness it caused in the Soviet capital [16, f. 56]. Although Chamberlain's statement that Britain could eventually get embroiled in a generalized European war caused by German pretensions in Czechoslovakia sparked optimism in Prague and Paris, the Romanian diplomats in London believed that it was rather a political declaration of reassurance for the British public opinion, sympathetic of democratic Czechoslovakia, and increasingly irritated by Hitler's uncontrollable rapaciousness; they warned the Romanian Foreign Minister, N.P. Comnen that Chamberlain would take no action to help Czechoslovakia, and pointed out correctly that his refusal to offer Prague security guarantees was also meant to deter France from taking any military action in favor of the former. Grigorcea predicted that Chamberlain would force the Czechs to issue concession after concession, and would not object even if the whole of Czechoslovakia would enter the German political sphere, "of course, with some sort of observance of appearances", as he thought that Chamberlain's strategy not to hinder the German the expansion in Central Europe would inevitably lead to a desirable (from British perspective, and according to Grigorcea) clash with the Soviets. This perspective of Grigorcea might seem out of touch with reality, but was certainly not regarded as such in 1938, for instance by the Soviets; it also had a very solid fundament in the thesis expressed by Hitler himself in *Mein Kampf* that the whole Prussian and later on German drive to expand in the West was a geopolitical mistake, and that, when the NSDAP would get into power, they would abandon this approach, and instead re-assume the drive started by the Teutonic Order in the East by reviving the "Drang nach Osten" nationalist XIXth-century concept.

The Romanian legation in London deemed the outcome of the situation of Czechoslovakia (with whom Romania was allied) of crucial im-

portance for the Romanian security and foreign policy, and warned the Romanian MFA that the British Prime Minister was prepared to sacrifice all of the Danubian countries „if not for one that has a resource which is extremely precious for the modern warfare: the oil...[and that] the idea that Germany could get to the Romanian oil was making the Prime Minister evidently nervous, as in such case a British blockade could not prevent the German access to this commodity" [17, f. 80-96]. Grigorcea's view of Chamberlain's readiness to "sacrifice" the Central and South-Eastern European Countries can be deemed as exaggerated, but only up to a point and in dependence on what the expression "sacrifice" would suppose. There is evidence, for instance, that high-ranking British statesmen such as A. Eden were of the opinion as early as 1936 that Germany could be granted economic preponderance in that region [18, p. 33].

The possibility of Romanian oil being used in the future war by Germany was a topic of debate in the British Parliament [19], and in the same context W. Churchill pointed out that Hitler was betting on successful blackmail rather than on actual force, predicting correctly that Romania could easily become a victim of the forceful diplomacy of Hitler, who could use the discontent of the Hungarian minority in Transylvania in order to enforce upon Romania "an obligatory alliance" [20]; due to stances as such, Churchill was, in early 1938, beginning to be regarded by the Romanian diplomats in London as an actor of "rare lucidity in Britan" [21, f. 85], and the leader of a conservative faction of representatives disenchanted with Chamberlain's reserved approach on the issues of Central Europe, although Romanians were aware of Churchill's own dilemma in approaching this issue since Britain was lacking a partner it could work in tandem with in that part of the continent; even though Churchill was already at that time contemplating and even exploring the possibility of an alliance with Soviet Russia, the latter was generally considered as unreliable and untrustworthy both in France and Britain [22, f. 79], and Vereker, the British Charge

d’Affaires in Moscow, was informing the Romanian Legation there, in May 1938, that the U.K. would not expose itself to war for the sake of the Komintern [23, f. 118].

As proven by the latter course of events and pointed out elsewhere in the Romanian historiography [24, p. 37-38], Chamberlain was neither afraid of Hitler, nor of losing the war which Britain wanted to avoid as a cruel and irrational possibility, but was prepared to fight if eventually dragged into it. But the Prime Minister was hoping that such a turn of events could be avoided by granting Hitler the privilege of uniting with the Reich the ethnic Germans living in Austria and Czechoslovakia on the basis of the self-determination principle which was denied to them in the aftermath of WW1. Chamberlain thought this to be a sensible policy, and it might have proven to be so, had Hitler himself been a rational politician as Chamberlain believed him to be, a delusion which the German dictator carefully nourished for as long as he could. In the meantime, as the Czechoslovakian crisis was deepening, the Romanians noticed that it was Chamberlain’s strategy to deepen ties with France so that it could keep the latter in the tightest possible embrace with the goal of limiting the scope of their alliance to the defense of the Rhine only, while further pressuring the Czechs into granting political concessions to the German minority, (a demand which the former were generally ready to accommodate, as the Czechoslovak Minister in London personally informed Grigorcea in April 1938) [25, f. 100, 102; 26, f. 87-88], and at the same time warning the Germans that the UK would not remain indifferent to a conflict where France’s fate would be at stake [27, f. 103-105]. In this context, the Romanian Legation in London was advising the MFA to approach realistically Romania’s relations with the UK whose “potentially very precious” friendship must be sought and cultivated, and with this goal in mind the Legation was recommending that the Government explore the potential of deepening the bilateral economic ties; however, the same diplomats were warning their superiors against the delusion that Brit-

ain could or would openly support Romania against Germany, except maybe in the form an amicable intervention or attempt to mediate a possible conflict. The Romanian Legation concluded that Chamberlain regarded Romania and Hungary, just like Czechoslovakia, as belonging to “the German sphere of influence”, and that an active British resistance could be contemplated only in the situation where Germany would menace Greece and Turkey and thus approach dangerously close the “limes” of the Empire. Until such a time came, the Romanians believed that Britain would not ramp up rearmament effort in which it was lagging behind Germany, notably in the air, partially because the forces on the left of the British political spectrum were stubbornly opposing such measures, and partially because that would have meant sacrificing the high standards of life which the British were enjoying and were not prepared to part with easily. For these reasons the Romanian government was being warned by its representatives in London, in May 1938, not to make the mistake of believing that with regard to its security own, Romania could rely on London [28, f. 106-114]. With regard to the suggested possibility of deepening the economic ties between the UK and Romania, the process indeed began soon after this note, with the June visit of the Counselor Gh. Tătărescu who has discussed with Halifax the prospect, both agreeing to continue talks in this regard [29, f. 131-133]. Although the initiative of expanding the aforementioned ties came up mostly from the British side during Tătărescu’s visit, it was soon thereafter dropped abruptly by the British Government. The Romanian Legation in London managed to find out that the cause for this sudden change of policy which was decided by Chamberlain had to be sought in a certain bargain suggested to the Prime Minister through “a Germanophile in his entourage” whereby Germany would agree to assume the Austrian debts, and to a general détente in its relations with Britain, should the latter accept Berlin’s “legitimate interests” in the Danube basin, where the British would not, under such

agreement, attempt to penetrate economically. It seems that Chamberlain, with an eye on the role of the mediator he was seeking the Czechoslovakian crisis, agreed to freeze the initiative of consolidating commercial ties with Romania so as to avoid additional tensions with the Reich; analyzing this episode, Grigorcea predicted correctly that when the sought British-German détente had failed, London would resume its attempt to improve economic links with Romania [30, f. 140-143]

Although the views of the Chamberlain Government were clearly different from those put forward by Churchill, (who was insisting that „the problem of nationalities” had to be solved within the framework of the Czechoslovakian sovereignty, and that any attempt by Germany to impose a solution by force outside of this framework would mean war with Britain [31]), and although by late August 1938 the cabinet still believed that friendly relations with totalitarian states were not impossible [32, f. 149] while adhering to the principles outlined by Chamberlain in his 24 March speech, the Romanian diplomats in London were reporting a gradual hardening of the stance assumed by the British government which was beginning to lean towards affirming the thesis-warning that “nobody should believe that the consequences of a conflict could be limited.” The Romanian diplomats believed that this evolution had to do, with three new aspects of the issue: 1) the fact that in its “moderate” approach on the issue the British managed to obtain the public backing of the U.S. Government, 2) the fact that the Czechs have been very responsive to Runciman’s mission and were showing a willingness to compromise which was appreciated in London and the same was now expected of Germany and 3) the fact that in the face situation defined by the previous two points, Hitler was resorting to the same tactics he employed in the case of Anschluss, i.e. attempting to sow internal disorder through local Nazis and by using as pretexts incendiary stories of ethnic German being attacked by organized and armed Czech communists; the British public opinion began

noticing such recurrences, coincidences and similarities in Hitler’s tactics and was becoming increasingly anti-Nazi, to the point where, according to the Romanian Minister in London, even the traditionally Germanophile newspapers were forced to assume a very reserved position [33, f. 172-174; 34, f. 176-179]. Despite this shift in the public opinion, Grigorcea made a very interesting and pertinent observation by pointing out that, at that point, should Hitler have pressed forward with his plan to annex the Sudetenland by pleading, “in a democratic form, and as an act of justice and natural right of all people”, for the Germans there to be allowed to decide their fate in a plebiscite, then the effect of such a plea on the British, who have themselves granted independence to Ireland and their dominions, would have been hard to predict [35, f. 183-184].

Bibliographical references:

1. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României (A.M.A.E.R.). fond 71/Anglia, v. 9. Laptew către M.A.S., nr. 474 din 4 martie 1936.
2. Kissinger, Henry. *Diplomația*. București: All. 2002.
3. AMAER. F. 71/Anglia, v. 9. Laptew to Romanian MFA, no. 503 of 7 March 1936.
4. AMAER. F. 71/Anglia, v. 9. Romanian Minister in the U.K. (Grigorcea) to Romanian MFA, no. 2854 of 24 November 2017.
5. AMAER. F. 71/Anglia, v. 9. Romanian Minister in the UK (Grigorcea) to Romanian MFA, no. 3146 of 22 December 1937.
6. AMAER. F. 71/Anglia, v. 9 bis. Romanian Minister in the UK (Grigorcea) to Romanian MFA, no. 43 of 19 February 1938.
7. AMAER. F. 71/Anglia, v. 8. Romanian Minister in the UK (Grigorcea) to Vice-President of the Council of Ministers, and ad-interim Foreign Affairs Minister (G. Tatarescu), no. 39 of 19 February 2019.
8. AMAER. F. 71/Anglia, v. 8. Grigorcea to the Romanian MFA (N.P. Comnen), no. 101 of 4 April 1938.
9. AMAER. F. 71/Anglia, v. 8. Romanian Minister in the UK (Grigorcea) to Romanian MFA, no. 44 of 21 February 1938.
10. AMAER. F. 71/Anglia, v. 8. Grigorcea to the Romanian MFA (N.P. Comnen), no. 101 of 4 April 1938.
11. AMAER. F. 71/Anglia, v. 9 bis. Grigorcea to

Romanian MFA, no. 74 of 13 March 1938.

12. AMAER. F. 71/Anglia, v. 9 bis. Grigorcea to Romanian MFA, no. 81 of 17 March 1938.

13. AMAER. F. 71/Anglia, v. 9 bis. Grigorcea to Romanian MFA, no. 91 of 24 March 1938.

14. AMAER. F. 71/Anglia, v. 8. Chamberlain's 24 March speech.

15. AMAER. F. 71/Anglia, v. 9 bis. Brabetzianu to Romanian MFA, no. 3871 of 25 March 1938.

16. AMAER. F. 71/Anglia, v. 9 bis. Popescu-Paşcani, no. 737 of 26 March 1938.

17. AMAER. F. 71/Anglia, v. 8. Grigorcea to the Romanian MFA (N.P. Comnen), no. 101 of 4 April 1938.

18. Crozier, Andrew. *Appeasement and Germany's Last Bid for Colonies*. Macmillan Press: London, United Kingdom, 1988.

19. Home Affairs and Rearmament. HC Deb 24 March 1938, vol. 333. Noel-Baker's speech of 24 March 1938.

20. Home Affairs and Rearmament. HC Deb 24 March 1938, vol. 333. W. Churchill's speech of 24 March 1938.

21. AMAER. F. 71/Anglia, v. 8. Grigorcea to the Romanian MFA (N.P. Comnen), no. 101 of 4 April 1938.

22. AMAER. F. 71/Anglia, v. 8. Grigorcea to Romanian MFA, no. 100, of 1 April 1938.

23. AMAER. F. 71/Anglia, v. 8. I. Popescu-Paşcani, O convorbire cu însărcinatul cu afaceri britanic, no. 1131 of 20 May 1938.

24. Arhire, Sorin. *Marea Britanie și România (1936–1941). Relații politice, economice și culturale*. Cluj-Napoca: Mega, 2015.

25. AMAER. F. 71/Anglia, v. 8. Grigorcea to Romanian MFA, no. 123 of 29 April 1938.

26. AMAER. F. 71/Anglia, v. 9 bis. Grigorcea to Romanian MFA, no. 131 of 3 May 1938.

27. AMAER. F. 71/Anglia, v. 8. Grigorcea to MFA, no. 146 of 23 May 1938.

28. AMAER. F. 71/Anglia, v. 8. Grigorcea to N.P. Comnen, no. 140 of 14 May 1938.

29. AMAER. F. 71/Anglia, v. 9 bis.

30. AMAER. F. 71/Anglia, v. 9 bis. Grigorcea to Romanian MFA, no. 194 of 7 July 1938.

31. *Churchill's 27 August 1938 speech in Essex*. În: „Universul” (București) of 28 August 1938

32. AMAER. F. 71/Anglia, v. 8. John Simon's speech in Lanark, 27 August 1938.

33. AMAER. F. 71/Anglia, v. 9 bis. Grigorcea to Romanian M.F.A., no. 232 of 28 August 1938;

34. AMAER. F. 71/Anglia, v. 9 bis. Grigorcea to Romanian M.F.A., no. 233 of 31 August 1938.

35. AMAER. F. 71/Anglia, v. 9 bis. Grigorcea to Romanian M.F.A., no. 239 of 8 September 1938.

PENSIONUL DIN BASARABIA: ȘCOALA EPARHIALĂ DE FETE DIN CHIȘINĂUL INTERBELIC

Doctor în istorie, conferențiar universitar la Facultatea de Istorie și Filosofie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova.

Domenii de interes: istorie militară, istoria medicinei, istorie urbană, istoria științei, istoria sportului, studii de istorie orală, editarea surselor istorice, cercetări enciclopedice. A publicat în limbile română, engleză, ucraineană, maghiară, rusă și franceză peste 500 de articole și studii științifice, inclusiv monografii în domeniul istoriei românilor și universală contemporană.

Cărți publicate: *Az Afganisztáni háború (1989–1989)*/ Fordította: Bandi István, Budapest: Zrínyi Kiadó, 2023; *Istoria contemporană. Dicționar enciclopedic*, Chișinău: Editura USM, 2023 (coautor); *Profesorul Vladimir Potlog (1927–2022): Povestea vieții. Studiu de istorie orală*, Chișinău: Lexon-Prim, 2022, (coautor); *Războiul din Afghanistan (1979–1989) în memoria participanților din RSS Moldovenească*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Iași: Ed. Lumen, 2020; *Războiul sovieto-afghan (1979–1989). Studiu de istorie orală. Percepții. Documente*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Iași: Ed. Lumen, 2020 etc.

Ion Valer XENOFONTOV

Pensionul din Basarabia: Școala Eparhială de Fete din Chișinăul interbelic

Rezumat. În studiul de față se prezintă activitatea unei instituții de învățământ de elită din Basarabia dintre cele două războaie mondiale. Școala Eparhială de Fete din cel de-al doilea oraș al României întregite a combinat armonios activitatea teoretică cu cea practică și religioasă.

Prima instituție de învățământ secundar de fete din Basarabia, instituită în perioada imperială, s-a integrat la cerințele statului român. Se promovau valorile naționale, identitatea românească, elevele vizitau provincile istorice, se obțineau cunoștințe profunde în domeniul vizat, se respectau cu pietate valorile creștine. Sursele arhivistice, memorialistice și literatura de specialitate dezvoltă noi aspecte în tabloul educațional al Școlii Eparhiale conduse cu „mână de fier” de Elena Alistar, unica femeie din Sfatul Țării care a votat Unirea Basarabiei cu România. În materialul analizat se abordează infrastructura instituției, personalul didactic, personalitățile, activitatea didactică și extracurriculară.

Cuvinte-cheie: învățământ secundar, Școala Eparhială de Fete, Elena Alistar, Alexandru Cristea, interbelic, Chișinău, Basarabia, România.

The Boarding School in Bessarabia: The Diocesan School for Girls in Chișinău between the Wars

Abstract. The present study presents the activity of an elite educational institution in Bessarabia between the two world wars. The Diocesan School for Girls in the second city of unified Romania harmoniously combined theoretical, practical and religious activities. The first secondary educational institution for girls in Bessarabia, established during the imperial period, was integrated into the requirements of the Romanian state. National values and Romanian identity were promoted, students visited historical provinces, deep knowledge in the field was obtained, Christian values were respected with piety. Archival, memorial sources and specialized literature develop new aspects in the educational picture of the Diocesan School led with an “iron fist” by Elena Alistar, the only woman in the Country Council who voted for the Union of Bessarabia with Romania. The analyzed material addresses the institution’s infrastructure, teaching staff, personalities, teaching and extracurricular activities.

Keywords: secondary education, Diocesan School for Girls, Elena Alistar, Alexandru Cristea, interwar, Chișinău, Bessarabia, Romania.

A fost prima instituție de învățământ secundar de fete din Basarabia, fiind inaugurată la 3 mai 1864 [1, p. 26]. În 1906 a fost creată clasa a VII-a cu profil pedagogic. Studiile se realizau pe parcursul a doi ani, iar absolventele obțineau dreptul să devină învățătoare în școlile primare.

Între 1918 și 1923, Școala a activat potrivit programei pentru liceele de fete, pierzând dreptul de a pregăti învățătoare în școlile primare de stat. În 1923 s-a instituit Secția normală a școlii în care erau admise, în urma unor probe de concurs, tinerele care aveau patru clase de liceu. Arhiepiscopul Gurie insista asupra menținerii caracterului bisericesc al Școlii Eparhiale. În acest sens se tindea pe restabilirea postului de subdirector, cu obligațiunea de a veghea viața religioasă-morală, iar profesorii să fie creștini ortodocși, iar în școală să fie acceptate doar „fiicele Bisericii Ortodoxe (cu preferință orfanele și fiicele clerului basarabean)” [2, p. 230]. La 1 februarie 1936, în același edificiu activau trei școli diferite: Școala Normală, Școala de Aplicații și Liceul cu secțiile reală și clasică.

Școala, supranumită „Muntele Athos”, se afla nu departe de gara feroviară, „pe o sprâncenă de deal, deasupra unei crâșme” [3, p. 30]. În direcția Școlii Eparhiale „pavajul din piatră a încetat; i-a luat locul lutul, pavajul natural, uscat numai cât e soarele” [4, p. 87]. Lipsa pavajului oferea, astfel, acestei părți a Chișinăului aspectul unui mare centru rural.

Școala amplasată pe str. Muncești, nr. 101, avea un parc imens pe deal, „un local în care te pierzi ca într-un labirint” [5, p. 1-2]. Edificiul aflat în proprietatea Eparhiei Basarabiei includea 247 de încăperi (capelă, clase, laboratoare, cancelarie, bibliotecă, spital, locuințe pentru corpul didactic, stație electrică, brutărie, baie, fântână arteziană, patru pivnițe mari luminate electric, legătorie de cărți, atelier de croitorie etc.) [6, p. 7-8]. Școala era dotată cu cămin, „care emana pe atunci un miros de «Rusie veche», împreună cu locuința directoarei care «trăsnea a revoluție ca Siberia de albă»” [7, p. 149]. În 1936, Școala a obținut o vie cu suprafața de cca 7 ha. Pe baza acestui teren s-a format un lot experimental dirigit de Boris

Nemirovski care includea pomi fructiferi, grădină botanică, culturi agricole, plante medicinale. Pe baza acestui lot s-a format ierbare, colecții de semințe și insecte. În 1937, în scopul întreținerii elevilor săraci au fost organizate crescătorii de animale. Într-o clădire separată se afla spitalul dotat cu 52 de paturi. Era constituit din două secții: terapie și izolator (pentru boli infecțioase), baie, rufărie. Personalul era constituit dintr-un medic, o infirmieră și o soră de caritate. Elevele cu o sănătate precară se întremau în tabere de copii, la munte sau la mare.

După 1918 au fost angajate doar cadre didactice cu studii superioare. De exemplu, Maria Bulat a fost angajată la Eparhială după ce a absolvit Facultatea de Geografie a Universității din Iași, avându-l în calitate de șef de catedră pe soroceanul Gheorghe I. Năstase, autorul unor studii și articole istorico-geografice [8]. La fel, Maria Bulat a audiat prelegerile profesorilor notorii: Simion Mehedinți (venea temporar din Transilvania), Demarton (din Franța), Borcea, David, G. Brătianu, N. Iorga și I. Minea [9, p. 813]. În 1922, inspectorul școlii era protoiereul Evdochim Lesnic, absolvent al Academiei Teologice din Kiev [10, p. XV]. Cleopatra Vnoroschi (1911–2005), absolventă a Eparhialei, care ulterior a devenit o remarcabilă profesoară de psihologie la Institutul Pedagogic de Stat din Chișinău, relatează în memoriile ei: „La lecțiile de Limbă și Literatură Română, predate de mult iubita dna Elena Muhanov am învățat și am admirat frumusețea limbii, muzicalitatea ei. Când am intrat în școala primară aproape că nu cunoșteam limba română, dar la liceu am ajuns să fiu premiată nu numai în școală, dar și la «Tinerimea Română»” [11, p. 33-44].

Pe întreaga perioadă de existență a Eparhialei a funcționat un cor faimos [12]. În calitate de profesor de muzică și dirijor de cor a activat preotul-compozitor Alexandru Cristea [13]. Corul Eparhiei condus de Al. Cristea a fost cel care a interpretat în premieră cântecul „Limba noastră” după versurile lui Alexie Mateevici. Melodia compusă de profesorul de muzică „a provocat o furtună de emoții, ce a stârnit multe zile inimile și mințile oamenilor de cultură” [14,

p. 22]. În contextul unor evenimente festive organizate în cadrul școlii se solicita participarea și altor instituții de învățământ. De exemplu, la 19 noiembrie, Elena Alistar, directoarea Școlii Eparhiale, îi solicita directorului Școlii Reale „Alecu Russo” permisiunea ca pedagogul Poroseci, împreună cu elevii din orchestră să participe la serbarea din 4 decembrie 1919, din cadrul instituției pe care o diriguia [15, f. 107].

Profesorii nu aveau mai mult de 15 ore pe săptămână, unii, degrevați de ore – 12, directoarea – 7, maiștri de dexterități – 18. Educatoarele foarte severe asistau la pregătirea elevelor pentru lecții, ajutându-le la asimilarea materialului, pregătirea temei [16, p. 16].

Spiritul didactic al Eparhialei rezidă în faptul că profesorii „nu se limitau doar la informații reci și date științifice plictisitoare”, ci tindeau să pătrundă în sufletul elevelor direcționându-le „spre idealuri mari, înălțătoare, încercau să formeze caractere” [17, p. 7]. Profesorii se bucurau de un larg prestigiu social și spiritual. La 23 februarie 1928, în apartamentele Școlii a fost sărbătorit, cu mare fast, preotul Pavel P. Giuciuja [18, p. 59-91].

Sub cupola Școlii Eparhiale funcționa Școala de Aplicații, care în anul școlar 1919–1920 avea înscrise în total 84 de eleve (73 de români și 11 de alte naționalități/etni) [19, f. 10]. În același interval de timp, în clasa a V-a fundamentală învățau 35 de eleve; clasa a V-a divizionare – 26 de eleve; în clasa a VIII-a – 10 eleve [20, f. 16-17].

În 1922, Școala Eparhială avea peste 600 de eleve, în mare parte fete de preoți din Basarabia care deveneau după terminarea studiilor învățătoare [21, p. 81]. În cadrul instituției învățau eleve din jud. Botoșani, Lăpușna, Tighina, Orhei [22, f. 11-19]. Admiterea și promovarea în cadrul școlii era una dificilă. În anul școlar 1922–1923, în clasa a III-a primară, erau înscrise 18 eleve, una fiind retrasă din cauză de boală. Au frecventat regulat Școala 16 eleve, toate fiind promovate [23, f. 4]. În anul de studii 1930–1931, din 180 de candidate au fost admise doar 123, iar în 1934–1935, la Secția liceală erau înscrise 552 de eleve, fiind promovate doar 301 [24, p. 9].

Eparhistele pregăteau referate despre viața și activitatea scriitorilor, curente literare, dezvoltarea procesului literar contemporan. La Geografie, desenau în caiete speciale hărți (profesoara de geografie E. Nagacevski), se puneau accentul pe limbile străine, vorbeau fluent franceza (profesoară dra Scriban), limba germană (L. Zotta), limba latină (D. Hagimov), limba elină (C. Melighi). Se studia Anatomia și Fiziologia omului (E. Alistar), Religia (preoții Eudochim Lisnic, Ilie Tocan), Muzica (preotul Al. Cristea, M. Berezovski). În 1924, M. Ghirlea, profesorul de Geografie, avea o leafă de 1 080 lei și aceeași sumă o primea pentru gradație. T. Cuminski, profesorul de Matematică avea un salariu de 1 080 lei și 540 lei pentru gradație [25, f. 1 v.].

Se puneau accentul pe pregătirea practică. Profesoara de muncă Maria Pivivarov învăța elevele cum trebuiau cârpiți ciorapii și lenjeria, croșetatul, împletitul, broderia (fiecare elevă trebuia să brodeze o ie). La lecțiile de Gospodărie se învăța cum se spală geamurile și cercevelele, curățatul parchetului, dereticarea, pregătirea bucatelor (salate, mâncăruri din carne de vită și pasăre), dulciuri (dulceață, înghețată, fursecuri, torturi etc.) [26, p. 12-15]. „O absolventă a Școlii Eparhiale devenea o bună specialistă, dar și o bună gospodină și mamă” [27, p. 16].

Vara, elevele puteau să audieze cursurile la Universitatea Populară din Vălenii-de-Munte condusă de istoricul Nicolae Iorga. Se organizau excursii pe Dunăre, prin Transilvania, pe la lăcașurile sfinte din Moldova, Oltenia, Basarabia.

Elevele purtau vestimentație îngrijită și elegantă, uniforme bine călcate, cu gulerașe brodate, părul pieptănat era prins într-un fileu cu panglică de culoare neagră [28, p. 19].

Dormitoarele, aflate la etajul II al edificiului, se asemănau cu sălile cu coloane, segmentate în sectoare (pentru fiecare clasă), dispuneau de lavoare vechi și 30 de lavoare noi din faianță cu apă caldă și rece, patru dușuri, opt baieoare mici pentru picioare, montate în podele. Seara, înainte de culcare se obișnuia să se citească literatură particulară, să se lucreze la gherghef, brodat, croșetat. „Dama de noapte” era supraveghetoarea din dormitor.

În zilele de 9–11 mai 1922, Constantin Angelescu, ministrul Instrucțiunii Publice, în comun cu autoritățile școlare locale, a întreprins o vizită de inspecție a școlilor din orașul Chișinău și împrejurimile acestuia. Peste tot s-au constatat mari succese în domeniul naționalizării învățământului, ceea ce a afirmat, referitor la unele școli, și în scris. Iată ce a scris ministrul în *Cartea de onoare a Școlii Eparhiale*: „Nu găsesc destule cuvinte pentru a exprima adâncă mea mulțumire Doamnei Directoare și Domnilor Profesori pentru modul cum conduc această școlară, [care] poate servi ca model celorlalte școli similare” [29, p. 81].

Directoarea Școlii Eparhiale (1 decembrie 1918 – 1 septembrie 1938) a fost Elena Alistar (1873–1956), absolventa acestei școli (1890), studentă la Facultatea de Medicină a Universității din Iași, membră a Sfatului Țării (21 noiembrie 1917 – 27 noiembrie 1918) [30, p. 46-48; 31, p. 7-8], membră a Comitetului de conducere a revistei „Moldova de la Nistru” [32, p. 100-123]. A fost adepta disciplinei școlare, a activismului social și național, a promovării portului popular [33, p. 127-130]. Este cunoscut cazul poetei Magda Isanos, nepoata directoarei, care luând apărarea unor colegi mai mari a fost pedepsită prin eliminarea din școală pe o săptămână, fapt ce a generat „greva foamei” printre eleve, acțiune însă subminată de mama Magdei, care alimenta insurgentele noaptea, pe ascuns, cu pâine, fructe, dulcețuri, prăjituri [34, p. 116]. Despre Elena Alistar se spunea că „nu se culca și nu putea adormi până nu venea prin dormitoare, să vadă dacă elevele s-au culcat, dacă în dormitor este cald, dacă este aerisit, după cum, la ora prânzului, trecea prin bucătărie, venea în sufragerie să știe dacă masa era corespunzătoare” [35, p. 7]. În epocă, „Doamnei de fier” i se dedicau poezii [36, p. 127]. Elena Alistar a fost înlocuită de Maria Dumitrescu (Usinevici), fosta directoare a Liceului de Fete „Principesa Ileana” din Tighina.

În toamna anului 1941, directoare a Liceului „Principesa Natalia Dadiani” a fost numită Elena Muhanov, profesoară de română la Liceul Eparhial de Fete din Chișinău. După reanexarea Basarabiei de către sovietici (1944), Muhanov

s-a refugiat în România, la Craiova, unde a trăit până la vârsta de 100 de ani. În timpul refugiului, Muhanov și-a schimbat numele în Mușatescu, temându-se să nu fie „repatriată” de sovietici.

În Școală se puneau accentul și pe activitatea extracurriculară. Sub egida instituției activa Cooperativa Școlară „Spiru Haret” [37, p. 80-81]. La Eparhială se organizau concursuri de învățat sarmale, masterclass de gătit, brodat, țesut, olărit, degustări de plăcinte și sarmale sau tombole de caritate [38, p. 132]. La 5 februarie 1922, elevele de la Eparhială au jucat piesa românească „Nobila cerșetoare”, dar și o piesă în limba franceză vizând viața fetelor la pension. „Piesa, având multe puncte de asemănare cu viața elevelor, care locuiesc ele însăși într-un internat” [39, p. 79]. Societatea Culturală „Iulia Hasdeu”, diriguată de profesoara de Limbă și Literatură Română E. Muhanov, edita revista literară „Ghiocelul”. Școala organiza întâlniri cu absolventele [40, p. 3].

Hramul școlii se sărbătorea în ziua de 21 noiembrie. Cu această ocazie se emitea o decizie specială a autorităților orașenești prin care se suspendau orele. Se făcea curățenie generală, se împodobeau cu crizanteme albe și cu broderii auditoriile: sala de festivități, lăcașul sfânt. Se aducea Icoana *Maicii Domnului de Hârbovăț* [41, p. 71-77]. Mitropolitul Gurie cu un sobor de preoți oficiau serviciul religios, apoi icoana era purtată prin toate sălile de clasă, dormitoare, sufragerie. Se servea o agapă la care se consuma tradiționala prăjitură „Napoleon”. Pentru elevele din clasele superioare, seara, se organiza un maiestuos bal, la care erau invitați elevi de la Seminarul Teologic, Liceul Militar [42, p. 22-23].

După ocuparea Basarabiei de către URSS, o parte din elevele de la Școala Eparhială s-au refugiat în România, menținând memoria instituțională a școlii.

În localul Eparhialei, sovieticii au fondat Institutul Pedagogic din RSSM. La 16 iulie 1941, Armata Roșie, forțată să se retragă din Basarabia, a minat edificiul. „A salvat-o moș Petru, paznicul, care a tăiat firele detonante în clipa când ultimul ostaș sovietic ieșea pe poarta școlii” [43, p. 126].

În toamna anului 1941, Școala și-a reluat activitatea sub numele Școala Eparhială Normală nr. 2 „Regina Mamă Elena”. Instituția a activat până în aprilie 1944, atunci când edificiul școlii a ars în întregime. Ulterior, pe locul școlii a fost edificată Uzina „Vibropribor”.

Școala Eparhială de Fete din Chișinău s-a manifestat plener în viața educațională și cultural-spirituală din Basarabia. A reprezentat un centru de manifestare a energiilor intelectuale constituind o autentică punte de legătură dintre tradiții și modernizare. A fost fixată în memoria colectivă drept o pepenieră de creare a unor personalități cu un înalt nivel de cultură și identitate națională.

Referințe bibliografice:

1. Ețco Diana. *Școala Eparhială de Fete din Chișinău*. În: *Moldova*. Revistă social-culturală (Chișinău), nr. 7-8, 2007, p. 26.
2. Mitropolitul Gurie și revista „Luminătorul” / Ediție îngrijită și coordonată de Silvia Grossu și Viorel Cojocar. Chișinău: CEP USM (Continental Grup), 2022, 324 p.
3. Grati, Aliona. *Icoana mamei. Elisabeta Isanos în căutarea Magdei Isanos*. În: „Metaliteratură”, an. XII, nr. 1-2 (29), 2012, p. 24-38.
4. Simionescu, I. *Orașe din România*, ed. a II-a, rev. și ad. București: Editura „Cartea Românească”, 1929.
5. Simionescu, Eufrosina. *Amintiri din Chișinău*. În: „Opinia”, an. XXXVI, nr. 9699, 9701 și 9702, din 26, 28 și 29 iulie 1939, p. 1-2.
6. Vnorovschi, Cleopatra; Vnorovschi Ludmila, *Școala Eparhială de Fete din Chișinău*. Chișinău: Museum, 1995, 32 p.
7. Grati, Aliona. *Magda Isanos: „Între minutu-acesta care bate /și celălalt... ”* În: *Akademios*, nr. 1, 2016, p. 147-154.
8. Năstase, Gheorghe I. *Studii și articole istorico-geografice* / Ediție de Dinu Poștarencu. Chișinău: Editura Știința, 2021, 452 p.
9. Drachenberg, Constantin. *Amintiri despre profesorul maestru Maria Bulat*. În: *Orizonturi medievale și moderne în istoria românilor: (economie, societate, politică, cultură, istoria științei): în onoarea profesorului Demir Dragnev* / coord.: Sergiu Bacalov, Ion Valer Xenofontov. Chișinău: Biblioteca Științifică Centrală „A. Lupan” (Institut), 2016, p. 813.
10. *Școala Eparhială de Fete din Chișinău*. În: *Anuarul Eparhiei Chișinăului și Hotinului (Basarabia)*: ed. oficială / alcăt. după date oficiale de C.N. Tomescu, secretarul General Arhiepiscopiei al Chișinăului și Hotinului. Chișinău: Tipografia Eparhială, 1922, p. XI-II-XVI.
11. Vnorovschi, Cleopatra. *O viață închinată învățământului*. Chișinău: Museum, 1999, 157 p.
12. Daniță, T. *Arta de interpretare corală din Basarabia în proces de devenire (sf. sec. XIX – înc. sec. XX)*. Teză de dr. în studiul artelor. Chișinău, 2006, 194 p.
13. Vieru-Ișaeș, Maria. *Alexandru Cristea (1890–1942): Viața și activitatea reflectate în timp*. Chișinău: Civitas, 2001, 336 p.
14. Vnorovschi, Cleopatra; Vnorovschi, Ludmila. *Op. cit.*, p. 22.
15. Agenția Națională a Arhivelor (infra: ANA), F. 1862, inv. 3, d. 3, f. 107.
16. Vnorovschi, Cleopatra; Vnorovschi, Ludmila. *Op. cit.*, p. 16.
17. Vnorovschi, Cleopatra; Vnorovschi, Ludmila. *Op. cit.*, p. 7.
18. Sărbătorirea Părintelui Pavel P. Giuciușna. În: „Luminătorul”, an. 61, nr. 13-14, 1–15 iulie 1928, p. 59-91.
19. ANA, F. 1862, inv. 13, d. 1, f. 10.
20. ANA, F. 1862, inv. 30, d. 7, f. 16-17.
21. Angelescu C., ministrul instrucțiunii, în Chișinău. În: *Școala*, nr. 9-10, 1922, p. 82.
22. ANA, DGAN, F. 1862, inv. 13, d. 30, f. 11-19.
23. ANA, DGAN, F. 1862, inv. 13, d. 1, f. 4.
24. Vnorovschi, Cleopatra; Vnorovschi, Ludmila. *Op. cit.*, p. 9.
25. ANA, F. 1862, inv. 13, d. 13, f. 1 v.
26. Vnorovschi, Cleopatra; Vnorovschi, Ludmila. *Op. cit.*, p. 12-15.
27. Vnorovschi, Cleopatra; Vnorovschi, Ludmila. *Op. cit.*, p. 16.
28. Vnorovschi, Cleopatra; Vnorovschi, Ludmila. *Op. cit.*, p. 19.
29. C. Angelescu, ministrul instrucțiunii. În: *Chișinău...*, p. 81.
30. Chiriac, Alexandru. *Membrii Sfatului Țării (1917–1918): Dicționar*. București: Editura Fundației Culturale Române, 2001, 174 p.
31. Юрий Греков, Румыния в лицах: Энциклопедия от А до Я. Chișinău: Editura Uniunii Scriitorilor, 1996, 175 p.
32. Negru, Gheorghe. *Intelectuali români din Basarabia supuși represiunii în timpul Primului Război Mondial. Studiu de caz: Elena Alistar*. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 1 (101), 2015, p. 100-123.
33. Barbă, Maria; Moraru, Anton. *Elena Alistar – pedagog de vocație, prima femeie în Sfatul Țării*. În: *Analele Științifice ale Universității de Stat „B.P. Hasdeu” din Cahul*, vol. X, 2014, 2014, p. 127-130.
34. Isanos, Elisabeta. *Cosânzenii*. Timișoara: Editura Artpress, 2005.

Fig. 1. Liceul Eparhial de Fete din Chișinău [44].

Fig. 2. Liceul Eparhial de Fete din Chișinău [45].

Fig. 3. Corul Școlii Eparhiale de Fete și Seminarului Teologic din Chișinău distins de Societatea Tinerimea Română cu Premiul excepțional onorific, 29 aprilie 1938 [46].

35. Vieru-Ișaeu, Maria. *Elena Alistar – deputat în Sfatul Țării, pedagog și promotoare a portului popular*. În: *Buletinul științific al Muzeului Național de Etnografe și Istorie Naturală a Moldovei*, vol. 29 (42), 2018, p. 6-22.
36. Costenco, N. *Omagiu dnei Elena Alistar*. În: *Viața Basarabiei*, nr. 6/7, 1938, p. 127.
37. Hotinski, E. *Darea de seamă a Cooperative școlare „Spiru Haret” de pe lângă Școala Eparhială de fete din Chișinău*. În: *Ghiocelul*, nr. 1-4/1940, p. 80-81.
38. Barbă, Maria; Moraru, Anton. *Elena Alistar – pedagog de vocație, prima femeie în Sfatul Țării*. În: *Analele Științifice ale Universității de Stat „B.P. Hasdeu” din Cahul*, vol. X, 2014. Cahul, 2014, p. 127-130.
39. *Corespondențe*. În: *Școala*, nr. 5-6, 1922, p. 79.
40. *Absolventele Școli Eparhiale de Fete din Chișinău*. În: *Cuvântul Moldovenes*, 1930, 14 noiembrie, p. 3.
41. Moșneguțu, Ion. *Rolul spiritual și social al Icoanei Făcătoare de Minuni a Maicii Domnului de Hârbovăț*. În: Conferința științifică internațională *Pa-trimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea so-cietății durabile de mâine*, Chișinău, 28-29 septembrie 2021, ediția a IV-a. Chișinău, 2021, p. 71-77.
42. Vnorovschi, Cleopatra; Vnorovschi, Ludmila. *Op. cit.*, p. 22-23.
43. Vnorovschi, Cleopatra; Vnorovschi, Ludmila. *Op. cit.*, p. 126.
44. Biblioteca Națională a României. Cota arhivis-tică: nr. 19093
45. Biblioteca Națională a României. Cota arhivis-tică: nr. 19092.
46. Colecția foto Iurie Cojocar.

OBICEIURI, MORAVURI ȘI MENTALITĂȚI ÎN CHIȘINĂUL INTERBELIC

Doctor în istorie (2013), cercetător științific coordonator, șefa Arhivei Științifice Centrale a AȘM aflată în subordinea Universității de Stat din Moldova.

Preocupările științifice: ansamblul istoriei moderne și contemporane cu focalizare pe spațiul pruto-nistrean, relații interetnice, minorități naționale/etnice, problema transnistreană, istoria armenilor, refugiați, istoria medicinei, mentalități, identitate/alteritate, cotidian, studii de istorie orală, cercetări enciclopedice.

A publicat peste 200 de studii și articole științifice apărute în reviste și culegeri din Republica Moldova, România, Armenia, Lituania, Germania, Ucraina, Federația Rusă, Serbia, inclusiv volume pe teme de istorie contemporană. Cele mai recente volume: *Istoria contemporană: dicționar enciclopedic*, Chișinău, Editura USM, 2023, (coautor); *Profesorul Vladimir Potlog (1927–2022): Povestea vieții. Studiu de istorie orală*, Chișinău: Lexon-Prim, 2022, (coautor); *Istoriografia separatismului transnistrean (1989–2005)*. Ediția a doua revăzută și adăugită, Chișinău: Lexon-Prim, 2021; *Arhitectura relațiilor interetnice în spațiul ex-sovietic: Republica Moldova (1991–2014)*, Iași: Lumen, 2015 etc.

Lidia PRISAC

Obiceiuri, moravuri și mentalități în Chișinăul interbelic

Rezumat. Ancorat la realitățile interbelice, Chișinăul a fost marcat de schimbări profunde la nivelul caracterului său distinctiv, având loc o simbioză dintre vechi și nou, dintre moștenirea culturală a perioadei țariste și a celei noi instituite, românești. Cu toate acestea obiceiurile, moravurile și mentalitățile sunt cele mai greu de schimbat în cadrul unei societăți. Marcat profund de manierele caracteristice lumii ruse și a amalgamului multicultural persistent, trăsăturile de comportament al chișinăuienilor perioadei interbelice înscrie tendințe de consolidare a unui specific regional. Surprinși într-un spațiu al confortului, drept generator al unei „somnolențe cotidiene”, locuitorii Chișinăului creează impresia unor persoane pasive, resemnate, contemplative și cu suflet domol. În același timp, cei din partea locului, par să fie de o ospitalitate nemaîntâlnită. Din inerție, în mediul urban continuă perpetuarea obiceiurilor, tradițiilor și moravurilor de familie raportate înaltei societăți, în conformitate cu tradițiile patriarhale țariste. Cultivate în familie, școală și biserică, societatea chișinăuiană pare să perpetueze principii și valori morale sănătoase, produse de un cod al bunelor maniere bazat pe bunul simț, respect reciproc, corectitudine, cinste, omenie, onestitatea etc. În același timp, conduita orașenilor gravitează de multe ori între moralitate, religiozitate și superstiții, locuitorii fiind puși în situația de a alege între principiile morale și „plăcerile” existențiale.

Cuvinte cheie: obiceiuri, moravuri, mentalități, Chișinău, perioada interbelică.

Customs, morals and mentalities in interwar Chișinău

Abstract. Anchored to the interwar realities, Chișinău was marked by profound changes in its distinctive character, with a symbiosis between the old and the new, between the cultural heritage of the Tsarist period and the newly established, Romanian one. However, customs, mores and mentalities are the most difficult to change within a society. Deeply marked by the manners characteristic of the Russian world and the persistent multicultural amalgam, the behavioral traits of the Chișinău residents of the interwar period show tendencies to consolidate a regional specificity. Caught in a space of comfort, as a generator of a “daily drowsiness”, the inhabitants of Chișinău create the impression of passive, resigned, contemplative and calm-hearted people. At the same time, the locals seem to be of an unprecedented hospitality. Out of inertia, in the urban environment, the perpetuation of customs, traditions and family mores reported to high society, in accordance with the patriarchal Tsarist traditions, continues. Cultivated in the family, school and church, Chișinău society seems to perpetuate healthy moral principles and values, produced by a code of good manners based on common sense, mutual respect, fairness, honor, humanity, honesty, etc. At the same time, the conduct of the townspeople often gravitates between morality, religiosity and superstitions; the inhabitants being forced to choose between moral principles and existential “pleasures”.

Keywords: customs, morals, mentalities, Chișinău, the interwar period.

Ancorat la realitățile interbelice, Chișinăul a fost marcat de schimbări profunde la nivelul caracterului său distinctiv, având loc o simbioză dintre vechi și nou, dintre moștenirea culturală a perioadei țariste și a celei noi instituite, românești. Cu toate acestea obiceiurile, moravurile și mentalitățile sunt cele mai greu de schimbat în cadrul unei societăți. Astfel, în cele ce urmează voi încerca să creionez cum au evoluat acestea într-o perioadă în care orașul a fost supus unor transformări politice, socio-economice și culturale majore, racordate la tendințele spiritualității românești și a celei europene în ansamblu.

Trăsături de comportament. Încă la 1919, Mihail Sadoveanu în călătoria sa prin Basarabia remarca locuitorii ținutului, înzestrați cu inteligență și emotivitate. Acesta prezintă oamenii ca fiind sociabili, vorbind cu plăcere, fapt care determină sesizarea mentalității, percepția de sine, dar și atitudinea locuitorilor față de vechea și noua ordine politică etc. Totodată, M. Sadoveanu remarcă la lumea din Basarabia trăsături deloc elogiate în Occident, dar pe care acesta le consideră calități superioare. Fără a le fixa un chip etnic definit [...] [1, p. 143], numiți toți moldoveni, el îi vede, deveniți, în urma încercărilor timpului, pasivi, resemnați și contemplativi cu suflet domol. Astfel, lui Sadoveanu îi datorăm fixarea felului de-a fi a localnicilor din perspectiva unei paradigme simbolice măgulitoare: modești, drepți, realiști, ospitalieri, săritori la nevoie, iubitori de glie, buni și blajini. Dar dincolo de descrierile mitologizante, Sadoveanu surprinde neapărat realitățile anului 1919, cu problemele identitare ale populației generate de politica țaristă, cu rusificarea aproape peste tot a locuitorilor și lipsa conștiinței naționale mai ales la cei tineri [2].

În ceea ce privește capitala Basarabiei, Sadoveanu observa că regășenii erau diferiți în raport cu locuitorii Chișinăului, ceea ce îi lua prin surprindere, mai ales, pe ultimii. Nemărginită a fost „mirarea localnicilor când au văzut făcând invazie lumea de peste Prut”, „furnicând așa de repede în toate părțile”, încât evreii din oraș „ce-reau lămuriri [...]: de ce fug așa, pe cine alungă,

ce urmăresc, de ce se scoală așa de dimineață [...], «[...] noi ne-am speriat», mărturiseau ei”. Liniștea blajină și încetineala, conchide Sadoveanu, par să fi fost „o veche și serioasă boală împăratească” [3, p. 1].

Prim-ministrul Alexandru Marghiloman, care a vizitat Chișinăul la 26–27 martie (st. v.) 1918, cu ocazia votării de către deputații Sfatului Țării a Declarației de unire a Basarabiei cu România, se arăta revoltat și amuzat deopotrivă, datorită tabieturilor rusești ale locuitorilor, care, spunea el, „se trezesc târziu, lucrează puțin și mănâncă mult” [4, p. 467].

Potrivit altor relatări din 1935, diminețile de vară în Chișinău par să nu se fi schimbat cu nimic din cele relatate de Alexandru Marghiloman – „nicăieri altundeva nu-s mai pline de grija pântecului și dereticatului, amiezele mai parfumate de mirosul mâncărilor și serile mai prielnice odihnei, sub umbra de salcâmi” [5, p. 536].

Moleșeala și lenea orașenilor observată de regășeni a fost relevată și de Gh. Bezviconi: „Basarabienii constau dintr-un amestec straniu și nu de cea mai bună calitate. Lenea acoperea cu un fel de mușegai țăranul și moșierul [...]. Dacă în sat apărea un meșteșugar dibaci sau un țăran iute, se adeverea că provine din Podolia. Dar curând, balta locală înghițea veneticul. Același lucru se întâmpla și cu pătura moșierească. Aici se trăia nu din venit, dar din toată averea, se cheltuia generos, deși neîndemânatic. Cele mai bune vinuri se consumai pe loc, cauză pentru care faima vinurilor din Crimeea, injust o întrecea pe a celor basarabene. Rușii își pierdeau aici amploarea, polonezi amabilitatea, grecii și armenii – spiritul întreprinzător. Locuitorii primeau coloritul basarabean și chiar, naționalitatea. Astfel, [...] ei se înscriau după 1918” [6, p. 126].

Ion C. Teodorescu constată, în amintirile sale, felul primitiv al chișinăuienilor, ce-i adevărat a celor de la periferia orașului. „În adevăr figurile radioase și mâinile întinse ale celor ce ne ies înainte pe peron, ale gazdelor noastre, căci suntem așteptați aici, ne înveselesc repede și ne fac să nădăjduim într-o petrecere plăcută în capitala Basarabiei” [7, p. 1-2].

Scrisorile din anii 1920, ale unui emigrant rus, conțineau remarci despre bunătatea și mărinimia locuitorilor orașului: „La Chișinău am trăit bine materialicește, în comparație cu viața mea de refugiat, fiind încălzit și moral de ospitalitatea gazdelor și noilor mei amici. Uneori ieși tratat mai bine de străini ca de rude. Cu toate că starea materială este mai grea, în comparație cu trecutul, nu au luat aproape nimic pentru internat, ci au făcut o colectă în toată familia, adunându-mi 10 000 lei pentru călătoria mea. Atitudinea duioasă, pe care nu am văzut-o la Paris, printre amici și rude. Și atitudinea personală față de mine și avântul patriotic. Dacă toată emigrația ar fi astfel ca amicii mei noi? Astfel a fost față de mine Mar. Const. Rășcan, gazda mea, o femeie model «Turghenev», una din cele patru surori grațioase ale lui Lascăr [...]. O rasă frumoasă, tipuri de femei [...] deși n-au sânge rusesc. M-am văzut într-o societate internațională, greco-moldovo-georgiană” [8, p. 417-418, doc. 285].

În cu totul altă extremă se deplasează percepția reporterului Geo Bogza, după călătoria sa făcută între 1932 și 1934, propunându-ne o imagine specifică a Basarabiei fără pitoresc și idealizări, o cronică lucidă și șocantă a realității, care ne deschide văzul către tragismul și derizoriul existenței cotidiene. Acesta circumscrie locuitorii Basarabiei într-un univers inundat de noroi, gropi, smoală, ploșnițe, păduchi și boli. Provincia este ostracizată fără rezerve, oamenii ei sunt neputincioși, nefericiți, ignoranți și dezrădăcinați ca în infernul dantesc. La marginea civilizației totul stagnează sub imperiul răului, al mizeriei morale și ancorării în declin. Geo Bogza nu mai este entuziasmat de pitorescul etnografic al locului și nici de ospitalitatea localnicilor. Chișinăul este descris, aproape cu voluptate, în detalii atroce: „Mahalale mai tenebroase și mai pline de mister ca ale Chișinăului nici la Londra n-ai să găsești. [...] Mahalalele tenebroase erau singurele care mă interesau. O fi oare mai teribile ca la Londra? Posibil că da. N-aveam nici un motiv să mă îndoiesc, când pe seama orașului circulă atâtea zvonuri, când situația pe capitală a celei mai blestemate provincii te face să bănuie că aici s-au scurs toate ororile

Basarabiei și s-au luat la întrecere una cu alta. Ulițe infecte, boli, mizerie, viață de câine, aici se vede că și-au dat mâna lor canceroasă și au pornit la un asalt nemilos împotriva oamenilor. Să străbat încă odată locurile acestea, să ajung până la fundul mocirlei în care se zbate atât de tragic viața Basarabiei” [9, p. 22-23].

Prin ochii lui Gib Mihăiescu, autorul *Rusoaiței*, aflăm că societatea din orașelul și târgul basarabean zace de regulă într-o „somnolență cotidiană”. Astfel, se poate spune că literatura din perioada interbelică consolidează clișeul general cunoscut despre localnicul dintre Nistru și Prut ca fiind bun și tolerant cu toată gama de sensuri măgulitoare, dar și denigratoare pe care îl presupune, adăugând acestuia câteva ingrediente ale culturii ruse, imaginea acestuia fiind mereu pusă în relație cu cea a vecinilor de la Est [9, p. 24].

O remarcă în legătură cu modul în care cetățenii spuneau ora la baterea orologiului Soborului: dacă ceasornicul arată două fără un sfert, atunci la Chișinău s-ar spune – trei sferturi la două, după obiceiul rusesc.

Conduita orașenilor între moralitate, religiozitate și superstiție. În pofida felului imperfect de-a fi al locuitorilor, totuși societatea din Chișinău înscria și norme morale bazate pe principii și valori sănătoase, dezvoltate în cadrul familiei, școlii, bisericii și statului. Despre principiile de organizare a modului de viață al chișinăuienilor găsim informații numeroase și diverse în presa periodică a timpului. Sunt cunoscute acțiuni de binefacere și fapte de milostenie, de ajutorare a aproapelui, în raport cu oamenii nevoiași.

Tot în presa timpului găsim o serie de remedii pentru curățarea sufletului și a corpului de păcate, și eliberarea spirituală, cum ar fi, de exemplu, postul, despre care se specifică: „Postul cel adevărat este înstrăinarea de răutăți, lepădarea mâniei, depărtarea de poftă, de clevețire, de minciună și de jurământul mincinos [...]” [10, p. 15-18].

Despre moralitatea celor întâlniți peste Prut, N. Iorga menționează următoarele: „Mi

s-a părut – și nu mă înșel – că văd în Basarabia, în ceea ce au lăsat rușii, la fiecare lucru făcut de dânșii o iubire, aș zice personală pentru lucrul făcut statului, comunității, cu banii iroșiți ori ba, să zicem și furați în parte, ai obștii ori ai guvernului. Și am întâlnit pe unde am fost o legătură strânsă între om și misiunea lui, oricare ar fi proporțiile acesteia, care lipsește, prea adesea, la noi, și nu numai la noi, și care în sine, ca fapt moral, e un lucru de admirat” [11, p. 241].

Cu referire la religiozitate, în anul 1926, emigrantul rus Pavel Dolgorukov remarca faptul că „populația urbană și o parte din cea rurală ține la stilul vechi. Neînțelegerile în privința sărbătoririi Săptămânii Patimilor și a Paștelor. Noul minister al lui Averescu în timpul Săptămânii Patimilor a anunțat libertatea oficierii Serviciului Divin după stilul vechi, în altele, după stilul nou, amestecat. Noaptea Învierii după stilul vechi la o biserică mică (de casă). O mulțime de lume, iar pe urmă *utrene* în stradă, înaintea bisericii. Foarte frumos. Cald, încet, lumânările nu se sting. Am stat la masă la Ciavad până la ora 7 dimineața [...]” [8, p. 417-418, doc. 285].

Potrivit unor schițe și articole ale presei timpului, putem analiza principiile și valorile morale care guvernau modul de viață și mentalitatea locuitorilor orașului Chișinău. Astfel, într-un tabloid se accentua faptul că „sănătatea este darul cel mai prețios, dat omului de Dumnezeu odată cu viața, ca să-l păstreze și să-l înmulțească odată cu viața” [12, p. 97-100]. Tot aici autorul menționează cei mai mari dușmani ai omului: „murdăria [...], aduce toate bolile; aerul stricat, închis; întunericul și umezeala; frigul; lenea; osteneala; lăcomia; gogoleala; frica; hrana proastă și neîndestulătoare, beția etc. Grozavi sunt dinții acestui vrăjmaș care rod încet-încet în sănătate, [...] te fac să-ți risipești averea și să aduci în casă sărăcia; neînfrânarea poftelor trupești, care-l scurg de puteri și-i aduc boalele [...]. Mai presus de toate – împăratul lor [este] întunericul minții, neștiința” [12, p. 98].

Ceea ce se află la polul opus, după cum evidențiază autorul, adică prietenii sănătății sunt: „curățenia; aerul curat; lumina soarelui; căldura; munca; stăpânirea de sine; cumpătarea; hrana fo-

lositoare; înfrânarea; bunătatea; voioșia și pacea; doftorii; lumina științei și învățătura. Mai presus de toate stă stăpânul a toată lumea, Dumnezeu, care ne va ajuta când ne vom ruga lui cu toată inima și cu toată puterea sufletului nostru [...]” [12, p. 100]. Spre final, autorul conchide: „Omul este dator să fie fericit, dacă omul este nefericit, înseamnă că el este de vină” [12, p. 100].

În același context al dezvoltării principiilor morale, într-un alt articol se vehiculează faptul că: „Omul este zidit pentru desăvârșire în bine, pentru apropiere către veșnicul izvor al binelui, pentru unirea cu Dumnezeu [...]. Prin urmare, viața omului trebuie să corespundă cu această menire [...] [13, p. 46-51].

Cu referire la mentalitatea locuitorilor orașului Chișinău sunt interesante impresiile lui Laurențiu Fulga: „La Chișinău, într-adevăr, oamenii sunt altfel. Ei trăiesc intens, trăiesc cu toți porii, cu toată carnea [...] – Da, dar ei trăiesc până și mizeria, cu altă mentalitate. Au o credință. Pe Dumnezeu îl poartă pe piept în partea stângă, au cerul în ochi, au țărâna în gură. Ei injură, te îngrozesc, dar la biserică sau la un pahar cu rachiu, nu mai sunt oameni, ies din ei încovoiați, devenind un fel de păsări sau plante, sunt altceva în clipa aceea, ceva alb, nedefinit, puri cu toate impuritățile lor exterioare [...] [14, p. 8].

Despre faptul că unii locuitori ai Chișinăului erau superstițioși și apelau la serviciile anumitor clarvăzătoare ne vorbesc avizele din ziare. Spre exemplu, într-un număr al ziarului „Basarabia” din 1920, publicat în limba rusă, populația Chișinăului era anunțată că „în oraș s-a oprit, pentru un timp scurt, o faimoasă clarvăzătoare, care ghicește uimitor de corect viitorul, răspunde la gândurile altora și determină atât prezentul cât și trecutul. Orele de primire a doritorilor sunt între 8:00 dimineața și 20:00 seara. Locația de primire se află pe str. Leovei, nr. 6 (în curte, a patra ușă din dreapta)” [15, p. 4].

Familia între tradiție și nonconformism.

Nivelul de dezvoltare al societății interbelice trebuie privit și apreciat în funcție de principiile morale ale acesteia, cu modul de viață stabilit de către membrii săi, cu regulile nescrise moștenite

din generație în generație, dar și prin completare cu trăsături noi, drept urmare a contextului social-politic și cultural specific anilor interbelici. Punctul de gravitație al dezvoltării și transmiterii moravurilor chișinăuienilor a fost concentrat, în primul rând, în cadrul familiei, consolidat ulterior de școală, viața religioasă, economică, juridică, politică, morală, inclusiv viața publică și privată [16, p. 184-185].

În anii 1920 este evidentă perpetuarea valorilor familiale, ale obiceiurilor, tradițiilor și moravurilor familiei raportate înaltei societăți, în conformitate cu tradițiile familiei patriarhale țariste, dar cu specific etnografic moldovenesc [1, p. 145]. Raporturile dintre copiii și părinți, și cele dintre nepoți, formate sub influența mentalității epocii țariste, s-au perpetuat în Basarabia dar pe parcursul perioadei interbelice au dispărut [1, p. 146].

Gh. Bezviconi descrie familia strict din punct de vedere patriarhal, ceea ce înseamnă o supunere fără echivoc față de capul familiei, și în care deciziile sunt luate în exclusivitate de către acesta. În scrierile sale autorul, conturează chiar și un cod moral-social al familiei, una dintre caracteristicile eticii familiale fiind ospitalitatea. O altă tradiție a familiilor din societatea mondenă a Chișinăului era trecerea pe timp de iarnă, din conacul moșiei în casa orășenească, un capitol aparte ținând de organizarea balurilor [6, p. 118-138]. De remarcat faptul că, într-o familie de oraș, cu stare și cu alte standarde de viață, educația copiilor era printre priorități, iar membrii familiei se implicau în această sarcină.

În ceea ce privește actul de constituire a familiei, locuitorii Chișinăului interbelic, erau atenționați de importanța căsătoriei religioase pe lângă cea de ordin civil, fiind condamnat concubinajul și căsătoriile neînregistrate. Unii autori de articole publicate în presa timpului enunță faptul că: „fără solemnitatea religioasă, căsătoria civilă era privită ca și concubinaj [...]” [17, p. 15-18].

Provocări matrimoniale în spațiul urban.

Ritmul de urbanizare și strămutare a populației din mediul rural în cel urban și-a lăsat ampre-

ta asupra vieții private a indivizilor. O dovadă a faptului că în oraș, mai ales celibatarilor le era complicat să pună temelia unei familii în contextul rutinei zilnice, dar și a marginalizării individuale, sunt anunțurile matrimoniale din ziare. Mai mult, unele ziare aveau chiar și Departamente matrimoniale.

Spre exemplu, în revista săptămânală bilingvă română/rusă de satiră și umor *Sfârsla/Щелчок* la rubrica matrimoniale, „foarte serioasă”, de altfel (potrivit revistei), erau plasate diferite anunțuri pentru cei care „voiau să se cunoască, în scopul unor întâlniri reciproce, de petrecere a timpului liber, dar și pentru căsătorii” [18, p. 1]. În acest scop, solicitanților li se ofereau mai multe sfaturi, iar în anunțurile expuse, persoanelor li se asigura anonimitatea. De altfel, un rând de anunț costa 10 lei. Din cele câteva avize, în rusă, lăsate la „Departamentul matrimoniale” surprindem câteva. Doresc să fac cunoștință cu un tânăr interesant, de 30-40 de ani, pentru petrecerea timpului liber împreună – posibilă o eventuală căsătorie, pentru dra E.N.; *Funcționar în serviciu public*, bărbat de vârstă medie, dorește să se căsătorească cu o persoană până la 40 de ani. Pe lângă faptul de-a fi drăguță și a avea un caracter bun e de dorit să dețină (dar nu obligatoriu) ceva zestre sau să aibă un serviciu. Doar propunerile serioase să fie adresate către „Departamentul matrimoniale” celui care a prezentat un bilet de 1 000 lei cu nr. 007327; *Total serio*s, rog o drăguță, simpatică și bună domnișoară, doamnă sau văduvă să răspundă la îndemnul unui om singuratic. Liniștit, fără viciu consumului de alcool, familist, adresați către „Departamentul matrimoniale” pentru N.S.; *Cu o grațioasă copilă, mică și plăcută* doresc să fac cunoștință cu scopul de-a învăța limba. Rog să fie fixată o întâlnire, voi veni neapărat. S.V.R.; *Blonda* pe care am întâlnit-o pe străzile Reni și Sinadino în pălărie albăstrie, rog să-mi scrie pe adresa pe care ea o știe. Voi răspunde imediat. S.V.M. [19, f. 7 v.].

Viciile orășenilor între norme patriarhale și tendințe degradante. Spre deosebire de lumea rurală, în mediul urban instituția familiei,

precum și sistemul de legături matrimoniale, își schimbă treptat din conotațiile patriarhal-conservatoare fiind atestată tendința infiltrării ideilor de lux și petrecerii în afara familiei [20, p. 5-6].

În anii 1920, preotul A. Luțcan atesta în mediul Basarabiei o „moralitate atât de decăzută, mai ales de la război încoace” specificând: „Cine nu cunoaște situația mereu crescândă a concubinajelor, a copiilor născuți nelegitim, a avorturilor [...] etc.” [21, p. 22]. De remarcă că presa timpului anunța în privința decăderii moravurilor și cazuri cu totul ieșite din comun. De exemplu, în anul 1936, „autoritățile polițienești locale” erau „puse la curent cu un caz” de „substituire de mirese” care fusese plasat în suburbia Poșta Veche. Astfel, „Maria Ghiulan întreținea de mai multă vreme legături de dragoste cu flăcăul Pavel Bulat, ambii de la Poșta Veche. Ca urmare, fata a rămas gravidă, iar tânărul și-a luat angajamentul să se căsătorească. Nunta urma să fie celebrată duminică, pe 11 octombrie. Dar a intervenit un eveniment care a distrus aproape tot planul [...]”. În dimineața nunții, mireasa a „dat naștere unei fetițe dolofane și a fost constrânsă să rămână în pat”. Părinții au fost puși în dilemă „[...]”, invitațiile trimise și [...] până și porcul tăiat”. Părinții fetei, până la urmă au dibuit o soluție salvatoare, „găsind de cuviință să înlocuiască mireasa cu altă fată – Natașa Aghiloei, din suburbia Visterniceni, care a acceptat să joace rolul de mireasă. Falsa mireasă și-a jucat rolul excelent atât la biserică, cât și înaintea nuntașilor. Seara târziu, după terminarea petrecerii, falsa mireasă a vizitat-o pe veritabila mireasă care zăcea în patul de lăhuzie și i-a predat atribuțiile de tânără căsătorită”. În dilemă au rămas doar autoritățile locale, care nu știau dacă acest caz putea fi penalizat de lege, fiind transmis spre pronunție bisericii [22, p. 2].

Divorțul. Practica divorțului în perioada interbelică, în raport cu perioada anterioară era în continuă creștere. De exemplu, în comunele urbane ale Basarabiei numărul divorțurilor între 1932 și 1933 a crescut de la 163 la 176 [23, p. 77]. Chiar dacă putem vorbi despre existența unui cod al bunelor maniere bazat pe principii

care includ bunul simț, corectitudinea, onoarea, cinstea, omenia, onestitatea, respectul reciproc, locuitorii mediului urban erau predispuși de a alege între aceste principii și „plăcerile” vieții [24, p. 327]. Printre cauzele frecvente de divorț figurau: infidelitatea, violența, patima beției, etc.

Beția. Una dintre problemele majore de degradare și demoralizare a societății Chișinăului, care pare să fi fost pusă sub controlul autorităților române, era beția. Bunăoară, într-un raport a Arhiepiscopului Chișinăului și Hotinului din 3 aprilie 1919 se vehicula faptul că „beția a scăzut și gălăgia, și bătăile s-au împuținat. În centrele orașelor, unde siguranțele erau pline cu bețivi asemenea cazuri sunt rare” [25, p. 44]. Raportul evidențiază și consecințele pe care le-au avut acțiunile întreprinse de autorități pentru controlarea cazurilor de beție, fiind propuse și o serie de măsuri (micșorarea numărului localurilor care comercializează vin și alte băuturi alcoolice; deschiderea acestora la ore fixe; elaborarea unui regulament de eliberare a băuturilor acasă la consumatori numai cu bani numerar; toate aceste măsuri având ca scop final – micșorarea numărului de persoane consumatoare de băuturi alcoolice) [25, p. 46].

Măsurile întreprinse în scurt timp aveau efectul scontat. De exemplu, la 16 martie 1919, Fabrica „Moghiliovski” din Chișinău, specializată pe producerea vinului, solicita un permis de circulație în țară pentru un vagon de spirt [26, f. 263].

Presa periodică a timpului era cea care arăta efectele alcoolismului în rândul populației. Astfel, într-un articol se vehicula faptul că: „[...] împrejurările de după război, au dat alcoolului intensitate, de distrugere în cârdășia cu bolile legate de el. [...] În căruță stau femeile, cu ochii injectați, cu obraji ca coaja de rac fiert, bolborosind cuvinte neînțelese [...]” [27, p. 265-266]. În continuare autorul se întreabă: „Degradare morală? Nu mai e vorba de ea acum, în fața otrăvirii permise, constantă, susținută [...]”. Pericolul cel mare e degradarea fizică [...]. Nu numai beția prin sine este amenințătoare, ea merge mână în mână cu sifilisul și tuberculoza [...]” [27, p. 266].

Potrivit deciziilor luate de către autoritățile religioase „acei ce se dovedesc (din parohieni) că sunt bețivi, înjură de lucruri sfinte, fură, trăiesc în nelegiuire cu soțiile lor, să fie aspru cerțați [...], întâi între mai mulți, dacă cel greșit nu se îndreaptă, să fie spus Bisericii, să se facă proces-verbal, semnat de cât mai mulți creștini [...] și să-l excludă dintre credincioși. Aceste sancțiuni vor deștepta pe mulți și-i vor face să fie mai cu luare aminte asupra vieții lor” [21, p. 22].

Preotul A. Luțcan dădea semnale de alarmă la începutul anilor 1920 în privința creșterii fenomenului beției în întreaga provincie „[...] beția, această plagă a societății a luat un avânt atât de mare în ultimul timp, încât te doare când vezi cum oamenii de bine ai țării n-au grijă de ziua de mâine, îi dau frâu slobod de-ași împrăștia otrava ucigătoare și a stoarce banul din casele sărace, unde grămada de copii plânge de foame, cerând pâine [...]. Cărciumile ca niciodată au luat naștere în număr îngrozitor de mare, atrăgând în mrejele lor oameni muncitori [...]. Cărciumile se îmbogățesc, își clădesc în orașe case și palate, iar bieții oameni, căzuți robi băuturii, sărăcesc vânzând și bucățica de la gură. Nu-ți ajung cuvinte să zugrăvești urmările acestei patimi, cari totodată, se văd de oricine din viața de toate zilele” [21, p. 22].

Sursele de arhivă pomenesc și situațiile letale de pe urma alcoolismului. Astfel, la 4 septembrie 1920, aflăm că Dropel Marcel, de 63 ani, fiind alcoolic și bolnav, a fost găsit mort în locuința sa din Malina Mică [29, f. 282].

Pentru a diminua numărul considerabil de persoane aflate sub influența băuturilor alcoolice autoritățile au recurs la elaborarea de noi legi și regulamente care stabileau noi restricții pentru populație. În acest sens guvernul român a adoptat Legea nr. 611 din 9 februarie 1919, care fixa taxe de 10 lei /deca cu vin, 5 lei /vin taxat și 6 lei /vin netaxat [25, p. 44].

În corespundere cu același raport, „vânzarea alcoolului a trecut sub controlul statului, ceea ce a avut un efect bun asupra populației [...], după introducerea monopolului asupra alcoolului, vânzarea rachiului fabricat din pâine a scăzut și s-au micșorat bețiile” [25, p. 46].

Drept rezultat al măsurilor întreprinse, autorul raportului conchide că s-a ajuns la o îmbunătățire materială, sanitară și morală a Chișinăului: „Odată ce au fost luate toate măsurile necesare pentru combaterea situațiilor cauzate de inspirațiile lui Bachus, starea de spirit în oraș s-a mai îmbunătățit, oamenii vin mai des la biserică, își petrec serile unindu-se, iar unii dintre ei citesc [...]” [25, p. 46].

Fumatul. Un alt viciu al chișinăuienilor l-a constituit fumatul. „La modă” în partea occidentală a lumii, această pasiune n-a întârziat să cunoască amploare și în rândul populației capitalei Basarabiei, practicarea căruia, în unele cazuri ducea la incendii. Spre exemplu, se presupune că în noaptea spre 31 iulie 1924, de la o țigară s-ar fi aprins Cinematograful Pavilion [30, p. 2; 31, p. 286-290].

Considerații finale. Marcat profund de manierele caracteristice lumii ruse și a amalgamului multicultural persistent, trăsăturile de comportament al chișinăuienilor perioadei interbelice înscrie tendințe de consolidare a unui specific regional. Surprinși într-un spațiu al confortului, drept generator al unei „somnolențe cotidiene”, locuitorii Chișinăului creează impresia unor persoane pasive, resemnate, contemplative și cu suflet domol. În același timp, cei din partea locului, par să fie de o ospitalitate nemaîntâlnită. Din inerție, în mediul urban continuă perpetuarea obiceiurilor, tradițiilor și moravurilor de familie raportate înaltei societăți, în conformitate cu tradițiile patriarhale țariste. Cultivate în familie, școală și biserică, societatea chișinăuiiană pare să perpetueze principii și valori morale sănătoase, produse de un cod al bunelor maniere bazat pe bunul simț, respect reciproc, corectitudine, cinste, omenie, onestitatea etc. În același timp, conduita orașenilor gravitează de multe ori între moralitate, religiozitate și superstiții, locuitorii fiind puși în situația de a alege între principiile morale și „plăcerile” existențiale. Asemenea orașelor mari, Chișinăul pare să nu fie scutit nici de provocările viciate, în perioada interbelică acesta se confruntă cu o serie de probleme (gen

alcoholism, fumat etc.) care arată o altă fațetă a orașului, ce surprinde prin degradarea morală și spirituală a locuitorilor săi.

Referințe bibliografice:

1. Ijboldina, Irina. *Valorile, obiceiurile, tradițiile și moravurile de familie ale populației ruse din Basarabia interbelică în literatura română*. În: „Revista de Etnologie și Culturologie”, vol. XXX, 2021, p. 141-148.
2. Sadoveanu, Mihail. *Drumuri basarabene*, ediție îngrijită de I. Opreșan. Chișinău: Știința, 1992.
3. Sadoveanu, Mihail. *Chișinău. Aspecte din 1919*. În: „Opinia”, an. XVI, nr. 3824, 17 ianuarie 1920, p. 1.
4. Marghiloman, Alexandru. *Note politice*, vol. V. București: Eminescu, 1924.
5. Radiana, R. *Nina*. În: „Viața Basarabiei”. Revista lunară: duplex Chișinău–București, an. 4, nr. 7-8, iulie–august 1935.
6. Безвиконный, Г. *Последний лишний человек*. În: „Кодры”, № 10, 1990, c. 126.
7. Teodorescu, Ion C. *Impresii din Basarabia*. În: „Lumina”, an. II, nr. 425 și 433, 5 și 13 noiembrie 1918, p. 1-2.
8. Guzun, Vadim. *Chestiunea refugiaților de peste Nistru: documente diplomatice și ale serviciilor române de informații 1919–1936*. Cluj-Napoca, 2012, 1000 p.
9. Grati, Aliona. *Drumuri prin Basarabia interbelică. (Auto)imagologie literară*. În: „Metaliteratură”, nr. 3-4, 2014, p. 5-25.
10. Smochină, Diacon Z., *Despre post*. În: „Luminătorul”, an. LVII, nr. 7, 1 martie 1924, p. 15-18.
11. Iorga, N. *Neamul românesc în Basarabia*. București, 1997.
12. P.H. *Cuvânt despre sănătate*. În: „Foaia plugarului”, an. III, nr. 2, februarie 1923, p. 97-100.
13. D.Gr., *Educația creștinească a copiilor*. În: „Luminătorul”, nr. 13, 1924, p. 46-51.
14. Fulga, Laurențiu. *Chișinău – orașul basmelor. Reportaj cu dragoste, vutcă, balalaici și moarte*. În: „Universul literar”, an. XLVII, nr. 26 și 27, 13 și 20 august 1938, p. 8.
15. Ясновидящая. În: „Бессарабия”, № 140, 25 июня 1920, c. 4.
16. Sava, Lucia. *Viața cotidiană în orașul Chișinău la începutul secolului al XX-lea (1900–1918)*. Chișinău: Pontos, 2010, 320 p.
17. Preot P. Gheorghian. *Căsătoria ca act civil și ca taină bisericească*. În: „Luminătorul”, an. LVII, nr. 7, 1 martie 1924, p. 15-18.
18. *Matromoniale*. În: „Sfârsla/Щелчок”, 15 decembrie 1928, nr. 1.
19. ANA (Chișinău), F.P. 2983, inv. 1, d. 58.
20. *Mișcarea populațiunei României pe anul 1923* /Ministerul de Interne. București: Tipografia Curții Regale G. Göbl Fii, 1925.
21. Pr. Luțcan, A. *Circulara nr. 17*. În: „Luminătorul”, an. 18, 1 martie 1925, p. 22.
22. *O mireasă care a născut în ziua nunții și o fată care a înlocuit-o la biserică*. În: „Gazeta Basarabiei”, 17 octombrie 1936, p. 2.
23. Banu, George. *Sănătatea poporului român*. București: Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1935.
24. Sava, L. *Viața cotidiană și mentalitățile în orașul Chișinău în cadrul României întregite (1918–1940)*. În: „Petre Țuțea”. Anuar, New Europe College, 2007–2008, p. 305-369.
25. *Raportul Arhiepiscopului Chișinăului și Hotinului din 3 aprilie 1919, Cu privire la rezultatele aplicării monopolului asupra alcoolului și influența lui asupra populației*. În: „Basarabia economică”, nr. 3-4, 1919, p. 44-46.
26. ANA (Chișinău), F. 723, inv. 1, d. 16.
27. Simionescu, I. *Beția*. În: „Foaia plugarului”, an. III, nr. 8, august 1923, p. 265-266.
28. Pr. Luțcan, A. *Circulara nr. 17*. În: „Luminătorul”, an. 18, 1 martie 1925, p. 22.
29. ANA (Chișinău), F. 723, inv. 1, d. 30.
30. *Marele incendiu din Chișinău*. În: „Aurora”, an. II, 4 august 1924, p. 2.
31. Xenofontov, Ion Valer. „Foc și pară” în Chișinăul interbelic. În: „Perspectivele și Problemele Integrării în Spațiul European al Cercetării și Educației”, vol. XI, Partea 2. Cahul: Tipografia „CentroGrafic” SRL, 2024, p. 286-290.

OBJECT AT THE LIMIT OF ABSTRACTION. CHROMATIC MORPHOGENESIS IN IVAN KAVTEA'S WORK

Between 1968–1974, he studied at the Republican School of Art „I. Repin,” Chişinău, Rep. of Moldova. Since 1980, he has been a member of the Union of Artists of the USSR (youth department). In 1988 he became a probationary member and from 1992 – a full member of the UA of the Republic of Moldova. Between 1989–1993, he was part of the „Phantom” artistic group in Chişinău. In 2002 he became a member of the Union of Artists of Germany (Saxony). He undertook a series of creative residencies, including: 1983 – Senej Creative House, Moscow; 1985 – Korovin CH, Gurzuf, Crimea; 1987 – Shorja CH on Lake Sevan, Armenia; 1995 – Brăila Plein-Air Group, România; 1997 – Tescani CH, România; 2010 – Villotta, Italy, and 2012 – Gaville, Italy. Between 1978–1999, he participated in numerous exhibitions in Moldova, Russia, and other republics of the former USSR, and 1999–2016 – solo and group exhibitions in Leipzig, Berlin, and other cities in Germany. From 2017 to 2023, he painted the church from his native village of Očnița, Republic of Moldova. His works are in private collections in various countries, as well as in the National Museum of Art of Moldova.

Ivan KAVTEA

Object at the Limit of Abstraction. Chromatic Morphogenesis in Ivan Kavtea's Work

Abstract. The article analyzes the artistic evolution of Ivan Kavtea, an artist originally from the Republic of Moldova, later settled in Germany. His journey spans from traditional objectual realism to neo-abstraction, focusing on the use of pure color as an essential means of expression. The concept of “object at the limit of abstraction” defines his style, where realistic elements are gradually abstracted while preserving an allusion to the original referent, a notion inspired by Ludwig Wittgenstein’s philosophy. Kavtea often starts from natural impulses and recognizable motifs, which he transforms chromatically and compositionally, resulting in fragmentary-abstract works. Compared to the evolution of Kandinsky’s *Blue Rider*, his artistic path highlights a tension between figuration and abstraction, yet without completely abandoning the real source. The artist incorporates literary and philosophical influences, including writings by Vladimir Nabokov and the *Book of Genesis*, exploring fundamental themes such as memory, creation, and transcendentalism. Throughout his work, Ivan Kavtea promotes a neomodernist and conceptual vision, where color becomes the primary instrument of emotional and intellectual communication, upholding the principle that painting, like music, should express itself in an autonomous and abstract form.

Keywords: neo-abstraction, realism and abstraction, pure color, neomodernism, conceptualism, visual art.

Obiect la limita abstractului. Morfogeneza cromatică în opera lui Ivan Kavtea

Rezumat. Articolul analizează evoluția artistică a lui Ivan Kavtea, artist originar din Republica Moldova, stabilit ulterior în Germania. Acesta parcurge un drum de la realismul tradițional spre neo-abstracție, concentrându-se pe utilizarea culorii pure ca mijloc esențial de expresie. Conceptul de „obiect la limita abstractului” definește stilul său, în care elementele realiste sunt treptat abstractizate, păstrând însă o aluzie la referențialul original, concept inspirat de filosofia lui Ludwig Wittgenstein. Ivan Kavtea pornește adesea de la impulsuri naturale și motive recognoscibile, pe care le transformă cromatic și compozițional, ajungând la lucrări fragmentar-abstracte. Comparativ cu evoluția „Călărețului Albastru” al lui Kandinski, parcursul său artistic evidențiază o tensiune între figurativ și abstract, dar fără a abandona complet sursa reală. Artistul integrează influențe literare și filosofice, inclusiv din scrierile lui Vladimir Nabokov și din „Cartea Genezei”, explorând teme fundamentale precum memoria, creația și transcendentalismul. Prin întreaga sa operă, Ivan Kavtea promovează o viziune neomodernistă și conceptuală, unde culoarea devine instrumentul principal de comunicare emoțională și intelectuală, afirmând principiul că pictura, asemenea muzicii, trebuie să se exprime într-o formă autonomă și abstractă.

Cuvinte-cheie: neo-abstracție, realism și abstractizare, culoare pură, neomodernism, conceptualism, artă vizuală.

“The Object on the Verge of Abstraction”

– By stating this phrase, Ivan Kavtea suggests that the subject or object in his work is almost completely abstract and not easily defined or understood in concrete terms. The noun “abstract” comes from the Latin “abstractum,” which in turn derives from the verb “abstrahere.” The etymology of the word “abstractum” can be broken down as follows: “ab-” – a Latin prefix meaning “from” or “away from,” and “-strahere” – derived from the verb “trahere,” which means “to pull” or “to extract.” Thus, in Latin, “abstractum” meant “something that has been extracted” or “something separated from.”

In his creation, the artist has travelled the path from the traditional objectual realism of the 19th century to neo-abstraction. In his quest for greater expressiveness, Ivan Kavtea turned to the use of pure color, which inevitably led to a departure from traditional realism toward abstraction, deliberately stopping at a boundary between realism and abstraction, assigning symbolic resonance to color and structuring the paintings based on color chromatics. Thus, Ivan Kavtea often begins his painting with a realistic motif, gradually abstracting it to the point where color acquires a symbolic connotation. He applies active spots, then pauses with neutral colours, only to intervene again with an intense hue. Often, he starts from the impulse he receives from nature, arriving at a color abstraction, at that “something that has been extracted,” without definitively abandoning the original archetype. Nature and objects borrowed (from nature) are, for the artist, material, a reference source, because “...what has been seen once can never be brought back into chaos...” (Vladimir Nabokov, “Other Shores”), and in this way, Ivan Kavtea transforms them into a work of abstract art, or more precisely into an abstraction, in which the allusion to the “original referent” is often preserved or encoded. The “original referent” is a concept derived from Ludwig Wittgenstein’s philosophy of language, particularly from his first major work, *Tractatus Logico-Philosophicus*. According to Wittgenstein, in *Tractatus*, language functions through a system of

correspondence between words (or sentences) and things in the world. This relationship of correspondence is what he calls “referentiality.” In this sense, paraphrasing Wittgenstein (transposing him into the visual-chromatic realm of art), the “original referent” would be the real thing or object to which an abstract painting directly refers, without intermediaries or further interpretations. In other words, the “original referent” is the concrete object or situation derived from reality, which the form and color in Ivan Kavtea’s work represent or faithfully describe.

He conducts very precise studies after nature, reviewing them multiple times, varying the color and composition, amplifying the intensity of each color to make it stand out at its highest note, or conversely, softening it into a mass of combined shades, transitioning from a realistic motif to a fragmentary-abstract composition. The entire range of colours is, for the painter, the most important means of expression for realizing his content-related intentions. He often creates series of works with the same motif, considering it, once found, self-sufficient and appropriate. He begins, in several sessions and on different canvases, to intervene over the motif, stylizing, transforming, and recycling it until the initial realistic interpretation allows the application of pure color, which the artist controls and organizes with the help of neutral tones, ultimately reaching a reminiscence. The initial motif becomes a re-interpretive pattern – a source, raw material, an object/subject brought to the edge of abstraction.

Such a subtle interplay between abstract and real can be observed, for example, in the series of landscapes with the same motif but created in different periods, to which he intentionally gives different titles, much like a parent names their children, where each bears its own name. “Village Motif”, “Gentle Winter”, “Festive Snow” etc. “Festive Snow” seems to invite the viewer to a meticulous study, detail by detail, under a magnifying lens, centimetre by centimetre, discovering various abstract motifs that together recreate a memory of the former landscape. Such mastery and freedom of dis-

creet interpretation of reality here reach a peak of virtuosity, especially in terms of color, chromatics, and minimalist simplicity.

“The Blue Rider” – the key character in the work of Wassily Kandinsky, galloping as if penetrating a process of significant transformation, a chronological journey that reflects the master’s evolution from realist art to the pioneering of pure abstraction. Initially, Kandinsky approached the subject of “The Blue Rider” in a realistic manner. In the first versions, the work depicted a visible rider on a horse crossing a landscape. The elements of the painting were still recognizable, rendered with enough detail to be easily identified. In this phase, Kandinsky was influenced by the traditions of Russian and German painting, with a focus on color harmony and composition. As his style evolved, Kandinsky began to simplify and stylize the image of the rider. It became less about faithful representation of reality and more about conveying an emotional experience through colours,

shapes, and lines. The rider and the horse were gradually reduced to essential forms, outlines, and patches of color, losing their figurative clarity altogether. Eventually, “The Blue Rider” became an abstract symbol, more of an idea or driving force than a literal representation. At this stage, Kandinsky was no longer interested in depicting a specific landscape or scene but rather a mood, movement, or inner energy. This transition from realism to abstraction in “The Blue Rider” reflects Kandinsky’s artistic development and his essential contribution to the birth and growth of abstract art in the 20th century, remaining a strictly modernist approach of the historical avant-garde.

Through his work, Ivan Kavtea proposes a neo-modernist, analytical, and conceptual discourse. By predominantly experimental and random methods, using colours, shapes, and structures that seemingly take the form of a spontaneous, haphazard game, these are at the same time deeply empirical and offer impulses for the

“Festive Snow”, 1987, oil, canvas, 100 × 80 cm

transformation of the objectual reality, lived and emotionally and intellectually experienced by the artist. Using the fascinating possibilities of abstract painting in the free use of color, lines, shapes, different textures, and structures, the artist still seeks to maintain a connection with reality and to indicate the source of the idea. Some works may have concrete physical forms, but the artist's intention and the viewer's perception place them on the edge of abstraction.

A series of works with the same motif: "Moldovan Winter", "Winter Day", "Rural Motif", etc. – if we were to imaginatively mirror-align it with the metamorphoses of the "Blue Rider" in the paintings of Wassily Kandinsky, it could open a new perspective and to attribute a degree of interactivity between the artwork and the viewer. This experience is similar to watching a film, where the same scene is presented from multiple perspectives. Each landscape represents a "scene" of this static film, but dynamic in the sense of exploring tones and colours. The recurring motifs seem to remain still, but in reality, they evolve through a continuous tonal and chromatic transformation, giving the sensation of movement and internal development. Let us imagine that Ivan Kavtea's paintings, from the aforementioned series, could represent the panoramic view that would metaphorically unfold

before the Blue Rider. Thus, we would have the opportunity to follow not just a landscape, but a deeper story, where pure forms and colours become characters, and the narrative is woven from their interaction. This visual journey challenges the observer to discover new meanings in each painting, while each work contributes to a more complete understanding of the entire series. The result is an artistic experience that transcends mere contemplation, transforming into an exploration of the essence of forms and colours, in a perpetual search for meaning. However, Ivan Kavtea deliberately stops at that threshold before pure abstraction. To be continued... as it often says in the final sequence of a film, only that it will be a subsequent and different chromatic interpretation of the same "original reference."

Additionally, in the artist's gallery, we can notice a series of canvases derived from transcendental literary and philosophical concepts and ideas, borrowed from literature, music, theoretical writings, verses from the Bible, etc., which Ivan Kavtea visualizes directly through a primordial-abstract path.

"Moments" is the name of an abstract composition inspired by *Speak, Memory* – an autobiographical book (often called a novel) by Vladimir Nabokov, in which the author recounts a period of nearly forty years – from

"First Tying of the Vine", 1987, oil, canvas, 115×140 cm

“Landscape in Red”, 1991, oil, canvas, 72×114 cm

the early decades of the 20th century until May 1940, when he moved from Europe to the United States. Ivan Kavtea started reading it out of curiosity, discovering that the great Russian writer spent his childhood with his aunt and other cousins on one of the Wittgenstein family estates in the village of Kamenka (Podolsk Governorate), times that he recalls fondly in the novel. The current Camenca, placed on the left of bank of Dniester, is a city, near Ivan Kavtea’s native village (Ocnița, Camenca region, Republic of Moldova), a city which, after his emigration to Germany, became his second home, where, to this day, he continues to commute from Leipzig. He was overwhelmed right from the first lines of the novel by the depth of the transcendental and metaphoric discourse of the ontology of human existence, which anticipates the random and associative memories generated by the author’s childhood. “The cradle rocks above an abyss, and common sense tells us that our existence is but a brief crack of light between two eternities of darkness. Although the two are identical twins, man, as a rule, views the prenatal abyss with more calm than the one he is heading for at some forty-five hundred heartbeats an hour.” (Vladimir Nabokov, *Speak, Memory*)

Out of a nearly childlike curiosity, yet deep-professional and artistic, Ivan Kavtea began il-

lustrating the verses of Genesis. The Artist-Creator aims to visually transpose that process, step by step, of creating the world from darkness, from the great void. “Now the earth was formless and empty, darkness was over the surface of the deep, and the Spirit of God was hovering over the waters” (Book of Genesis. Genesis 1:2). In many religions, including Christianity, the world is seen as God’s masterpiece – His “magnum opus.” This idea suggests that creation is a work of art of incomprehensible complexity and beauty, reflecting the greatness and genius of the Creator. Thus, the concept of God as an artist in Genesis can be explored through these parallels between divine creation and the artistic process, emphasizing the grand and deliberate nature of the act of creation. These verses open the account of the creation of the world, from the Bible, specifically from the Book of Genesis. It is part of the biblical account of the world’s creation, describing the initial state of the Earth before light and the rest of creation were made. “In the beginning, God created the heavens and the earth... God called the light ‘day’, and the darkness He called ‘night’. And there was evening, and there was morning – the first day.” Thus, through various techniques (oil, acrylic, wet-on-wet watercolor), Ivan Kavtea seeks to visualize that creative act of the Creator.

“Flowering Trees”, 2002, oil/canvas, 122×100 cm

And if we are to refer to the phenomenon of idealization, we could allude to the transcendental idealism of Edmund Husserl, who in his work *Cartesian Meditations* mentions: “Realized in this concrete and systematic manner, phenomenology is eo ipso ‘transcendental idealism’, though in a fundamentally new sense: not in the sense of a psychological idealism, not in the sense of an idealism that seeks to deduce a world endowed with meaning from meaningless sensory data... This idealism is not a construction based on a game of arguments and cannot be achieved as the price of victory in dialectical disputes with ‘realisms’. It is the explication of the meaning of any type of existing object that I, the ego, can imagine, and especially the explication of the meaning of the transcendence of nature, of culture, and of the world in general” (Edmund Husserl *Cartesian Meditations*).

Regardless of the subject or interpretation and under any circumstances, Ivan Kavtea remains faithful to his artistic credo: “The problem of color as an independent means of expression is crucial for painting.” He loves pure and strong colours and feels a great affinity for the great masters who worked in the same direction, such as Vincent van Gogh, Paul Gauguin, Henri Matisse, Minas Avetisyan, and others. He is a follower of Wassily Kandinsky, especially his theoretical works, believing that painting should

be as abstract as music. He follows Kandinsky’s principles that “...painting must achieve its own tonal background. This prophetic formulation of Goethe represents a premonition of the situation in which painting finds itself today, a situation which is the starting point of a path where painting will develop with the help of its own means, up to the level of art in an abstract sense, eventually reaching pure pictorial composition” (Wassily Kandinsky, *Concerning the Spiritual in Art*). “Working with strong colours is especially difficult because every wrong tone becomes even more obvious, like a false note in a loudly resonating song”, states Ivan Kavtea. His works are diverse combinations of chromatic relationships, varying in intensity and tone, an interweaving of pure, bright, local colours, with subtle transitions between shades, the contrast between warm and cold, from clear opposition to complete closeness and fusion.

“...In general, color is a means by which the soul can be directly influenced. Color is the key; the eye is the hammer; the soul is a piano with many strings. The artist is the hand that, pressing a certain key, makes the human soul vibrate intentionally...” (Wassily Kandinsky, *Concerning the Spiritual in Art*).

Lilia DRAGNEVA
lector universitar,

Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

"Rural Motif", 2013, acrylic, canvas, 81×115 cm

"Equilibrium", 2002, oil, canvas, 87×100 cm

“Moment”, 2013, oil, canvas, 81×130 cm

“Moldovan Table”, 2002, oil, canvas, 115×100 cm

“Vernissage”, 2013, acrylic, canvas, 100×80 cm

“Golden Autumn”, 2013, acrylic, oil/canvas, 81×130 cm

"Untitled", 2005, acrylic, canvas, 81×100 cm

"Expectation", 1985, oil, canvas, 71×100 cm

Imaginarul literei

Doctor în *Filologie* din anul 2011 și conferențiar universitar la Departamentul de literatură, lingvistică și jurnalism din cadrul Facultății de Litere a Universității „Dunărea de Jos”, Galați.

Debutul în poezie are loc în revista *Hermes*, editată de Liceul Economic „Virgil Madgearu” din Iași.

La recomandarea profesorului de limba și literatura română, scriitorul și focloristul Dumitru Lavric, a publicat, în 1995, mai multe versuri în suplimentul cotidianului ieșean *Opinia*. Este autoarea cărții *Playing Tag with the Death. The Portrait of a Romanian Provincial*, o scurtă monografie dedicată operei lui Virgil Tănase, publicată la Lambert Academic Publishing, 2020 și coautoare la volumele: *Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică 1965*, *Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică 1963–1964*, Editura Muzeul Național al Literaturii Române, 2017, 2012.

Iuliana BARNA

SUFLETUL ÎN EXIL

M-a lasat memoria de ieri și de mâine...
Posibil de la ploaie.
Rătăcisem umbrela în curtea interioară
A unui... așa-zis prieten.
Uitasem să-l trec pe Acatist
Și el a uitat continentul
Pe care ne-am născut.
Oricum, oul s-a crăpat
Și am ramas fără scut.

MÂINE, ASTĂZI, IERI

M-am născut maine
Ca sa traiesc ieri
Pentru că astazi
Nu am timp.

PRIZONIER ÎN TĂCERE

Mi-am propus să tac
Și să vorbesc cu mine.
Cu alții... doar cuvinte
Și uneori licențios,
Mai ales când dorm
Și apăr
Oameni fără Casă.
În realitate, îmi doream
Să îmbrățișez existența,
Pe care unii, mai hilari,
Se chinuiau cu buldozere
Să scoată din ea cioatele.
M-am prins în jocul lor bolnăvicios
Puțin. De fapt, paradoxal,
Am fost salvat
De-un mizantrop, fost evadat
Din ritualul metafizic.

DE VORBĂ...

Cu Micul Prinț
Florea cu trei petale
purifică deșertul Saharei
din Noi.
Unii mor în Revelație,
alții se pierd în Universul
uitat de stele.
Dumnezeu ne-a dăruit
Filosofia Micului Prinț,
naufragiat pe cea mai
fertilă Planetă...
IUBIREA.
Un glas de copil strigă:
„Nu o poți vedea...
Decât cu Inima!”
Cu inima! Cu inima.
Cu inima? se aude aproape
luminiscent
Micul Prinț.
Da...
Esențialul e invizibil pentru ochi.
Empatică, cum este Ea,
ne va ține până la
Sfârșit.
P.S. În singurătatea existenței
lipsită de vibrație,
Privirea interioară
transcende
Memoria lumii.
Și Acolo,
se mai naște
O floare...
Un alt Mic Prinț.

OMUL DE TINICHEA

În haosul
lipsit de nucleu emoțional,
Omul de Tinichea
caută o INIMĂ
pentru că mintea
nu-l face fericit.
Rătăcit pe Planetă
nu simte
pulsul organic.

Își dorește
câteva Lacrimi
convins că...
nu va rugini
în noua lume
creată din pixeli și algoritmi.
Gândea el:
unde nu plouă,
nu există rugină vie
și oameni,
poate doar locuitori
loviți de apatie.
Cât de mult îmi doresc o inimă!

Ca să se salveze
El sau poate Ea
vorbește cu Umbra:
totuși,
nu am fost dintotdeauna
Tinichea.

Prascovia CEVDAR

Anul nașterii 1935, locuitoarea satului Stoianovca, r-l Cantemir.

O VIAȚĂ CÂT TREI PERIOADE ISTORICE. POVESTEA UNEI BULGĂROAICE DIN SUDUL BASARABIEI [1]

MM: Stimată doamnă Prascovia, este greu de imaginat, dar în viața dumneavoastră ați traversat trei perioade istorice diferite: perioada României Mari, perioada sovietică și, acum, perioada independenței Republicii Moldova. V-aș ruga să împărtășiți cu noi câteva amintiri și observații legate de fiecare dintre aceste epoci. Fiind copil mic în perioada în care Basarabia făcea parte din România Mare, ce vă amintiți despre acele vremuri?

PC: Abia acum, ascultând această întrebare, mi-am dat seamă că acele vremuri din frageda mea copilărie le asociez cu tatăl meu. Eram mică și îmi amintesc că mergeam întotdeauna cu tatăl meu să facem piață. În sat doar familia noastră (familia mea de fată mare a fost Putarev) și încă vreo două familii – Bogdanov, care proveneau din Valea-Perjei și Bucicov – din Corten, aveau în Stoianovca grădini cu diverși copaci fructiferi, alții nu aveau. Toată roada de mere, pere, prune proaspete tata o vindea în satul Fălciu, peste Prut, în România. Umplea căruța și pleca la târg, dar eu mă urcam și peste tot mergeam cu el. Obişnuiam să merg cu tata – fie

că vindea un vițel, fie că făcea ce voia. Am vândut fructe în România, viței în Gotești [2]– și acolo era o piață agricolă.

MM: Când războiul a ajuns la marginea satului dumneavoastră, erați un copil de doar 6 ani. Cum vă amintiți acea perioadă?

PC: Când în vara anului 1941 războiul a ajuns aproape de satul meu, țin minte că tata ne-a urcat pe toți în căruță, a legat de aceasta vițelul cu vaca, a mai aruncat în ea un săcușor cu făină, un ulcior cu carne și am fugit din calea războiului. Întâi am ajuns în satul Taraclia, apoi în satul Tutuvana [3]. De acolo am continuat drumul nostru spre satul Țolicea, unde și am înnoptat. Dimineața ne-am trezit foarte devreme și am plecat mai departe, în satul Șlenghe sau Deneviț [4] și apoi în satul Corten [4], unde și am rămas pentru o perioadă de două săptămâni. Tata însă nu a rămas cu noi, s-a întors acasă și a revenit după noi doar când frontul a trecut mai departe. Apoi, cu revenirea frontului, în 1944, noi am fugit la fel din calea acestuia, însă am ajuns doar până în satul Taraclia, nu mai depar-

te [6]. Iar fratele meu, născut în 1930, a refuzat să plece de acasă. Casa noastră a ars totalmente, dar datorită fratelui meu mai mare am reușit să păstrăm o parte din bucătărie. Acoperișul acesteia, fiind făcut din stuf, s-a aprins și jumătate din el a ars, dar jumătate fratele a reușit să stângă. Când am revenit acasă, am descoperit acolo bucăți de cadavre omenеști, dar, deoarece nu am avut unde locui în altă parte, maica mea a curățit întreg spațiul rămas, a dat podelele cu lut, a vărui pereții și am locuit în acea bucătărie, până nu au ridicat părinții casa din nou.

MM: Cum a fost viața familiei dumneavoastră de după război?

PC: După război a fost greu de tot, totul era ars, și casa, și tot ce era în interiorul casei. De aceea femeile, după ce a fost restabilite în gospodării câteva capete de oi, din lână tunsă întâi țeseau lucruri ca să îmbrăcăm și împodobim casa (covoarașe, cuverture, perne etc.). Apoi, câțiva ani mai târziu, ele au început să pregătească zestrea pentru fiicele sale. În anul foametei [7] eu am rămas orfană și, la vârsta doar de 11-12 ani, am început să lucrez în colhoz împreună cu maturii, să împlinesc normele, stabilite pentru fiecare zi (unitate de măsură a muncii umane se măsura pe acea vreme în trudozile [8]). Dacă lucrezi, primești o porție de mâncare pe zi, dar dacă nu lucrezi – rămâneai flămând.

MM: Când v-ați măritat, cum s-a schimbat viața Dvs?

PC: La mai puțin de zece ani de după război m-am măritat cu Nicolae Cevdar, el la fel era orfan, se ocupa de creșterea și îngrijirea oilor în stâna satului. Toată viața sa a fost legată de această ocupație și a murit la fel, fiind pe deal cu oile. Eu după ce am fost de acum femeie măritată, oricum în continuare lucram în colhozul din sat pentru trudozile.

MM: Știu că pentru fetele mari era foarte important să-și pregătească zestrea cu propriile mâini, ca să observe tot satul iscusința și măies-

tria tinerei neveste. Cum a fost în cazul dumneavoastră?

PC: Ca zestre, mi-am pregătit o plapumă și o saltea umplute cu lână, o cuvertură de pat, câteva perne. Când ne-am căsătorit, pernele mele erau umplute cu înveliș de porumb. Pe atunci nu aveam păsări de curte, nu aveam de unde lua pene ca să pregătesc perne mai bune. Apoi, când am devenit gospodari mai înstăriți, am crescut rațe, găște și găini și mi-am făcut perne frumoase.

MM: Cum a fost atunci, după război, să crești copii, să le asiguri cele necesare?

PC: Fiica mea mai mare s-a născut la 10 ani după război, era foarte greu, nu aveai de unde lua măcar cea mai simplă stofă. Scutecele pentru copii erau făcute din haine vechi, de exemplu, din rochii de a mele vechi. Pe când s-a născut băiatul meu, în 1960, în magazine apăruse deja stofă de flanel, pe care și o foloseam ca să coasem scutece. Dar mare parte a hainelor le confecționam totuși din stofă de lână pe care o procesam singuri în propria noastră gospodărie, deoarece întotdeauna creșteam acasă oi. Am învățat să țes de la maica mea, o ajutam încă pe când eram mică.

MM: Înțeleg bine că, până la vârsta de 11-12 ani, când ați rămas orfană, ați reușit să învățați această meserie deloc simplă – țesutul din fibre de lână?

PC: Da, așa a fost.

MM: Apoi, pe parcursul vieții, cât de utilă v-a fost această deprindere, cât de des ați apelat la aceste abilități?

PC: Deși, cum și am menționat mai înainte, toată viața am lucrat în colhozul satului, apoi în sovhozul „Moldova” [9], însă procesarea lânăii, torsul firelor, apoi țesutul făceau parte din viața mea. Când eram mai tânără pregăteam stofă pentru rochii, pentru mine. Lână proce-

sată o cardam cu ajutorul darac-ului, torceam fire tare subțiri din lână din care apoi și țeseam stofe pentru rochii. Am cusut rochii de diferite culori – negre, roșii, de culoare roz. Dar cel mai mult am țesut diverse lucruri după ce m-am măritat. Întâi ca să-mi îmbrac casa, apoi am țesut zestrea pentru copii, în special pentru fiicele mele. Covoarele le țeseam pe rând, se întâmpla, de obicei, iarna. Ne adunam câte 2-3 femei ca să meargă lucrul mai repede că războiul era transmis de la o femeie la altă. De la bătrâni știam că războiul trebuie pus în primele zile postului de Crăciun. Eu foloseam de obicei război orizontal, singura pregăteam urzeala, mă ajuta și soțul meu. Ornamente preluam de pe covoare vechi. Baza covorului de obicei era de culoare neagră, foloseam mult roșu și verde, diverse nuanțe ale acestor două culori și cantități mici de galben, maro etc. Dar am experiență de a țese și la război vertical, numit *станок* (*станок* – război de țesut), am țesut 2 covoare în așa procedeu pe care le-a oferit fiicelor mele. A fost război împurmutat și nu mai țin minte de la cine.

MM: Doamna Prascovia, totuși cum credeți că a fost viața dumneavoastră în general? A fost simplă?

PC: Deloc ușoară și simplă, dar am reușit cu soțul meu să fim gospodari, să creștem trei

copii și să păstrăm tradițiile și obiceiurile, preluate de la părinții noștri.

MM: Vă mulțumesc pentru discuție, sănătate multă Vă doresc!

Marina MIRON, dr. în istorie

Note:

1. Interviu a fost realizat în cadrul subprogramului CPCSRP 010402 „Cultură și politică în contextul schimbărilor regimurilor politice: de la Basarabia românească la Republica Moldova”.

2. Gotești– sat vecin la fel face parte din actualul raion Cantemir.

3. Satele Taraclia și Tutuvana fac parte din componența actualului r-n Cantemir.

4. Deneviț – fostă colonie germană, actualul orașel Svetlii, r-nul Taraclia.

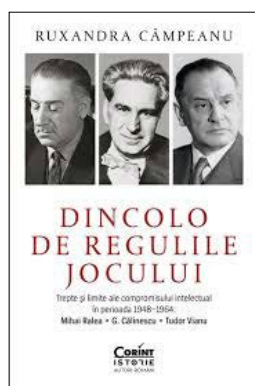
5. Corten, actualmente r-nul Taraclia.

6. Satul Taraclia se află la distanță de doar 10 km de Stoianovca.

7. Prascovia Cevdar face referință la anii 1946 și 1947.

8. *Trudozile* – zile de muncă.

9. „Moldova” se numea gospodăria colectivă din s. Stoianovca, r-l Cantemir în perioada anilor 1970 și 1990.

Cartea Ruxandrei Câmpeanu *Dincolo de regulile jocului. Trepțe și limite ale compromisului intelectual în perioada 1948–1964: Mihai Ralea, G. Călinescu. Tudor Vianu, București, Editura Corint, 2022, 560 p.* surprinde încă din titlul acesteia, în care alăturarea termenilor *compromis* și *intelectual* pare, cel puțin la prima vedere, bizară și ar putea induce în eroare cititorul neavizat, care s-ar aștepta la o abordare cu un elan justițiar. Dimpotrivă, Ruxandra Câmpeanu tratează obiectiv compromisul intelectual, plecând de la ipoteza conform căreia ar putea explica fluctuațiile și fracturile de traiectorie a acestor trei mari personalități din domeniul istoriei și criticii literare românești, congeneri ce au recurs la compromis, autoarea aplicând grila bourdieusiană de analiză sociologică. Aceasta va

funcționa șablonard pe întreg parcursul lucrării, intelectualul ieșind din spațiul în care îi este circumscrisă activitatea, în afara câmpului de producție culturală.

Scopul Ruxandrei Câmpeanu este unul nobil, așa cum autoarea însăși mărturisește în *Argument*: „am încercat să văd cât de departe poate fi gândită tema compromisului intelectual cu instrumentele sociologiei literaturii, care sunt limitele acestei abordări și cum ar putea fi ele depășite?” (Câmpeanu 2022, 7) Conceptul de coerență transtextuală îi va servi autoarei drept barometru deontologic în urmărirea activității intelectualilor umaniști la trecerea dintre regimuri. Cele trei mari personalități despre care vorbește autoarea: Ralea, Călinescu, Vianu și-au pus cel mai mult amprenta în perioada 1948–1964, aceștia venind din domenii diferite (Ralea, cel mai bine situat în plan politic, cu o carieră începută încă din perioada interbelică, Călinescu din critica literară, iar Vianu din estetică).

Atât Călinescu, cât și Ralea au avut dosare informative întocmite de CNSAS, pe care autoarea le-a consultat, iar, în ceea ce-l privește pe Tudor Vianu, fost ambasador al României în Belgrad și implicat în activitățile din cadrul *Comisiei Naționale* pentru UNESCO, acesta dă certitudinea existenței unui asemenea dosar, pe care însă, Ruxandra Câmpeanu, nu l-a găsit în momentul în care se documenta pentru această lucrare (2015).

În prima parte, intitulată *Premise teoretice*, autoarea se bazează în analiza sa pe trei concepte preluate de la Bourdieu: *strategie*, *legitimitate* și *intelectual*, începându-și demersul exegetic prin circumscrierea acestor trei personalități în contextul socio-politic al vremii. Astfel, Vianu a aderat la *Partidul Național Agrar* al lui Goga (1932), încă de la înființarea acestuia, însă, în 1935 va realiza că a greșit făcând acest lucru. Publicistica lui Călinescu dinainte de 1944 ne dezvăluie o personalitate, mai degrabă, apolitică, pledând pentru separarea literaturii de politică. Ralea era în același timp și un om politic, continuator al tradiției poporaniste, cu sensibilitate de stânga, ceea ce va facilita mai târziu adeziunea sa la comunism. În septembrie 1946, Ralea va fi numit Ministru al României la Washington. Mai mult, între 1930–1940, Ralea va duce o politică duplicitară atât față de guvernul Antonescu, cât și față de comuniști, motiv pentru care SSI îi va deschide dosar de urmărire informativă în anul 1941. Călinescu, în schimb, își va începe activitatea politică în ultimii ani ai războiului, autoarea menționând articolul *Bunurile comunale* (revista *Ecoul*, din 21 august 1944) ca fiind cel ce marchează punctul de cotitură de stânga al istoricului literar.

Lectorul zilelor noastre, care nu a cunoscut decât tangențial vechiul regim, s-ar putea întreba ce ar motiva compromisul, care au fost mobilurile ce le-au ghidat alegerile? Erau oare Ralea, Vianu și Călinescu mânați de crezul că astfel de acțiuni le vor negocia libertatea de creație? Pentru

Călinescu, retragerea dreptului de semnătură între anii 1941–1943 echivala cu imposibilitatea de a mai comunica cu cititorii săi. Spera ca prin intermediul colaborării politice să-și justifice libertatea de expresie, fără să mai țină seama de deontologia profesională! Pare greu de crezut azi că G. Călinescu l-a glorificat pe Stalin, comparându-l cu Richelieu, ori cu Petru cel Mare și că a promovat succesele regimului din URSS, ridiculizând planul Marshall, că a susținut epurarea magistraților întreprinsă de Pătrășcanu, pregătind astfel terenul în vederea fraudării alegerilor din 1946 și creând un teren propice implementării justiției de tip sovietic. O consecință directă o va reprezenta obstrucționarea libertății de expresie în câmpul literar, acțiunile călinesciene acționând ca un bumerang asupra lui și a intelectualilor vremii (vezi *lotul scriitorilor germani și procesul Noica-Pillat*, 1959-1960). Articolele lui Călinescu din mai 1946 împotriva lui Maniu „despre procesul Marii Trădări sunt cele mai grave prin consecințele lor potențiale” (Câmpeanu 2022, 100). Autoarea inserează în cadrul cercetării sale fragmente din discursul diaristic al lui Călinescu cu Ioan Hudiță, *Jurnal politic*, în care criticul literar se disculpă de unele afirmații ce apar în articolele sale despre Maniu, susținând „că i se strecoară în texte aprecieri negative, pe care nu le poate dezminți, de teamă să nu-și strice relațiile cu BPD” (Câmpeanu 2022, 101).

Tudor Vianu devenise profesor titular la catedra de estetică filosofică de la Facultatea de Litere și Filosofie din București, statut reglementat în 1 octombrie 1944, în timpul guvernului Sănătescu I. Va fi înlăturat de la această catedră în 1948, fiind numit șeful catedrei de literatură comparată, apoi va fi suspendat pentru câteva luni în anul universitar 1949–1950. Se pare că, cel care a intervenit pe lângă Groza și a obținut posibilitatea ca Vianu să revină la catedră a fost Ralea (membru pe atunci în prezidiul MAN). Doi ani mai târziu, Vianu va fi din nou suspendat, din motive neclare și reîncadrat abia la începutul lui 1954.

Autoarea scoate în evidență, pe tot parcursul lucrării vulnerabilitatea instituțională a intelectualilor umaniști, aceasta constituind și mobilul sprijinului politic pe care unii dintre ei l-au acordat forțelor pro-comuniste în momentul preluării puterii. Însă, procesul de epurare a intelectualilor universitari care se vor opune puterii va duce la o penurie de oameni valoroși, de elite intelectuale. Tocmai de aceea, Călinescu va lua poziție prin articolul intitulat imperios *De ajuns*, publicat în martie 1947 în revista *Națiunea*, an II, nr. 293. (Câmpeanu 2022, 118) „Din ambiție politică (Ralea), din grijă față de propria carieră universitară sau din dorința de a negocia o marjă de libertate estetic (G. Călinescu), sprijinirea forțelor comuniste în procesul de acaparare a puterii politice a cauționat în ultimă instanță subordonarea ideologică a producției literare și metaliterare” (Câmpeanu 2022, 140-41).

Lucrarea de față ne prezintă scriitori puși în situația extrem de incomodă de a-și negocia opera cu niște funcționari publici, statul fiind garantul ultim al autorității literaților. Și totuși, „niciunul dintre cei trei cărturari nu și-a văzut opera reeditată și niciunul dintre cei ei nu și-a putut-o continua decât în forme mascate și limitate” (p. 143). Privind prin această grilă, ne întrebăm retoric: se mai justifică, astfel, compromisul? Cu atât mai mult, cu cât parcursul acestor trei intelectuali ne arată contrariul: Ralea va renunța la activitatea de critic literar, Călinescu va practica de acum înainte o istorie literară de tip arhivistic, în timp ce Vianu nu-și va mai putea continua studiile de estetică și de filosofie a culturii. Singurul care a avut în spatele intervențiilor sale politice mize literare a fost Călinescu: spera într-o mai mare libertate de expresie și într-o autonomie universitară, mizând salvarea catedrei și a operei sale.

În partea a treia a lucrării intitulată *Canon și discipline*, subcapitolul *Critica criticii*, autoarea are în vedere reconsiderarea reperelor criticii literare românești, urmărind cazurile Maiorescu – Gherea – Ibrăileanu în interdependența lor și analizând fluctuațiile de receptare a operei scriitorilor pe care cei trei critici le-au promovat. Autoarea se va concentra pe cel mai amplu efort de recuperare în epocă și anume reabilitarea lui Maiorescu din 1963.

Critica literară pentru Ralea era o activitate secundară, extraestetică, pretext pentru speculații sociologice sau psihologice. Scriitorii precum Creangă, Caragiale sunt păstrați în panteonul literar al noului regim, însă reinterpretăți atât în ceea ce privește coordonatele biografice, cât și cele ale operelor. Nu este de mirare că, din dorința de a demonstra apartenența acestor scriitori la ideile partidului, unora dintre aceștia li se atribuie opere ce nu le aparțin (de exemplu, articolul socialist *I -iu Maniu* i-a fost atribuit lui Caragiale, Câmpeanu 2022, 276). Reconfigurarea canonului va antrena, inevitabil, și o revizuire a reperelor critice, periclitând chiar și criteriul estetic (mai ales în cazul scriitorilor interbelici). Autoarea trece în revistă autori care intraseră deja „pe radarul lui Călinescu, dar îi produsese criticului o impresie mai curând penibilă” (Câmpeanu 2022, 308): Eugen Jebeleanu și Cicerone Theodorescu sunt incluși în categoria farsorilor, încercând să pastişeze stilul barbian; pe Beniuc îl cataloghează drept un poet gălăgios. Însă e dureros următorul fapt: „Campania împotriva lui Blaga debutează chiar în revistele conduse de Ralea și Călinescu” (p. 316), urmând ca, ulterior, cei doi să se implice în procesul de reabilitare a poetului, dar numai pe filieră instituțională.

Călinescu practica un dublu discurs, subversiv și critic la adresa puterii (de exemplu, omagiul pe care este obligat să i-l aducă lui A. Toma, cu ocazia împlinirii vârstei de 75 de ani). Excursul dicronic pe care autoarea îl realizează referindu-se la felul în care s-au constituit Programa și manualele școlare este unul extrem de interesant, cu atât mai mult cu cât Ruxandra Câmpeanu nu se sfiște să prezinte tranșant modul în care scriitorii reprezentativi ai panteonului literar românesc fac parte dintr-o conspirație a tăcerii, nefiind agreați de regim (în 1950, în manualul de *Literatură română*, clasa a X-a, se acorda o pondere excesivă literaturii de după 23 August. Acest lucru este cu atât mai dureros cu cât Călinescu nu va avea nicio luare de poziție în legătură cu absența acestor nume din canonul literar, cu toate că, în spațiul tipografic al *Istoriei...* sale le dedicase pagini elogi-oase, însă „își va «exprima sincer» părerea că necitarea *Enigmei Otiliei* i-ar putea contraria pe elevi și profesori” (Câmpeanu 2022, 374). În ceea ce privește critica literară și aceasta se reducea la analiza unor afirmații ale lui Lenin, Stalin, Bielski, Cernișevski, ori la analiza unor articole apărute în ziarele propagandistice. Maiorescu, Gherea, Ibrăileanu nu reprezentau o autoritară critică în acea vreme, însă nici Călinescu, care „se va simți criticat fără temei prin faptul că activitatea sa fusese omisă cu totul” (Câmpeanu 2022, 374). Literatura era, deci, redusă la infamul statut de document al epocii, iar în cadrul canonului literar lipsea cu desăvârșire criteriul ierarhizării valorice a scriitorilor. Conceptul de „curent literar” va fi înlocuit cu cel de „modă de creație”, iar romantismul progresist, de fabricație leninist – stalinistă, va fi teoretizat pornind de la afirmațiile lui Lenin și de la manualul de *Teoria literaturii* a lui Timofeev. „Atât Vianu, cât și Călinescu s-au arătat deschiși la compromisuri, dar putem presupune că eforturile lor subtile de a reșeza istoria literară pe teren estetic au întârziat redactarea unui tratat care nu ar fi putut să dea, la acea dată, decât o imagine deformată asupra literaturii române” (Câmpeanu 2022, 416). Autoarea susține că cei doi nu s-au implicat prea mult în procesul de reabilitare a unor scriitori: Vianu nu și-a asumat riscurile, scriind în 1954 despre Macdeonski și nici Călinescu, care „și-a lăsat capitalul simbolic neîntrebuințat în astfel de eforturi de relegitimare” (Câmpeanu 2022, 416).

Schimbarea opticii lui Călinescu este surprinsă subtil de autoare și prin exploatarea muncii acestuia la tratat, arătând că toate micromonografiile elaborate în cadrul Institutului de Istorie Literară și Folclor (unde promova modelul istoricului arhivar) au ajuns să-și sufoce obiectul prin amănuntele biografice, în timp ce înainte de 1948, Călinescu susținea ca principal argument în elaborarea biografiei unui autor opera sa.

Dintre punctele congruente, autoarea sesizează importanța gustului estetic, criteriu esențial al criticii literare (Călinescu și Vianu), momentul fundamental al actului critic fiind judecata de valoare. Însă, Călinescu se diferențiază de Vianu prin aceea că, în concepția celui din urmă „re-

ceptarea estetică a operei este un proces, nu se reduce la momentul impresiei estetice” (Câmpeanu 2022, 423). Ralea, însă, optează și el pentru „critica obiectivă” călinesciană, indiciu al valorii estetice. Însă, „ceea ce pentru Călinescu alcătuia critica obiectivă, pentru Ralea formează critica subiectivă: în alegerea perspectivei din care va discuta opera, criticul își exhibă întreaga personalitate” (Câmpeanu 2022, 426).

Aceeași optică comună vizează raportarea celor trei critici la literatura comparată, denumită de autoare în finalul celei de-a treia părți a lucrării „o disciplină de două ori exotică” (Câmpeanu 2022, 471). Pentru G. Călinescu, comparatismul este incapabil să explice valoarea estetică, motiv pentru care autorul *Istoriei literaturii...* „a evitat comparațiile valorizante cu opere străine, privilegiind filiațiile interne ale literaturii române” (Câmpeanu 2022, 474-475). Acesta este, de altfel, unul dintre punctele nevralgice ale *Istoriei ...sale*. Ralea va urmări evidențierea specificului național al fiecărei culturi, originalitatea psihologiei etnice, motiv pentru care comparațiile literare pe care le va face sunt foarte rare (cea între Caragiale și Balzac), rămânând la statutul de procedeu marginal. Pentru Tudor Vianu, literatura comparată echivala cu o deviere de la interesele lui intelectuale și o vedea integrată în cadrul literaturii universale. Un al treilea punct comun este reprezentat de „dispariția” acestora de pe scena publică între anii 1964–1965, perioadă ce a coincis cu o relativă liberalizare a culturii române, căci politica de stat a lui Gheorghiu –Dej avea accente puternic naționaliste.

Deosebit de interesantă este ultima parte a lucrării, *Posteritatea*, deși redusă cantitativ în comparație cu celelalte trei părți (Câmpeanu 2022, 489-533), prezentând elemente puțin cunoscute publicului larg: de exemplu, în momentul preluării puterii după moartea lui Gheorghe-Gheorghiu Dej, Ceaușescu a încercat să-și apropie intelectualii, în special pe literați, făcând din antițdanovism unul dintre punctele Programului său și renunțând la monopolul realismului socialist, alături de „o racordare de principiu a culturii naționale la circuitul intelectual internațional, fără limitare strictă la țările lagărului sovietic” (Câmpeanu 2022, 490).

Un alt aspect al acestei părți este reprezentat de cele două aspecte culturale, călinescianismul, opus dogmatismului realismului socialist, și anticălinescianismul, ambele legitimând introducerea în cultura română a ideilor directoare din Noua Critică franceză, favorizând dezvoltarea unui discurs metacritic autohton. De asemenea, Ruxandra Câmpeanu abordează și modul în care Vianu începe să fie gândit ca un model în opoziție cu cel călinescian. La acestea se adugă referatul negativ pe care Iorgu Iordan i-l face lui Tudor Vianu și monografia realizată de Ion Biberi, prin care stilisticianul este plasat în proximitatea dogmatismului, contaminând inevitabil imaginea sa în câmpul criticii literare. În ceea ce-l privește pe Ralea, acesta s-a retras din lumea literară în domeniul psihologiei, în anii 90 vorbindu-se tot mai mult despre colaboraționismul acestuia. Singurul care îi va lua apărarea va fi Florin Mihăilescu, care „pune colaborarea lui Ralea pe același plan cu a tuturor contemporanilor săi din lumea literară, fie ei Sadoveanu, Arghezi, Călinescu sau Tudor Vianu” (Câmpeanu 2022, 515). Autoarea aduce în discuție multiple afirmații pro și contra susținute de Ion Vianu, Zigu Ornea, ori Nițescu, Monica Lovinescu, Bujor Nedelcovici, Gelu Ionescu și Matei Călinescu. Preluând afirmațiile lui Angelo Mitchievici, autoarea afirmă tranșant că „nu avem de-a face cu un război de gherilă în cultură, ci mai degrabă cu o tocmeală între intelectuali și regim, care aduce beneficii mutuale” (Câmpeanu 2022, 525-526).

Concluzionând, autoarea aduce în discuție problematica modelului intelectual și moral din perspectiva relației cauză –efect / consecințe. Din păcate, colaborarea cu regimul nu i-a ajutat pe literați să-și continue opera în direcția dorită, obediința lor contribuind, dimpotrivă, la legitimarea unui regim opresiv și la limitarea libertății de expresie. Ruxandra Câmpeanu stabilește ca principală regulă a jocului mimarea consimțământului, care nu exclude, însă, compromisul moral și intelectual. „Dar ca să putem ține cont de acest lucru, trebuie să-i raportăm la un alt model, care

să nu fie alcătuit din elementele unui program estetic –la un model care să nu poarte niciun nume” (Câmpeanu 2022, 541).

Lucrarea de față reprezintă un punct de referință în câmpul criticii literare românești, prin abordarea obiectivă a pozițiilor celor trei titani din cultura română, fără a trece cu vederea diferitele poziționări în raport cu regimul opresiv din perioada 1948–1964. Acribia documentării, scrupulozitatea observațiilor și tentativa exahuastivă de tratare a subiectului fac din această carte un reper atât pentru universitarii interesați de modul în care aceștia au încercat sau nu să evite instrumentalizarea politică a literaturii și a publicisticii, dar și pentru omul de rând, dornic să cunoască mobilul unui astfel de compromis, *Dincolo de regulile jocului*.

Ioana BUD,

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca,

Centrul Universitar Nord, Baia Mare

Facultatea de Litere

Ioana.BUD@fsc.utcluj.ro

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Dialogica. Revistă de studii culturale și literatură; redactor-șef: Aliona Grati,
Chișinău: CEP USM, 2025. – ISSN 2587-3695, E-ISSN 1857-2537,
Anul VII, nr. 1, 2025, 145 p.
Tiraj 50 ex.